MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

TÁR

1970 3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 86. ÉVF. 3. SZ. 165—288. l. BUDAPEST, 1970. JÚL.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

1970. (86. évf.) 3. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)
DEZSÉNYI BÉLA
(főszerkesztő)
HAVASI ZOLTÁN
KÓKAY GYÖRGY
MEZEI LÁSZLÓ
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. VIII., Pollack Mihály tér 10.
Telefon: 336—323

Technikai szerkesztő:
WINTERMANTEL ISTVÁN

Megjelenik negyedévenként.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp., V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekklapon (csekkszámlaszám, egyéni: 61257, közületi: 61066), valamint átutalással a KHI MNB 8. egyszámlájára.
Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp., V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215—11482) az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V. Váci u. 22. Tel.: 185—612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek ugyanígy a főszöveg után).

SZIGETI KILIÁN

Két középkori erdélyi Graduale eredetének kérdése

A gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban három kéziratos középkori magyar vonatkozású Gradualét őriznek. Ezek közül a XIV. századi, valószínűleg a Szent-Jobbi bencés monostorban írt Graduale eredetének kérdését a Magyar Könyvszemle 1964. II. számában már ismertettük. (*„Egy XIV. századbeli énekeskönyvünk továbbélése"* 125–134. l.) Jelen tanulmányunkban a másik két Gradualéval foglalkozunk.

I. A XVI. század eleji kolozsvári Graduale

A kódex jelzete a gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban I. 1. Mikrofilmje megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Jelzete: Mf. Me. 55.

570×412 mm méretű hártyakódex, 216 egy-kolumnás fólióval. Táblája vörösbarna bőrrel bevont deszkalap. A vörösbarna bőr fölé világos színű szarvasbőr védőborítást húztak. Ez ma erősen szakadozott és hiányos. Az eredeti veretek közül az első táblán a bal felső és a köldökveret, a hátsó táblán a négy sarokveret maradt meg. A hátsó zárócsat négy sarka egy-egy állatfejben végződik. A csaton 1528-as évszám olvasható. A bőrpánt rézdíszítésén leszúrt kard, fölötte egy szalagrajzon „L B" monogram látható. Ugyanez a két betű áll az első csaton is.

A kódex írásmódja *scriptura gotica bastarda*, hangjelzése öt piros vonalon *notatio gotica*. Bár az írásmód XV. századinak látszik, az említett 1528-as évszám alapján — ami nyilván a könyv bekötési idejére utal — keletkezését mégis a XVI. sz. elejére tesszük. Nem valószínű ugyanis, hogy ilyen hatalmas könyvet bekötés előtt használtak volna.

A kódex ma hiányos. Az eredeti számozás szerinti 36. fólióval kezdődik. Incipitje: „(a) *nima mea. Misit de celo . . .*" (Hamvazószerda gradualéja). Utolsó lapja a 255. fólió. Ennek verzóján az explicit: „*Sacerdotes eius*". (A confessorok közös miséjének introitus-éneke.) Utána még egy XV. századi Misekönyv védőlapként felhasznált fóliója következik.

A Gradualét művészi kezek díszítették. Sajnos, a miniatúrák legtöbbjét kivágták.[1] Ma csak a 196^{v} fól. iniciáléja és lapszéli miniatúrája maradt ránk

[1] A fennmaradt kódexrészben a következő ünnepeknek volt díszes iniciáléja, ill. illuminált lapszéli díszítése: húsvét, (130. f.) áldozócsütörtök, (151^{v} f.) pünkösd, (155^{v}. f.) Szentháromság vasárnapja, (161^{v}. f.) Úrnapja, (163. f.) pünkösd utáni I. vasárnap, (166.^{v} f.) a Sanctorale kezdőlapja, (192. f.) Gyertyaszentelő ünnepe, (ez ma is megvan, 196.^{v} f.) Szent Mihály ünnepe, (ma is megvan 224. f.) és a Commune Sanctorum kezdőlapja (230. f.).

hiánytalanul, (l. az 1. ábrát) valamint a 224. fól. reneszánsz iniciáléja és ugyanott a lapszéli díszítésből a lapalji rész. A jobbszéli miniatúrát, sajnos, levágták.

A kódex elején és végén említett hiányokon kívül kitépték még a 99., 130., 192. és 230. fóliókat.

A Graduale egyetlen irodalma SZENTIVÁNYI Róbertnek a Batthyány Könyvtárról kiadott katalógusa.[2] Ez a kódexet a kolozsmonostori bencés apátság kéziratának mondja. Állításának alátámasztására a katalógus nem sorol fel irodalmat, sem bizonyítékot. Ezért magához a kódexhez kell fordulnunk, hogy abból megállapítsuk keletkezési helyét és idejét.[3]

A kódex magyar eredetét kétségtelenné teszi Szent István király két ünnepe. Az egyik szokatlan módon, augusztus 3-án van (217^{v} fól.). Itt Szent Istvánnak azt az Alleluja-szövegét és dallamát találjuk, amelyet a Szent-Jobb-i Gradualé keretében már ismertettünk, és amely (máshol részletesen bizonyítandó állításunk szerint) a középkorban Kelet-Magyarországon, főleg Erdélyben volt általános gyakorlatban. *(Alleluja. O rex et apostole, Stephane, gentis tuae tuis precibus duc nos ad contemplandam speciem celsitudinis Christi, quos elevatis manibus in celum tu moriens matri Christi commisisti.)* — Augusztus 3-án igazában Szent István első vértanú ünnepe van. Ő volt István királynak védőszentje.[4] A középkorban e miatt Szent István vértanú több helyen különösebb tiszteletnek örvendett.[5] — A magyar István királynak augusztus 3-án való ünneplése kódexünknek egyik sajátossága. Nyilván valamilyen, ma már ismeretlen helyi hagyománnyal függ össze.

Augusztus 20-án megtaláljuk Gradualénkban Szent István szokásos ünnepét, ahol a kódex a mise énekeivel kapcsolatban a közös misékre utal, mint sok más magyar kódexünk.

A 227. fólión kezdődik Szent Erzsébet Allelujája. Szövege és dallama ugyancsak azonos a Szent-Jobb-i Gradualéban levővel. *(Alleluja, O pia regum filia felix alumna pauperum christo nos reconcilia elisabeth beata virtus tuorum operum ad superum consorcium claret glorificata.)*

Más magyar szent ünnepe nem szerepel a kódexben.

A kézirat keletkezésének pontosabb lokalizálásában külső körülmények jöttek segítségünkre. A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban (a volt Kat. Lyceum anyagában) kutatva, két könyv került kezünkbe. Mindkettő hangjegyes pergamenbe kötve. Egyiknek címe: *De erroribus Novorum Arianorum libri duo. Auctore Martino Smiglecio. Cracoviae. Anno D. 1615.* Mai jelzete: Academia R. P. R. Filiala Cluj Biblioteca 57795. A könyv címlapjára ezt

[2] SZENTIVÁNYI R.: *Catalogus Concinnus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae.* Szeged, 1958.

[3] Mivel — tudomásunk szerint — SZENTIVÁNYIN kívül senki sem foglalkozott a kódexszel azért magánlevélben felkerestük őt a Graduale provenienciájának kérdésével kapcsolatban. 1959. febr. 24-én kelt levelében ezeket írta erről és az alább ismertetendő Gradualéról: „Az apátság (ti. Kolozsmonostor) kiosztása után a két megcsonkított codexet benn helyezték el (Kolozsváron) a Farkas utcai »lyceum« könyvtárában. Mikor a Batthyány Könyvtár páncélszobája készült, arra kértem főpásztoromat a felejthetetlen, Majláth püspök urat, eszközölje ki az Erdélyi Róm. Kath. Status igazgatótanácsánál, hogy a két hatalmas, szépséges, hangjegyes codex odakerüljön kézirattestvérei közé a Batthyaneumba. Így is történt."

[4] Erre Szent István király középkori zsolozsmájában utalás is történik a II. nocturnus első responsoriumában.

[5] KNIEWALD K.: *A zágrábi érseki könyvtár* MR 126 (XI. sz.) *jelzésű Sacramentariumának magyar rétege a MR 67. sz. zágrábi Breviarium (XIII. sz.) megvilágításában.* = *Pannonhalmi Szemle.* 1938. 39. l.

látjuk bejegyezve: *Residentia Monostoriensis 1656.* — A másik könyv címe: *Elogia Patriarcharum et Christi Jesu Dei Hominis. Emanuelis Thesauri . . . et Aloysii Juglaris. Moguntiae. Anno MDCLXIX.* Jelzete: ugyanott 54660–54662. Címlapján ez a bejegyzés áll: *Domus PP. Monostoriensium Cat. insertus 1690.*

Mind a két könyvnek pergamen kötéstáblája a mi Gradualénk egy-egy kitépett fóliója. Ennek felismerése nem okozott különösebb nehézséget. A kódex jellegzetes bastarda írása, az Alleluják azonos rövidítési módja, amely a töredékeken éppúgy megtalálható, mint magában a kódexben, továbbá a hangjegyek vonalrendszerének azonos méretei, a második töredéken látható fóliálásnak a kódexével azonos írása, a fóliószámnak (293) pontos megfelelése — mindezek együttesen kétséget kizáróan meggyőztek bennünket arról, hogy a két kötéstábla kódexünk részét alkotja.

Mivel pedig a két könyv közül az egyik 1615-ben Krakkóban jelent meg, a másik 1669-ben Mainzban, így csak ott köthették a két kötetet egyazon kódex pergamenlapjaiba, ahol a két könyv és a kódex együtt voltak. Ez pedig sem Krakkó, sem Mainz, hanem Kolozsmonostor, ahol az egyiket 1656-ban, a másikat 1690-ben sorozták be a monostori könyvtár katalógusába.

Kolozsmonostort I. Béla királyunk alapította a bencések számára. Amikor azonban 1556-ban Erdélyben kimondták a szekularizációt, Kolozsmonostoron megszűnt a bencés szerzetesi élet.[6] Mintegy negyed századdal később, 1579-ben Bátori István erdélyi fejedelem és lengyel király az elhagyott apátságot a jezsuitáknak adta. Bátyja, Bátori Kristóf a jezsuitákat betelepítette Kolozsvárra és ott reájuk bízta a Bátori Istvántól alapított főiskola (egyetem) vezetését. Ettől kezdve a kolozsmonostori és kolozsvári jezsuita rendház szoros kapcsolatban volt egymással.[7]

1630-ban a nagyszombati zsinat Pázmány indítványára átvette és csaknem az egész Magyarország számára kötelezővé tette a trienti zsinat misekönyvét. Ezzel a középkori kéziratos misekönyvek és a megfelelő Gradualék elavultak. Az új, nyomtatott liturgikus könyvek fokozatosan kiszorították a kódexeket. A kolozsmonostori, ill. kolozsvári jezsuiták éppúgy könyvkötésre használták fel a kódexek pergamenlapjait, mint ahogy azt tették más szerzetesek, káptalanok és világi tulajdonosok is szerte Európában. Gradualénkat tehát a jezsuiták Kolozsváron vagy Kolozsmonostoron találták és használták fel.

Szentiványi, mivel a Gradualét kolozsmonostori kódexnek tartotta, úgy vélte, hogy az Kolozsmonostorról került be később Kolozsvárra. Erre nézve azonban semmi bizonyíték nem áll rendelkezésre. A közelebbi lokalizálást tehát ismét a kódex alapján kell végeznünk.

A Gradualénak a szentek ünnepeit tartalmazó részében (az ún. Sanctorale-ban) a miniátor csupán két ünnepet emelt ki díszes miniatúrával és iniciáléval: Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét (febr. 2.) és Szent Mihály ünnepét (szept. 29.). — Gyertyaszentelő miséjének iniciáléja levél- és virágdíszes miniatúra, amely csak a bal lapszélen folytatódik. (L. 1. ábrát.) — Szent Mihály iniciáléja kisebb méretű ugyan, mint a Gyertyaszentelőé, de minőségileg messze felülmúlja azt. Az arany kezdőbetűben Szent Mihály áll, amint

[6] Sörös P.: *Az elenyészett benczés apátságok.* Bp. 1912. 92. l.

[7] Gyenis A.: *A jezsuita Rend hazánkban.* Bp. 1941. 12–16. l. Továbbá: Gyenis A. *Régi magyar jezsuita rendházak.* Bp. 1941. 24. és 31–32. l.

jobbjával kardot emel a magasba, baljában pedig mérleget tart. A lap alját és jobb szélét gazdag indás, leveles miniatúra tölti ki, arany napocskákkal díszítve. Sajnos, a jobb széli részt levágták, s ma csak nyomai láthatók.

Ezek alapján nem lehet kétséges, hogy a kódex valamely Szent Mihály tiszteletére szentelt templom számára készült. Önként adódik a természetes következtetés, hogy a kolozsvári Szent Mihály templomról van szó. Erre látszik utalni a kézirat díszes jellege, művészi kötése. De megerősítik ezt a külső körülmények is.

Említettük, hogy a Graduale összekötő csatján és kapcsán „L B" monogramot és 1528-as évszámot találunk. — A kolozsvári Szt. Mihály templom sekrestyéjének vaskapuján vörös gótikus írással ugyancsak „L B" betűket látunk és 1534-es évszámot, míg a sekrestye művészi faragású kőportáléjába 1528-as évszámot vésett a kőfaragó mester.[8]

Ha az „L B" monogramot a fémműves mester névjegyének tartjuk, akkor a sekrestye vaskapuja és a kódex rézcsatja „L B" kolozsvári mester műve. De gondolhatunk a donátor nevének kezdőbetűire is, és abban az esetben azonos mecénás ajándékozta a templomnak a kódexet és készíttette a sekrestye vaskapuját.

Ilyen jellegű adományozásra a XVI. század elején kétszer is ismerünk buzdítást, ill. utalást. 1513 1517 között Ráfael, 1524 1527 között Sándor bíboros engedélyez búcsút azoknak, akik a kolozsvári Szt. Mihály templomot könyvekkel, kelyhekkel, lámpákkal, díszekkel stb. *(libris, calicibus, luminaribus, ornamentis . . .)* megajándékozzák.[9]

Talán nem térünk le a reális következtetések útjáról, ha a scriptorium után kutatunk, ahol a kódexet másolták. Kolozsváron ebben az időben nem működött káptalan. A két, Kolozsváron is ismert szerzetnek, a Domonkos és Ferences Rendnek tagjai országszerte magas színvonalú kódexmásoló tevékenységet folytattak ugyan a XVI. század elején, de ők következetesen mindig négyzetes hangjegyírást *(notatio quadrata)* használtak, míg kódexünkben gótikus hangjelzést látunk.[10]

Gondolhatunk azonban a kolozsmonostori bencés apátság scriptoriumára. A monostorban hiteleshely működött s vele kapcsolatban magasabb fokú írásmesterség virágzott. A XV. századból név szerint is ismerjük ÁBRAHÁM scriptort.[11] A bencések éltek a gótikus hangjelzéssel, mint azt a Gradualénkkal kb. egykorú kolozsmonostori Antiphonalében is tapasztaljuk.[12] Bastarda írást liturgikus könyvben eddig csak bencéseknél találtunk a garamszentbenedeki apátság egyik kódextöredékén.[13]

[8] JAKAB E.: *Kolozsvár története világosító rajzai.* Buda 1870. I. k. 18. l. — BALOGH J.: *Az erdélyi renaissance.* Kolozsvár, 1943. 339. l. — GRANDPIERRE E.: *A kolozsvári Szent Mihály templom története és építészete 1349-től napjainkig.* Cluj, 1936. 33. l. (Ő az „L B" monogramot tévesen „J B"-nek írja!) Továbbá helyszíni szemle alapján.

[9] JAKAB E.: I. m. Oklevéltár I. k. 329. és 362. l.

[10] Erre vonatkozólag lásd SZIGETI K.: *Denkmäler des Gregorianischen Chorals aus dem ungarischen Mittelalter.* = *Studia Musicologica* 1963. Tom. IV. fasc. 1—2. 147—148. l.

[11] SÖRÖS i. m. 86. l.

[12] Az Antiphonaléból kötéstáblaként töredék maradt ránk. Megtalálható a budapesti Orsz. Levéltár F.15. jelzetű Kolozsmonostori konvent Prot. 27. iratcsomóban.

[13] Ennek a XVI. sz. eleji Antiphonalénak egyelőre 4 fólióját ismerjük, amelyek az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban és Levéltárban borítólapként maradtak ránk. Egyik fólió (Sz. Benedek zsolozsmájának részletével) a pannonhalmi Főkönyvtár tárlójában található.
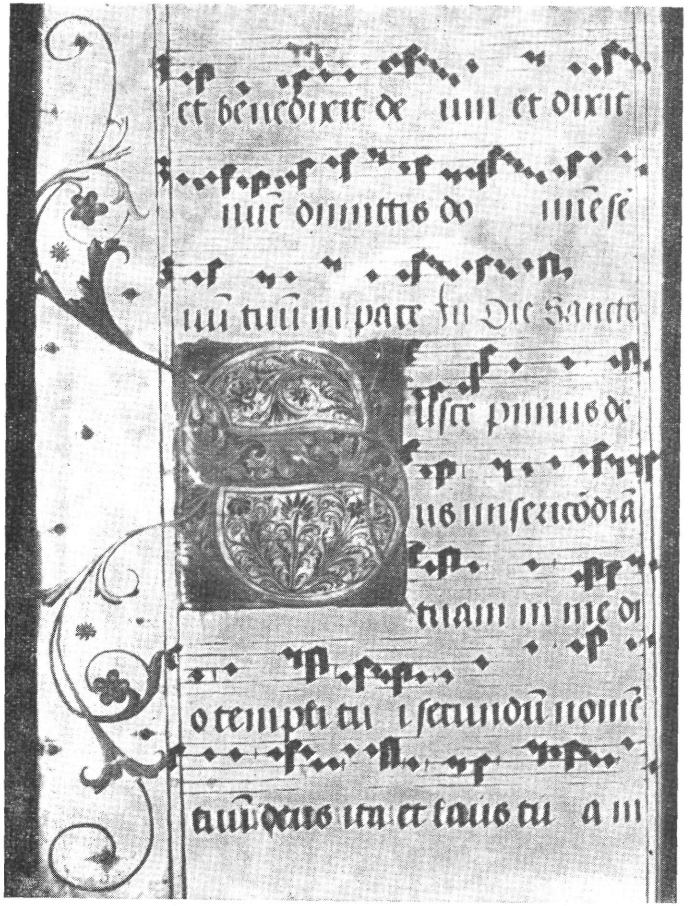
1. Kolozsvári Graduale a XVI. sz. elejéről
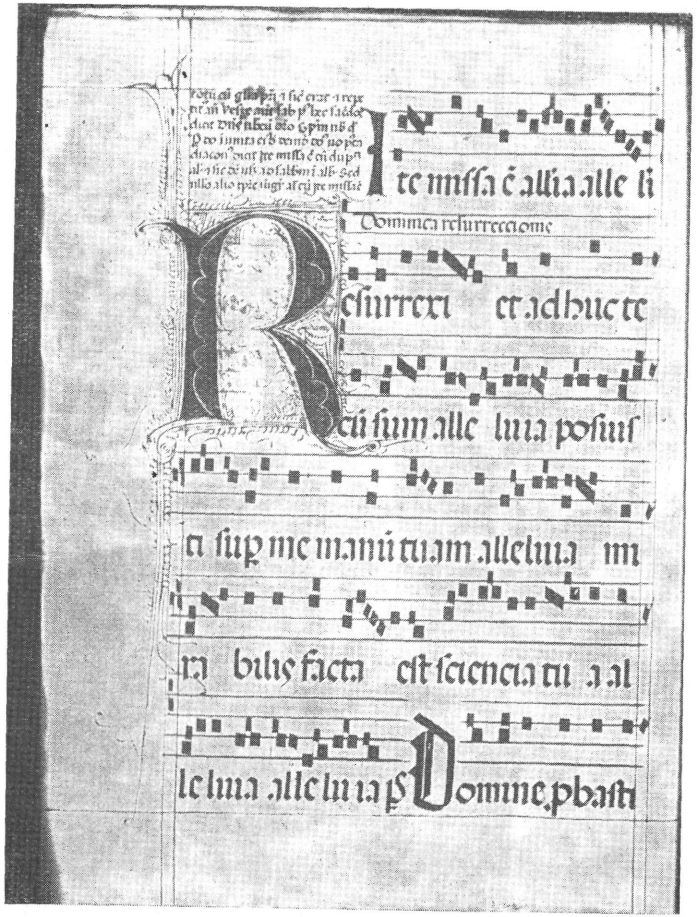
2. Lippai ferences Graduale a XVI. sz. elejéről

Talán megerősíti feltevésünket a kódex miniatúrája Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén. Kolozsmonostor ui. Szűz Mária apátság volt, hiteleshelyi pecsétjében is Szűz Máriát látjuk ábrázolva. Graduálénk írója pedig a szentek ünnepei közül Szent Mihályon kívül csak Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét emelte ki művészi iniciáléval. Ezzel talán a monostor tituláris ünnepére utalt.[14]

Mindezek alapján azt valljuk, hogy az ismertetett Gradualét *a kolozsvári Szent Mihály templom számára írták a XVI. század elején, valószínűleg Kolozsmonostor scriptoriumában. A kész kódexet 1528-ban „L B" mester kötötte be, vagy „L B" jótevő adományozta a Szent Mihály-templomnak.*

A művészi kivitelű Graduale méltó társa a XVI. század elejéről származó többi magyarországi kódexeinknek. (Kassai Graduale, a győri Zalka Antiphonale, esztergomi Ulászló Graduale, Bakócz Graduale stb.)

II. A XVI. századi lippai ferences Graduale

A gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban jelzete: I. 2. Mikrofilmje megtalálható a budapesti Egyetemi Könyvtárban Mf. Me. 56 jelzet alatt.

Hártyakódex 539×383 mm mérettel, 106 egykolumnás fólióval, bőrrel bevont fatáblába kötve. Írása: *scriptura gotica textualis formata rotunda.* Hangjelzése négy piros vonalon *notatio quadrata.*

A kódex ma elején és végén nagyon csonka. Az eredeti lapszámozás 88. fóliójával kezdődik és a 197-kel végződik. Incipitje: „. . . *(pe-)ribunt a facie tua.*" (Nagyböjt III. vasárnapi graduale vége.) — Explicitje: „*Alleluja. Post diem.*" (Fehérvasárnapi második Alleluja.)

A kódex ránk maradt részében csak egy nagyobb miniatúrát, egyszerű, vonalas díszítésű iniciálét találunk a húsvéti mise kezdeténél. (L. 2. ábrát.)

A Gradualéra vonatkozó egyetlen irodalom Szentiványinak említett katalógusa. Szentiványi ezt is kolozsmonostorinak mondja. A kódex közelebbi vizsgálata azonban megcáfolja állítását és elvezet a kézirat provenienciájának megoldásához.

A Graduale szerzetesi eredetére mutat a benne többször előforduló „*fratres*" kifejezés. (Pl. a 132^{v} és 150. fólión.) Ez általában szerzetes testvérekre vonatkozóan szokott előfordulni a liturgikus kódexekben.

A nagyon is csonka Gradualénak éppen az ún. *De tempore* része maradt fenn. Ebből könnyű megállapítani, hogy kódexünk nem a franko-román, vagyis karoling liturgiát követi, hanem a Curia Romana gyakorlatát. Mivel pedig a Curia liturgikus könyveit csak a ferences és ágostonos remete szerzetesek használták, így a kézirat eredetkérdése csupán e két szerzetre korlátozódik.[15]

Minden további kétséget eloszlat azonban a nagyszombati Mindenszentek litániájának a Gradualéban olvasható szövege. Ebben a hitvallók (confessorok) között szerepelnek: *S. Ludovice, rex Stephane, rex Ladislae, Emerice, Francisce, Antoni, Bonaventura, Bernardine . . .* A női szentek között pedig: *Clara, Elisabeth . . .* A felsorolt magyar és ferences szentek alapján bizton állíthatjuk, hogy magyarországi ferencesek másolták a Gradualét.

[14] Sörös i. m. 76. l.
[15] Lásd Szigeti i. m. 132. l.

De ugyanebből a litániából közelebbről is meghatározhatjuk a kódex provenienciáját. A hitvallók között találjuk ui. Szent Lajos nevét. — A középkorban két Szent Lajost ünnepeltek. IX. Lajos francia királyt, aki meghalt 1270-ben, szentté avatták 1297-ben, és Lajos toulouse-i püspököt, aki 1297-ben halt meg és 1317-ben avatták szentté. Bár kétségtelen, hogy a francia király ünneplése gyakrabban előfordul a kódexekben, de ha a mi esetünkben róla volna szó, akkor neve a magyar királyok (Szt. István és László) után következnék a litániában. A püspök Lajos azonban püspöki rendje alapján megelőzi a puszta hitvallókat, még ha királyok is. Így tehát a litániában toulouse-i Szent Lajos püspök neve szerepel.

Szent Lajos püspök ferences volt, tehát a litániában való említése magyarázható volna ferences mivolta alapján. Sőt mint V. István magyar király leányának, Máriának fia is helyet kaphatna a nagyszombati litániában.[16] De mivel egyrészt nem minden ferences szentet találunk meg a litániában, másrészt nem minden ferences kódex litániájában szerepel Szent Lajos neve, így arra kell gondolnunk, hogy Gradualénknak szorosabb kapcsolata van a szenttel.[17]

Tudjuk, hogy Károly Róbert magyar király, akinek nagybátyja volt Szt. Lajos püspök, 1325-ben templomot kezdett építeni a Maros menti Lippán a ferencesek számára és Szent Lajos toulouse-i püspök tiszteletére. A kolostor 1349-ben elkészült. *Úgy gondoljuk, hogy az ismertetett Gradualét a lippai ferences kolostor számára írták, ahol Szent Lajos püspök patrónus volt s így joggal foglal helyet a nagyszombati litánia rövid névsorában.*

Az írás és hangjelzés alapján *a kódex keletkezését a XVI. század elejére tesszük*, amikor is országszerte élénk kódexírás folyt a ferences kolostorokban.[18]

Amikor Fráter Györgynek 1551-ben történt meggyilkolása nyomán a törökök elfoglalták Lippát, az ostromló keresztény csapatok támadásai következtében a kolostor elpusztult és többé nem is épült föl.[19] A kódex ekkor kerülhetett át Erdélynek védettebb belsőbb, ferences kolostoraiba, végül a Batthyány könyvtárba.

K. SZIGETI: DIE URSPRUNGSFRAGE ZWEI MITTELALTERLICHER GRADUALIEN AUS SIEBENBÜRGEN

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Frage der Herkunft zweier Kodizes aus dem XVI. Jh., welche sich jetzt in der Batthyány-Bibliothek zu Karlsburg (Gyulafehérvár, Alba Julia) befinden. (Sign. Mss. I. 1. und I. 2.)

Der erste ist ein Graduale mit scriptura gotica bastarda und mit notatio gotica. (Siehe Abb. 1.) An der Spange des Bandes ist die Nummer 1528 zu lesen. Es ist sehr wahrscheinlich, daß die Handschrift nicht viel vorher geschrieben wurde. Die ungarische Herkunft macht unstreitig das Dasein der zwei Feste des hl. Stephans, des Königs von Ungarn. Sein Alleluja-Text ist auch aus anderen Kodizes bekannt. Zur näheren Bestimmung der Provenienz kamen dem Verfasser die zwei Bücher zur Hilfe, welche er in Klau-

[16] Szent Lajos püspöknek és Károly Róbertnek V. Istvántól való leszármazását lásd Wertner M.: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. 511. l.

[17] Nem szerepel pl. a ferences litániákban az 1220-ban meghalt öt ferences vértanúszent. Másrészt a budapesti Egyetemi Kvt. Cod. lat. 123. jelzetű ferences Gradualéjában, valamint a Széchényi Kvt. Clmae 317. jelzetű ferences Pontificaléjának litániájában nem találjuk meg Szent Lajos püspök nevét.

[18] Szigeti i. m. 155—158. l.

[19] A lippai ferences kolostor történetére vonatkozóan lásd Karácsonyi J.: *Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. k. Bp. 1923. 197—198. l. Lásd még: Knauz N.: *Kortan*. Bp. 1877. 210. l.

senburg (Kolozsvár, Cluj) in der Bibliothek der Akademie (Academia R. P. R. Filiala Cluj Biblioteca) gefunden hat, und welche als Einbanddecke zwei Folien unseres Graduals. Diese Bände wurden enthalten im XVII. Jh. in Kolozsmonostor (Monăstur-Cluj) in der Bibliothek der Residenz der Jesuiten aufbewahrt und wurden dort mit den Blättern unseres Graduals eingebunden. Die ausgezeichnete Miniatur des St. Michaels-Festes zeigt, daß die Handschrift für eine Michaels-Kirche geschrieben wurde, welche die Hauptkirche von Klausenburg gewesen zu sein scheint. Dort trifft man nämlich an der Einrahmung der Sakristei-Tür gleiche Nummer (1528) wie an dem Kodex, und auch ein gleiches Monogramm „L B" an der Tür und an dem Erz-Schmuck des Graduals. Die Zusammengehörigkeit der Sakristei-Pforte bezw. der Kirche und des Banddeckels der Handschrift steht also über Zweifel.

Der zweite Kodex ist auch ein Graduale mit der scriptura gotica rotunda und mit notatio quadrata aus den ersten Jahrzehnten des XVI. Jh. (Siehe Abb. 2.) Der Kodex ist sehr mangelhaft. Das Sanctorale fehlt vollständig. Der Ausdruck „fratres" in den Rubriken weist auf monastische Herkunft. Die Franziskaner und die ungarischen Heiligen in der Litanei am Karsamstag beweisen die ungarische Provenienz. Wir können aber den Possessor der Handschrift auch näher bestimmen, weil unter den Franziskaner-Heiligen auch St. Ludwig, Bischof von Toulouse sich befindet. Er war Sohn der Tochter (Maria) des ungarischen Königs Stephan V. und König Karl Robert hat für die Verehrung des hl. Ludwigs im XIV. Jh. das Franziskaner-Kloster in Lippa in Siebenbürgen gegründet. Unser Graduale ist also sehr wahrscheinlich für Lippa geschrieben worden.

DONÁTH REGINA

Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez

A török uralom másfél évszázada után újra rendeződő magyarországi viszonyok ismerői szerint a cenzúra intézménye az első évtizedekben még valódi formájában alig volt ismeretes. ACSÁDY Ignác klasszikusnak tekinthető művében azt írja, hogy Budavár visszafoglalásának korában „a censura még alig gátolta a sajtó szabad működését. Lehetett nyomtatni akármit, az állam nem akadályozhatta meg. Törvény nem szabályozta a censurát, a szokás sem öltött még határozott alakot s a lehető legingatagabb volt. Senki sem tudta, melyik hatóságot illeti meg a sajtó ellenőrzésének joga és kötelessége."[1]

BALLAGI Géza, visszatekintve a XVII. század végi állapotokra, ACSÁDY-nak ezt a véleményét már nem tudja osztani. Történelmileg igaznak csak annyit lát, „hogy az állam könyvvizsgálati jogának gyakorlása tekintetében a legnagyobb zűrzavar uralkodott; a könyvvizsgálati és sajtórendőri teendőkre nézve a kormányzati és közigazgatási organumok illetékessége nem levén szabályozva, a gyakori illetékességi összeütközések következtében a hatóságok akadályozva lehettek a sajtórendszabályok gyors és erélyes végrehajtásában". Határozottan állítja azonban, hogy a cenzúra tényleg mégis fennállott, ugyanis az államhatalom és a felekezetek egyaránt folytonosan zaklatták a nyomdászt és az írót. Ilyen körülmények között – fejezi be — „korlátlan sajtószabadságról szó sem lehetett".[2] De még BALLAGI állítása szerint is a „nyomdász és író" zaklatásából kivette részét mind az államhatalom, mind pedig mindkét felekezet. Ebből azt olvashatjuk ki, hogy a XVII. század végén vagy 1700 körül a cenzúra intézménye még nem öltött szervezett alakot, és nincs még határozottan vagy egyoldalúan felekezeti (katolikus) jellege.[3]

A cenzúra ügy rendezését végül is az államvezetés ügyének tekintették. Az állami apparátus ekkor még a katolikus Habsburg-uralkodó végrehajtó közege. Természetes, hogy a cenzúra tekintetében is a katolikus színezetű monarchia egységes ideológiájának kialakítására törekedett. A következményt SASHEGYI Oszkár fogalmazta meg világosan. „A magyar állami könyvcenzúrát a protestantizmus elleni védekezés hozta létre. Protestánsellenes természetét sokáig meg is tartotta, évszázadokig legfőbb célja a katolikus vallás és egyház védelme volt és a protestánsok elnyomása."[4] Látható, hogy a történeti fejlődés

[1] ACSÁDY Ignác: *Magyarország Budavár visszafoglalása korában.* Budapest. 1886. 316. l.

[2] BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Budapest. 1888. 21. l.

[3] Uo.

[4] SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830.* Budapest. 1938. 7. l.

tényleges vonalának megfelelően a cenzúra történetével foglalkozó irodalom is arra a következtetésre jut, hogy a XVIII. században intézményesült cenzúra határozottan protestánsellenes, katolikus érdekeket szolgáló sajtórendészetté vált. BALLAGI Géza ezt így foglalja össze: „A cenzúra mindig részrehajló volt; kegyetlen a protestáns s elnéző a katolikus írókkal szemben."[5]

Ezen a helyzeten nem is lehet csodálkozni, hiszen a katolikus hierarchia és annak feje, a prímás a török veszedelem és a protestáns rendi felkelések megszűnése után bekövetkezett nyugalmi állapotot alkalmasnak látta az ország teljes rekatolizálására[6] és e terv megvalósításában hatalmas eszköznek látszott a cenzúra. A rekatolizálási törekvések BARKÓCZY prímás idejében érték el csúcspontjukat.[7] Az ügyintézés kialakulatlanságára mutat, hogy a század első negyedében még olyan törekvéssel is találkozunk, hogy a protestáns egyházi jellegű kiadványok cenzúráját maguk a protestánsok tartsák kézben. Erre példaként hozhatjuk föl a lőcsei evangélikusoknak azt az 1725. dec. 3-i keletű felségfolyamodványát, amelyben azt kérik, hogy a jezsuiták cenzúrájától mentesen nyomtathassák ki könyveiket.[7/a] A kérésnek sikere már csak azért sem lehetett, mert a Habsburg államrezon előbb említett fő jellegzetességébe ütközött. De ugyanekkor már jelentkezik, mint egy korábbi cikkemben kimutattam, a cenzúra „államosításának" az udvari felvilágosultak, VAN SWIETEN és társai által egyre sürgetőbben és végre sikeresen hangoztatott követelménye. A cenzúra történetének ilyen irányba fordulása vezetett el a II. József idejében követett türelmi politikához, majd később a reakció már nem elsősorban vallásos, hanem az abszolút királyi hatalmat védő cenzúra gyakorlatához.[8]

Az elvi irányvonal tisztázódásával párhuzamosan haladt a cenzúra hivatali rendszerének, eljárási formáinak kidolgozása, amelyről SCHERMANN Egyed adott korábban rövid, de világos képet.[9] A jezsuita, majd BARKÓCZY korától kezdve állami kézben működő cenzúra gyakorlatának története nagy vonásokban ugyan ismeretes (SASHEGYI, SCHERMANN, BALLAGI),[10] de a részletek, a mindennapi praxis teljes bemutatása további kutatást igényel. Ezért nem hiábavaló a Mária Terézia-kori jezsuita cenzúra „virágkorából" származó néhány adat ismertetése, amelyek aktaszerűen mutatják meg nekünk a könyvbírálás „mindennapjainak" néhány problémáját. Az adatok az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött Batthyány-anyag nagyobb részben eredeti aktáiból kerültek ki.[11]

A cenzúra kialakult formáinak lényegére vet világot két akta.[12] Az elsőben 1747. február 23-án Mária Terézia közli a helytartótanáccsal, hogy az akatolikus könyvek behozatalát kívánja általában szabályozni[13] a következő

[5] BALLAGI Géza: I. m. 50. l.

[6] Uo.

[7] DONÁTH Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 1. sz.

[7/a] Categoriae IX Litterariae Tit. VI. Esztergom Bibl. Metrop. Kézirattár. a/2.

[8] SASHEGYI Oszkár i. m. 5—6. l.

[9] SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig.* Budapest. 1928. 4—30. l.

[10] L. idézett munkáikat.

[11] Ezt az anyagot már ismertettem: *Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. század végi történetéhez* = *Magy. Könyvszle.* 1955. 4. sz.

[12] Cat. IX. Litt. Tit. VI. b/2 és b/32.

[13] „ne passim qvosvis Libros memoratis Acatholicis, cum maximo dominantis Religionis Romano. Catholicae Damno, pro Arbitrio Ipsorum inferre in Regnum liceat." Litt. VI. b/2.

módon: Két jezsuita, akik a „könyvészetben" (res libraria) járatosak, vesse az akatolikus behozott könyveket revízió alá, de úgy, hogy az érdekeltek fölöslegesen ne várjanak az intézkedésükre. A revízió helye Pozsony, irányítója az esztergomi érsek vagy az ő távollétében a helytartótanács püspök-tanácsosa. A katolikus szempontból ártalmas könyveken kívül revízió alá kell még vetni az állam (contra statum publicum) és a jó erkölcs (contra bonos mores) ellen írt könyveket. Különös tekintettel kell továbbá lenni a gyakran veszélyes mérget tartalmazó „indifferens", azaz közömbösséget terjesztő könyvekre, mert ezek által terjed az ateizmus, márpedig az ilyenfajta művek káros voltát a politikai jellegű könyveket eddig cenzúrázó polgári hatóságok (Magistratus Civici) mindeddig megállapítani nem tudták. A cenzúrázás munkájáért a pozsonyi jezsuita-kollégium részére 400 forintot kell kiutalni.[14]

A másik királyi rendelet 1757. július elsején kelt, és a Mária Terézia-kori cenzúra egy másik jellegzetességével ismertet meg bennünket. Megtudjuk ebből, hogy a cenzúrázás érdemi munkája lényegében Bécsben folyik és a pozsonyi cenzúrának nincs lehetősége a Bécsben kialakított vélemény felülvizsgálatára, azaz az ott elvetett könyveket Pozsonyban is ilyeneknek kell tekinteni, és fordítva: a Bécsben elfogadott és átengedett könyvek és küldemények Pozsonyban nem tarthatók vissza.[14/a]

A cenzúrázás kialakult formáinak két legfőbbjét látjuk tehát itt. Az eljárás ugyan határozottan katolikus jellegű, jezsuiták kezében van, a prímás felügyelete alatt, de a vallási érdekeken túlmenően az állam és társadalom fennálló rendjének megőrzését szolgálja. Ez a szempont azonban megint csak nem kizárólag magyar, hanem összbirodalmi. Hiszen a pozsonyi cenzúra elvileg és gyakorlatilag a bécsi alatt áll.[15]

II.

Ballagi Géza azt írja, hogy egy 1792-ben megjelent röpirat szerint 1723. június 12-én a „magyar biblia 2894 példánya konfiskáltatott".[16] Ez a magyar biblia a Komáromi—Csipkés-féle bibliafordítás volt, melyet a debreceni református egyház Leydenben nyomtatott ki.[17] A biblia egész szállítmányát 1719. május 15-én a határon lefoglalták és az egri püspök, valamint a kassai jezsuiták véleménye alapján az összes példányt elkobozták. A Jókai regényéből ismert Ráby Mátyás még azt is tudni véli, hogy a lefoglalt példányoknak jó részét az egri püspök (gróf Erdődy Gábor) a piacon nyilvánosan elégettette.[18] Olyan eset ez, amely a cenzúrázás gyakorlatát a protestánsok szempontjából legsérelmesebb vonatkozásban mutatja be.

[14] Az említett összeget a Cassa Parochorum terhére kellett folyósítani.

[14/a] „Libri illi, qui in hujate Censura revisi, et approbati sunt, per Censores etiam Posonij constitutos, Fidelitatibusque Vestris Subordinatos, ubi ex authentico super ejusmodi approbatione Testimonio constiterit, pro approbatis habeantur, Proprietarijsque traduntur; Vice versa vero isthic rejecti, et prohibiti, inibi quoque ! pro talibus agnoscantur; . . ." Litt. VI. b/32

[15] Vö. Donáth Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 43—49. l.

[16] Ballagi Géza. I. m. 24. l.

[17] Uo.

[18] Uo.

Az általunk ismertetett BATTHYÁNY-anyag aktái 1723-nál évtizedekkel későbbiek. De ezekben is találunk egy esetet, mely másfél évig foglalkoztatta az udvari kancelláriát és a helytartótanácsot, pedig önmagában eléggé egyszerű ügy lett volna. Érdekessége az, hogy ekkor is egy bibliaszállítmány visszatartásáról esik szó.

1758. szeptember 11-én Mária Terézia sürgősen felvilágosítást kér a helytartótanácstól, hogy miért tartják vissza a pozsonyi harmincadon azokat a bibliai példányokat, amelyeket a körmöci és selmeci akatolikusoknak szállítottak, és amelyek a bécsi cenzúrán már átmentek. Arra nézve is választ kér, hogy tudnak-e az ügyről a cenzorok.[19] Mivel Körmöc és Selmecbánya „akatolikusai" részére érkezett a szállítmány, bizonyos, hogy nem magyar bibliáról volt szó, hanem német vagy szlovák fordításról. 1758. október 10-én az udvari kancellária ismét visszatér az ügyre, mert a helytartótanács válaszát nem találta kielégítőnek. Nevezetesen az nem tűnt ki világosan a válaszból, hogy olyan bibliakiadás-e a visszatartott, amelyet korábbi rendelkezések engedélyeztek, vagy már tiltottak.[19/a] A következő évben 1759. február 22-én a királynő elrendeli, hogy a visszatartott Luther-bibliát minden további nélkül engedjék tovább.[19/b] Szeptember 27-én a királynő ismét intézkedett, hogy a kérdéses bibliát ugyan később engedélyezni lehet majd a protestánsoknak, ezt a mostani szállítmányt nem lehet átengedni, hanem hiánytalanul szolgáltassák ki Georg BAUER bécsi kereskedőnek Bécsbe való visszaszállítás céljából. Ez alkalommal megtudjuk, hogy a Luther-féle német bibliafordításról van szó Georg Sámuel ESENBECK előszavával, amely „Onolzbachban" 1755-ben jelent meg. Hangsúlyozza azonban, hogy a jövőben ennek a bibliakiadásnak használata a protestánsok részére engedélyezettnek tekintendő; behozatalát a cenzúrázással megbízott jezsuiták ne akadályozzák.[20] Ez az intézkedés nem is sejteti, hogy mi az oka a szállítmány és kiadás elbírálása közötti alapvető különbségnek. Kétségtelen azonban, hogy egy másolat, amely az 1760. február 11-i bécsi keltezést viseli, és egy királyi rendelet kivonatának látszik, ismét megemlíti a LUTHER-biblia ügyét, de már olyan értelemben, hogy az a jövőre nézve engedélyezettnek tekintendő.[21] Ezzel másféléves huzavona után a bibliafordítás behozatalának kérdése kedvezően intéződött el. Számunkra annyiban érdekes ez, hogy mutatja: hogy e korszakban már nem ismétlődhetett meg a cenzúrának az a nyersen erőszakos intézkedése, amely a KOMÁROMI—CSIPKÉS-féle biblia megsemmisítésére vezetett.

[19] „anve eadem per Censores Posonij constitutos adusque revisa, aut Super facta isthic eorundem revisione requisito eatenus Solito Censurae hujatis authentico Testimonio Sint munita? cur denique tam diu, ut refertur, detineantur, . . ." Litt. VI. b/35.

[19/a] „Siquidem nec ex eodem Protocollo adhuc appareret, qvalianam eadem Biblia sint, an videlicet praecise Ectypa, aut vero talia, qvae per Resolutiones hactenus emanatas Acatholicis extradari sunt admissa, aut vero non admissa, . . ." Litt. VI. b/36.

[19/b] „sine Mora dimittant" Litt. VI. b/37.

[20] „Caeterum Biblia quibus Titulus est; Ain gantze Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments nach der Teutschen Übersetzung D. Martini Luthers Nebst einer Vorrede von Herrn Georg Samuel Esenbeck Onolzbach 1755. Posonij hactenus . . . clementer resolvimus, . . . " Litt. VI. b/37.

„Cum interim successive circa eadem Biblia aliam rationem clementer invenerimus." Litt. VI. b/40.

[21] „ut ubi eadem Bibliorum Exemplaria Posonium penes solitas hujatis Aulicae Commissionis Testimoniales transportabuntur, illa ibidem amplius non detineantur . . ." Litt. VI. b/42.

III.

A LUTHER-biblia előbb bemutatott esete testületeket, a körmöci és selmeci evangélikus egyházközségeket érintette. Természetesen még több nehézséggel kellett megküzdeniük a magánosok részére küldött könyveknek vagy olyan akatolikus műveknek, amelyeket külföldön járt protestánsok hoztak magukkal. A század harmincas éveiben SZOBOSZLAY István és MEGYASZAY István könyveit foglalta le a brucki vámhivatal, ámbár a bécsi cenzúra a császárváros vámjának revízió után már áteresztette.[22] KEMÉNY János erdélyi fejedelem *Gilead balsamuma* című zsoltároskönyvének egy példányát vették el BÁNYAI István pataki professzortól ugyancsak egy határvámon. Lőcsén bibliákat koboztak el egy magánostól és két könyvkötőtől. 1740-ben a nagysallói plébános két vásározó komáromi könyvárus könyveit foglaltatta le. A külföldi tanulmányútja után Magyarországra visszatérő PÁTKAI Péter könyvei, közöttük a *Gilead balsamuma*, már Esztergom közelében jártában jutottak a konfiskálás sorsára.[23] Ezekből az esetekből kitűnik, hogy a protestánsok könyveit és könyvszállítmányait nemcsak a határon fenyegethette veszély. Ugyanilyen bonyodalmak keletkeztek számos más alkalommal is; erre következtethetünk a protestánsok egy folyamodványából, amelyet 1736 áprilisában III. Károlyhoz nyújtottak be. Azt kérték, hogy vallásuk gyakorlásához szükséges vallásos és iskolakönyveket Magyarországra teljesen szabadon lehessen behozni, itt árusítani, sőt ilyeneket az országban nyomtatni is.[24]

Mindamellett a helyzet még több mint húsz év múlva sem változik lényegesen, legfeljebb annyiban, hogy a kancellária mérséklően próbál hatni a pozsonyi jezsuiták cenzori túlbuzgalmára. Mária Terézia nevében az udvari kancellária 1759. február 22-én Félix BADER bécsi könyvkereskedő panasza ügyében küld utasítást a helytartótanácsnak. A bécsi könyvárus panaszának lényege az, hogy az előző év október 18-án KAZAY Sámuel debreceni lakos részére három csomagban könyveket küldött. A művek teljesen ártalmatlanok (plane innocui), amint ezt a bécsi cenzúra a csomagokhoz mellékelt bizonyítványai is bizonyítják. A könyvkereskedő, mivel kedvező alkalom adódott a könyvek Debrecenbe küldésére, kérte a pozsonyi jezsuitákat, hogy a küldeményt sürgősen nézzék át. Ezek azonban az idő rövidségére hivatkozva a kereskedő nem kis kárára vonakodtak ezt megtenni. A királynő most arra utasítja a helytartótanácsot, hogy amennyiben a jezsuiták az előbbi királyi rendeletek megvetésével vonakodnak a behozatali engedélyt megadni, szigorúan figyelmeztesse őket, hogy a legpontosabban alkalmazkodjanak a királyi rendeletekhez: az olyan könyvszállítmányokat, amelyeken a bécsi cenzúra pecsétje már rajta van, minden további nélkül engedjék be az országba, s csak azokat vizsgálják felül, melyeken ilyen pecsét nem látható. Ebből az esetből nyilvánvalóvá lesz egyrészt a bécsi udvari körök lassan engedékenyebb, „felvilágosultabb" magatartása a cenzúra gyakorlata tekintetében, másrészt a magyar oldalon működő jezsuita cenzorok sokszor kicsinyesen gonoszkodó akadékoskodása.[25]

[22] BALLAGI Géza i. m. 25. l.
[23] BALLAGI Géza i. m. 25—26. l.
[24] SCHERMANN Egyed i. m. 25. l.
[25] „Demisse Nobis repreasentatum extitit, quod Felix Bader Bibliopola Urbis Nostrae Vienensis Anno Superiore 18va — Mensis Octobris Samueli Kazay Incolae Debreczinensis Libros quospiam vendiderit, eosdemque in tribus involucris compositos Posonium expediverit . . ." Litt. VI. b/37.

A következő év, 1760. november 8-án ismét egy királyi utasítás ment Pozsonyba, amely elrendeli, hogy a helytartótanács és a pozsonyi cenzorok akadályozás nélkül engedjék át Szokoli Sámuel református diák külföldről magával hozott könyveit. A könyvcsomagon egyébként már rajta volt a bécsi cenzúrahivatal pecsétje. Ugyanebben a rendeletben arról is szó van, hogy Erasmus Colloquiáját tulajdonosának, Rábynak szintén adják ki. Ez esetben egy magyarországi diák könyveit mentette meg a jezsuita cenzorok oktalan szigorától a kancellária közbelépése.[26]

A következő év augusztus 3-án viszont egy nemzetközinek látszó ügy foglalkoztatta a királynő bécsi magyar tanácsosait. Feltehetőleg az osztrák örökösödési háborúban került fogságba egy Ekhardt nevű porosz királyi tábornok. Mint hadifogoly Hainburgban tartózkodott. Címére Iglón keresztül Pozsonyba és onnan továbbszállításra két láda érkezett. Az egyik ládában vászonneműt küldtek, és ezt minden további nélkül át is adták a címzettnek. A másik ládát már a szepesófalvi harmincad szekvesztráltatta. Állítólag a második láda csupa olyan akatolikus könyvet tartalmazott, amelyek behozatala Magyarországra tilos volt. A fogoly tábornok kijelentette, hogy a küldött könyvek nem az övéi. A ládát ezért átadták a pozsonyi királyi kamarának azzal, hogy a fuvaros tudakolja ki a feladó nevét; a cenzorok viszont nézzék át a könyveket, és ami közülük értékesíthető, árvereztessék el a kincstár hasznára, a cenzúra alá eső könyveket viszont elzárva külön őrizzék. Az aktához mellékelték a ládában található könyvek jegyzékét; ez csaknem kizárólag protestáns teológiai munkákat sorol fel. Tényleg nehéz elképzelni, hogy mit kezdhetett volna velük a fogoly porosz tábornok.[27]

Hasonlóképpen különleges eset az özvegy O'Neil Judit Antónia grófnő hagyatékában talált összesen 299 nagyobb részt francia és német könyv további sorsára vonatkozó királynői intézkedés. A könyvhagyaték átvizsgálását szintén a cenzorokra bízza. Csak ezek munkájának elvégzése után lehet a nem gyanús vagy nem tiltott könyveket árverezésre bocsátani. A terjedelmes könyvjegyzék, amely híven tájékoztat egy Mária Terézia-kori főúri könyvtár állományáról, külön vizsgálatot érdemel.[28]

IV.

Egy pillantást kell még vetnünk a cenzúra által lefoglalt könyvek sorsára. Szekvesztrálták mindazokat a műveket, amelyek a „Catalogus librorum a commissione aulica prohibitorum" című hivatalos könyvjegyzékben szerepeltek. A tiltott könyvek jegyzéke Bécsben időről időre megjelent, újabb és újabb kiegészítésekkel. Néhány kiadását az Egyetemi Könyvtárban is megtaláljuk.[29] Vegyesen található ezekben teológiai, politikai, főként azonban úgynevezett „szabados" irodalom (libri licentiosi). Természetesen ma már nem

[26] „adeo etiam Libri, cui Titulus Erasmi Colloqvia Raby, Proprietario suo Extraditionem admittere . . ." Litt. VI. b/43.

[27] Litt. VI. b/44.

[28] 1759. március 19. a helytartótanácshoz. „priusquam ijdem Libri publice sub hasta divenduntur. Censurae Librorum sub directione Regij istius Nostri Locumtenentialis Consilij ordinatae subjiciantur, . . . " Litt. VI. b/38. Az érdekes hagyatéki leltár részletes ismertetésére és elemzésére más alkalommal szeretnék visszatérni.

[29] *Catalogus librorum a commissione aulica prohibitorum*. Viennae. 1762. Kaliwodiana, ugyanaz 1765 és 1774.

mindig világos, hogy egy könyv milyen meggondolások alapján került be a tiltott könyvek jegyzékébe. Az 1762-es *Catalogus librorum prohibitorum*nak az Egyetemi Könyvtárban található példányához néhány oldalnyi üres papírlapot kötöttek. Ezekre a lapokra kézírással kiegészítéseket fűzött valaki, valószínűleg egy cenzor. Így került a tiltott könyvek jegyzékének kézírásos függelékébe VOLTAIRE *Dictionnaire Philosophique*-ja és ROUSSEAU-nak *Lettres écrites de la montagne* és *Émile* című műve.[30] Cenzoraink tehát a maguk szempontjából igyekeztek lépést tartani az irodalmi élet alakulásával, persze csak azért, hogy akadályozzák, lassítsák az új eszmék terjedését.

Az a könyv, amelyik fönnakadt a rostán, a legrosszabb sorsnak nézett elébe. A bécsi *Catalogus Librorum*ot rendszeresen megküldték a helytartótanácshoz, és ez három példányt a cenzorok rendelkezésére bocsátott. Az utóbbiak ezekkel a példányokkal a kezükben válogatták ki azokat a könyveket, amelyek a cenzúra máglyájára kerültek. Ugyanis az elítélt könyvek közül a libri licentiosi és azok, amelyeket általában az erkölcsre veszélyesnek találtak, a helytartótanács két tanácsos-püspökének jelenlétében elégetésre kerültek. Úgy látszik, az erkölcsrontó könyvek közé sorolták a politikailag veszélyeseket is. Legalábbis ez utóbbiakról Mária Teréziának 1754-ben a helytartótanácshoz intézett rendelete külön nem emlékezik meg.[31] Határozottan türelmesebben jártak el a vallási tévelygéseket tartalmazó könyvekkel (libri dogmata non tollerata inducentes). Az utóbbiakat csak gondos elzárásra, megőrzésre kárhoztatták. Bizonyos esetekben ezeknek olvasását, úgy látszik, engedélyezték.[32] Amennyire tehát aktáinkból ez kiolvasható, éppen nem az eretnek könyvek kerültek máglyára. Nagyobb számban estek áldozatul a XVIII. sz. gáláns irodalmának termékei, köztük sok olyan, amely a csípős történetek ürügyén lényegében erős társadalomkritikát tartalmazott. Kétségtelen azonban, hogy a pozsonyi jezsuita cenzúra gyakorlatához hozzátartozott a könyvégetés.

Végül szeretnénk néhány akta alapján megvizsgálni a cenzúra értelmezéséről kialakult felfogást. 1764. dec. 15-én a prímáshoz intézett, sajátkezűleg aláírt levelében Mária Terézia intézkedik a szenci piarista kollégium részére küldött két csomagnyi (in duobus convolucris) könyv, nagyobb részben iskolás könyvek visszatartása ügyében. A küldemény már hosszabb ideje hevert a pozsonyi harmincadon, mert a jezsuita cenzúra nem akarta tovább engedni.[32/a] Az aktához csatolva van RICHWALDSZKY György esztergomi kanonoknak, a prímás oldalkanonokjának a pozsonyi rektorhoz vagy cenzorhoz intézett

[30] „Pestilentissimus Liber editus sub Tit: Le Dictionnaire Philosophique portati cuius Author creditur esse D. de Voltaire . . ."

„Item Parisiis tempore mox citato ad ignem condemnatus est Liber sub Tit: Lettres ecrites de la Montagne par M. J. J. Rosseau. Eiusdem Scriptoris liber: Emile ou de l'education par Joann Jacob Rosseau Citoyen de Geneve. Damnatus est decreto S. Officii A. D. 1762. 9. Septembr."

[31] Litt. VI. b/15. 1754. február 25. „ut Libri Licentiosi, ac morum Corruptelam inducentes tam hactenus rejecti quam et dehinc rejiciendi in privato praesentibus tamen duobus Consilij nostri Regij Locumtenentialis Consiliariis Episcopis comburantur. Libri autem Dogmata non tollerata inducentes, aut continuis, gravibusque Calumniis, et Scomatibus referti, caute diligenterque Sepositi asserventur, ne per eos, quorum haud interest, quovis modo legantur;"

[32] Vö. előbbi jegyzetben intézett intézkedés végét.

[32/a] Litt VI. b/67. 1764. december 15. „Libri majori ex parte Scholares ad rationem Regij Collegij Szemptziensis abhinc in duobus Convolucris delati in Tricesima Posoniensi causa alicujus Revisionis *a longiori jam Tempore* remora Studiorum detineantur."

rövid levele, amelyben kéri, hogy a szenci piaristák részére a könyveket haladéktalanul adják ki. A levélke 1764. okt. 20-án kelt.[33] Viszont rajta áll FALUDI Ferenc saját kezű megjegyzése: „Schedae ad me missae dies fuit 13. Xbris 1764. Atque eodem die Libri venerunt et redditi sunt. Possesoribus Franc. Faludi."[34] Ebből a megjegyzésből kiderül, hogy RICHWALDSZKY kanonok írásos üzenete egy héttel azután érkezett, hogy a könyveket FALUDI Pozsonyba érkezésük után azonnal átadta a tulajdonosoknak. Így ellenben a királynő reklamációja, amely december 15-én kelt, nehezen érthető, hacsak fel nem tesszük, hogy a szenci piaristák eleve gyanakodtak a még velük szemben is bizalmatlan jezsuita cenzorok időhúzó kellemetlenkedésére. Talán azt is feltételezhetjük, hogy a szenci piarista Collégium Oeconomicum egészen modern tanítására féltékenykedtek a jezsuiták.[35]

Különben a jezsuita cenzor eljárási módszerére igen jellemző a negyvenhatos számú akta, amelyben WALTER Pál jezsuita cenzor Pozsonyban 1762. április 21-én a prímáshoz egy a *praevia eruditio de Verbo Dei* címet viselő könyv tartalmával szemben öt észrevételt tesz. Ezek teológiai természetűek. Az első közülük a legérdekesebb, leszögezi, hogy helytelen a könyv szerzőjének azon állítása, hogy a bibliát mindenki olvashatja. Ellenkezőleg, mondja a jezsuita, a tudatlan nép, az ifjúság, sőt még a megfelelő ismeretekkel nem rendelkező műveltek is távoltartandók tőle.[36] Valójában még érdekesebb WALTER Pál másik problémája, amelyet a prímás elé terjeszt. Vádat emel KLIMO György pécsi püspök, a helytartótanács egyik tanácsos-püspöke ellen. A püspök ugyanis úgy nyilatkozik a jezsuitákról, hogy túlságosan szigorúak, mikor olyan könyveket, amelyekben a pápát mint „antikrisztust" emlegetik, a római egyházat mint „babiloniai kéjnőt", a búcsúkat mint a klérus „rút nyerészkedését" stb. mint lelkiismeretes cenzorok elítélnek. Ha hinni lehet a jezsuita vádjainak, KLIMO püspök (egyébként egyik leghíresebb barokk könyvtárunk alapítója) a jezsuita cenzorok előterjesztéseivel nem sokat törődik, és — mondhatnánk ma — bizonyos liberalizmussal kezelte a könyvbírálást.[37] E két esetből annyit láthatunk, hogy a még jezsuita kézben levő könyvbírálás a legnagyobb bizalmatlansággal tekintett nemcsak a haladóbb iskola híveinek, a piaristáknak, de még a helytartótanács egyik tanácsosának, egy megyéspüspöknek szemléletmódjára is.

Ez a rövid vázlat talán teljesebbé válik még két ügy említésével. Mindkettő a prímás önálló iniciatíváját mutatja. Az első 1764. augusztus 3-án kelt. BARKÓCZY Ferenc gróf, aki Mária Terézia különös kegyét élvezte, néha úgy érezte, hogy neki személyesen is ügyelnie kell arra, hogy olyan könyvek, amelyek a királynő személyét előnytelenül tüntetik fel, ne kerüljenek közkézre. Egy levélmásolatban arról olvasunk, hogy egy közelebbről meg nem nevezett

[33] Az aktához mellékelve 299. számmal.

[34] Uo.

[35] BALANYI György: *A magyar piarista rend története*. Budapest. 1943. 67—69. l. „A szempci iskola elsősorban kamarai és műszaki szolgálatra akarta növendékeit előkészíteni . . ." „Mária Terézia mindvégig élénk figyelemmel kísérte a szívéhez nőtt iskola sorsát." 1776-ban az iskola tűzvész áldozata lett. A piarista iskolarendszerről és ebben a reáliák szerepéről i. m. 94—110. l.

[36] Litt. VI. b/46 1762. április 21. „nolo enim inqvit, dicere Scripturae Sacrae lectionem, esse permittendam indoctae plebi, aut juventuti etiam studiosae non habita adjunctorum ratione ulla."

[37] Uo. „haec et similia velut jam receptas usu calumnias, imo ceu dogmata tolerata contemnere ab Eodem Excellentissimo jussi sumus;"

könyvecskében, (libellus) a királynő felséges személyével kapcsolatban olyan állítások foglaltattak, amelyek miatt ő ezt a könyvet a cenzúrával elítéltette, bár voltak, akik a könyvet és szerzőjét védelmükbe vették. Hogy mi volt ez a könyv, nem tudtam megállapítani.[38]

Egy másik aktából az tűnik ki, hogy a cenzorok a maguk tájékoztatására és munkájuk irányítására még külföldről is szereztek információkat. Példaként szolgálhat az ötvenkettes számú akta, 1765. május 15-i kelettel; a prímás római ágense, Paolo Bernardo GIORDANI, megküldi BARKÓCZYnak az utrechti érseki tartomány (Hollandia) zsinatának janzenista határozatait elítélő pápai bullát, illetőleg annak nyomtatásban megjelent szövegét.[39] Az ilyen informálódásnak az lehetett a célja, hogy a cenzúra ügy legfőbb felügyelője már előre tájékozódjék a cenzúra előtt felmerülő problémákról.

Az ismertetett néhány akta alapján most felvázolt cenzúra gyakorlat lényegében nem is változott már meg a XIX. század első évtizedeiig, illetőleg ameddig fennmaradt, 1848. március 15-ig. Pedig e száz év folyamán sok változás történt, fokozatosan és végül teljesen kiküszöbölték a jezsuitákat, a cenzúrázás irányítása lassanként a prímás kezéből világiakhoz került.[40] De, mint említettem, a cenzúra királyi, katolikus érdekeket szolgáló intézménye, az említett változások ellenére is, mindvégig úgy működött, hogy igazat kell adnunk RÉVÉSZ Imrének, aki a XIX. század elejének protestáns egyházi viszonyait ismertetve így ír: „Tovább folyt a könyvvizsgálat egyoldalú kezelése, a bibliaterjesztés korlátozása . . .”[41]

R. DONÁTH: NEUERE BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ZENSUR IN DEN REGIERUNGSJAHREN DER MARIA THERESIA

In den ersten Jahrzehnten nach dem Ende der Türkenherrschaft war die Zensur in ihrer echten Form in Ungarn noch nicht bekannt, obwohl „weder Author noch Typograph” von den ständigen Behelligungen von Seiten der Staatsgewalt und beider Konfessionen verschont bleiben konnten. In dem zweiten Viertel des XVIII. Jahrhunderts brachte der immer stärker werdende Rekatolisierungsprozess die institutionell ausgebaute Zensur, deren Ziel die Unterdrückung der Protestanten und der Schutz des Katholizismus war.

Der königliche ungarische Statthalterrat setzte in Preßburg zwei Jesuiten in Amt, diese amtierten als königliche Zensoren und gehörten unter die Aufsicht des Fürstprimas. Der Fürstprimas Graf Franz Barkóczy lenkte persönlich die Tätigkeit der Zensur. Aber es meldete sich immer stärker die Forderung die Zensur zu säkularisieren, zu verstaatlichen. Van Swieten und seine Genossen forderten dies immer nachdrücklicher und endlich mit Erfolg. So diente die Zensur nicht nur zur Verteidigung der konfessionellen Interessen, sondern auch zur Verteidigung des Staates und der Ordnung der bestehenden Gesellschaft. Die Zensur vertritt keine spezifisch ungarische staatliche Interessen, sondern die Interessen des Gesamtreiches, nachdem die Zensur in Pressburg theoretisch und praktisch der Wiener Zensur unterstand.

[38] Litt. VI. b/66. 1764. augusztus 3. „ne ulli curae parcam, qva gloriosum Maiestatis Vestrae Nomen apud praesentem, Seqventem aetatem liberem etiam a Suspicione eorum principiorum, qvibus hic Libellus Scatet.”

[39] Mellékelve a bulla nyomtatásban a római nyilvános kifüggesztésre vonatkozó záradékkal.

[40] V.ö. DONÁTH Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 43—49. l.

[41] RÉVÉSZ Imre: *A magyarországi protestantizmus történelme.* = *A Magyar Történettudomány Kézikönyve.* III./4. 59. l.

BÉNYEI MIKLÓS

Eötvös József könyvtára

A könyvtár kialakulása. A hagyaték eredetét tekintve két részre osztható. Kisebbik hányadát az örökölt, kölcsön kért vagy ajándékba kapott könyvek alkotják. Apjától és nagyapjától jogi művek, anyjától és nagynénjeitől angol és francia regények maradtak rá. Két kötet öccsétől került hozzá. Három könyvet TREFORT Ágostontól – aki barátja és sógora volt – kért kölcsön, s a rokonságon belüli könyvkölcsönzés maradványa FÉVAL *Le comte Barbebleue* című bestsellere is, amelyet EÖTVÖS egyik vejének, INKEY Istvánnak Antal nevű unokatestvére hozott a család valamelyik tagja számára.[1] Tíz olyan könyv van a hagyatékban, amit EÖTVÖSnek ajánlottak. Többek között DESSEWFFY Aurél, FÁY András és VÁMBÉRY Ármin küldte el egy-egy munkáját. Ajándékba kapta francia barátja, MONTALEMBERT műveit is.[2]

A fenti állományrész eltörpül a vásárlott könyvek magas száma mellett. EÖTVÖS könyvtárának zöme – mintegy 80–85%-a – a könyvesboltok, árverések és más kereskedelmi akciók közvetítésével gyűlt össze. Amíg apjával élt, szinte korlátlanul vásárolhatott. A család 1841-ben bekövetkezett anyagi csődje után hirtelen változott a helyzet. Ezután felesége birtokának jövedelme és saját írói honoráriuma fedezték nemcsak a középbirtokos nemesség korabeli életszínvonalának, hanem a szerényebb méretű könyvgyűjtésnek a költségeit is.[3] A 40-es években még elég sokat vásárolt. Ekkor alakította ki könyvtárának szerkezeti arányait, amelyeken a későbbiek során csak finomított. A müncheni emigrációban a takarékoskodás kényszere miatt alig vett néhány könyvet.[4] Az 1850-es években sem növelte olyan mértékben a gyűjteményét, mint az előző évtizedben, a 60-as évek első fele pedig a mélypontot jelenti ebből a szempontból. Jövedelme nem csökkent ugyan, de gyermekeinek neveltetésével kiadásai alaposan megnövekedtek. Még miniszter korában is

[1] INKEY István (1842–1905) középbirtokos EÖTVÖS Jolánta nevű lányát vette feleségül.

[2] Levelezésükben nyomon követhető, mikor és milyen új könyvét küldte el MONTALEMBERT. L. CONCHA Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága.* 2. kiad. Bp. 1922. 176. l. és BALOGH, Joseph: *Eötvös und Montalembert.* Bp. 1939. 16–17. l.

[3] SŐTÉR István: *Eötvös József.* 2. kiad. Bp. 1967. 110. l.; 1844. augusztus 7-i levele SZALAY Lászlóhoz. NIZSALOVSZKY Endre–LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz.* Bp. 1967. 153. l. (A továbbiakban: *E. J. levelei.*)

[4] 1848. október 20-án SZALAYhoz írt levelében megélhetési gondokról panaszkodott. Vö. *E. J. levelei* 169. l. A szűkös anyagi helyzetnek tudható be, hogy nem vásárolta meg SCHEIBLE *Das Kloster* című művének 1849-ben megjelent 10–12. kötetét sem, holott az első kilenc kötet megvan könyvtárában.

pénzügyi természetű gondokkal küszködött,[5] bár ekkor ismét többet fordított könyvvásárlásra.[6]

Tudatosan gyarapította könyvtárát. Erre vallanak jegyzetfüzeteinek bejegyzései is. Azoknak a könyveknek a címeit, amelyeket meg akart szerezni, felírta magának. Listáját hirdetésekből és az olvasott művek hivatkozásaiból állította össze. RITTER *Geschichte der Philosophie alter Zeit* című munkája első kötetének 57. oldalán például aláhúzta a lábjegyzetben közölt WINDISCHMANN-mű címét: *Die Philosophie im Fortgang Weltgeschichte*. Innen másolta át egyik noteszébe.[7] Aztán megrendelte, ma is megvan. Hasonló módon jutott HERMANN *Griechische Alterthumskunde* és W. A. SCHMIDT *Geschichte der Denk- und Glaubensfreiheit* című ókortörténeti értekezéséhez. A címeket feljegyezte az egyik noteszbe, RIEHL *Über bürgerliche Gesellschaft* című tanulmányával együtt.[8] A könyveket egy TISCHLER nevű könyvkereskedővel kívánta meghozatni, a nevét és lakcímét be is írta a három mű adatai alá.[9] Az első kettőt megkapta, RIEHL munkája viszont hiányzik a hagyatékból.[10] COURIER pamfletjeire – 1839-es kiadás – és MALTEBRUN híres geográfiájára – 1841-ben jelent meg – a *Journal des Debats* hirdetéseiben figyelt fel, s egy bécsi ismerősének közvetítésével meg is szerezte ezeket.[11]

A lipcsei cégek is szállítói közé tartoztak. Akkori titkára, BERECZ Károly írja, hogy 1843–44 körül „minden lipcsei könyvvásárkor ládaszámra rendelte meg a könyveket . . . "[12] Pesten EMICH Gusztáv „Nemzeti könyvkereskedését" látogatta szívesen[13] a 40-es években. Amikor 1857-ben RÁTH Mór is megnyitotta üzletét, EÖTVÖS az ő vendége lett. A francia és német irodalom újdonságait RÁTH hozatta meg számára, s nála vette meg a magyar szerzők munkáit is. Számlája legvégén GFRÖRER *Pápák története* című, 12 kötetes könyve állt[14] – a hagyatékban azonban már nincs meg. EÖTVÖS sokszor végigböngészte a legújabb szállítmányokat, akkor is, ha nem vásárolt semmit.[15]

A régebben – évtizedekkel, sőt évszázadokkal előbb – megjelent könyveket az árveréseken vagy más úton próbálta megszerezni. Így jutott a 16–17. századi kiadványokhoz, a történelmi művek és az emlékiratok egy

[5] L. fiához, EÖTVÖS Lorándhoz írt 1869. nov. 29-i és 1870. jan. 29-i leveleit. Közli MORVAY Győző, *Irod. tört. Közl.* 1930. 55. l.

[6] Utolsó szerzeménye LINDNER *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft* című tanulmánya vagy VÁMBÉRY Ármin *Russlands Machtstellung in Asien* című röpirata volt – mindkettő 1871 januárjában jelent meg.

[7] A noteszeket az MTA Kézirattárában őrzik. A kérdéses feljegyzés a *Barna jegyzetkönyv* 112. f.-n van.

[8] Cím nélküli zsebkönyve 144. l. SCHMIDT művét a *Memoranda* feliratú zsebkönyvében is feljegyezte (44. f.).

[9] Cím nélküli zsebkönyve 144. l. Ismerőse lehetett, mert nem tüntette fel, melyik városban lakik. Feltehetően egy bécsi kereskedőről volt szó.

[10] Lehet, hogy RIEHL könyve is megvolt neki; az bizonyos, hogy olvasta, mert erről írt SZALAYnak 1852. február 12-i levelében. *E. J. levelei* 198. l.

[11] A kérést tartalmazó levelet ESZTEGÁR László közölte: *Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban.* = *Irod. tört. Közl.* 1904. 503. p. A levél címzettje ismeretlen.

[12] BERECZ Károly: *A régi „Fiatal Magyarország"*. Bp. 1898. 61. l. A lipcsei katalógusokat a 60-as években is szemmel tartotta, mint erről *A nemzetiségi kérdés*ben ír. (Bp. 1903. 59. l.)

[13] HAVAS Adolf: *Petőfi műveinek első kiadása és Emich Gusztáv.* = *Petőfi-album.* Bp. 1898. 148. l.

[14] ÁGAI Adolf: *Por és hamu.* Bp. 1892. 352–354. l.

[15] MOLNÁR Aladár: *Eötvös József közoktatásügyi minisztersége 1867–70-ben.* = *Havi Szemle.* 1879. április. 7–8. l.

részéhez, valamint néhány vallástörténeti munkához. 1854-ben különösen értékes anyagra tett szert. A 18. század végi—19. század eleji magyar történelmi forráskiadványok és tanulmányok többségének borító- vagy előzéklapverzóján legfelül Eötvös tintával írt megjegyzése olvasható: „854 Decemberbe árverésen". A címlapokon egy körpecsét látható, „SISKOVICS KÖNYVTÁRA" felirattal. Az előző tulajdonos neve tehát Siskovics volt. Feltehetően Siskovics József udvari tanácsos és verőczei főispán gyűjteménye egy részének kiárusításán vásárolta Eötvös a fenti könyveket, amelyek közül 21 mű — némelyik 2—3 kötetes — jelenleg is a hagyatékban van.[16]

Az 1830-as években szokhatta meg, hogy a frissen vett könyvek címlapjára beírja a nevét. A névaláírás 1844-ig követhető nyomon. Az ezután kiadott könyvekben ugyanis már nem találjuk a szignót, az 1844-es kötetek egyik részében még igen. Mindössze egy kivétel van: Quinet *Du génie des religions* című műve 1848-ban jelent meg, a címlapján mégis ott van Eötvös kézjegye. Ezt az emigrációban vásárolhatta, talán azért tartotta szükségesnek ráírni a nevét, nehogy összekeveredjen a vele együtt lakó Trefort Ágoston könyveivel.

A könyvtár berendezése. Amíg szüleivel élt együtt, ercsi kastélyukban őrizte könyveit. Apjának csődje után, 1841-ben barátjához, Treforthoz költözött. „Csak könyveit s kedves vén karosszékét vitte magával."[17] Amikor 1842 szeptemberében megházasodott, könyvtárát újra költöztette az új lakásba.

A Békés megyei Puszta-Szenttornyán terült el feleségének birtoka; ottani kúriájában is tartott néhány könyvet, folyóiratot. Külön szekrényben álltak, s ha ott dolgozott vagy pihent, akkor olvasgatta őket. Győry Vilmos a *Reform* 1871. március 19-i számában leírta e részleg kialakulásának, használatának körülményeit, de az összetételét csak hiányosan ismertette. Mivel ennek az anyagnak nyoma veszett, teljesen a fenti közleményre vagyunk utalva. Eszerint a *Revue des Deux Mondes*, a *Tudománytár*, az *Új Magyar Múzeum* és a *Deutsche Vierteljahrsschrift* füzetei mellett Cantu világtörténetének magyar fordítása, Bacon *Silva silvarum historia naturalis* című művének 1661-es kiadása és az egri *Biblia* 3 kötete biztosan megvolt.[18]

Könyvtárának zömét természetesen pesti lakásán helyezte el. 1870 nyarán Halász Imre itt találkozott vele, „könyvállványoktól körülvett dolgozószobájában".[19] Amikor 1895-ben fia az Eötvös Kollégiumnak ajándékozta a gyűjtemény még meglevő részét, a könyvszekrényeket is felajánlotta. Két darab 2,30 m-es és egy kisebb, 2 m-es szélességű, kb. 3 m magas szekrény került a kollégiumba. Ma is ezekben vannak Eötvös egykori könyvei.

A könyvtár utótörténete. A mintegy négy évtizeden át gyűjtött könyvtár sorsa Eötvös József halála után érdekesen alakult. Fia már 1871—73 között a műegyetemi könyvtárnak ajándékozott belőle kb. 640—650 kötetet. Erről

[16] Siskovics József életrajzi adatai ismeretlenek. 1841-ben volt Verőcze főispánja, 1849-ig udvari tanácsos.

[17] Voinovich Géza: *B. Eötvös József.=Eötvös József: Levelek. Életrajz.* Bp. 1903. 215. Az adatot Pulszky Ferenc nyomán *(Életem és korom.* 1. köt. Bp. 1958. 183. l.) közli.

[18] Győry Vilmos (1838—1885) költő, műfordító, ifjúsági regényíró, a Kisfaludy-Társaság rendes és az MTA levelező tagja 1862—76 között az orosházi evangélikus hitközség lelkésze volt. Szenttornya közigazgatásilag Orosházához tartozott, így Győry jól ismerte az Eötvös-kúriát is. Az ő cikke nyomán ír az itt őrzött könyvekről Sőtér István is: i. m. 314. l.

[19] Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék.* Bp. 1911. 323. l.

az 1873. október 15-i rektori zárójelentés tesz említést először.[20] Az adomány nagyrészt történeti és földrajzi művekből állt, s véletlenül sem volt köztük szépirodalmi alkotás. Ez a megoszlás tudatos válogatásra utal, amit valószínűleg Eötvös irányított, s fia az ő végakaratát teljesítette az ajándékozással. A könyveket eleinte a tudomány- és műegyetemi olvasókör tagjai használták.[21] Ugyanis a két egyetem éveken át egy épületben működött; a diákok önképző egyesülete is egybeolvadt. Könyvtáruk azonban alig néhány kötetet tett ki, ezért gondolhatta Eötvös, hogy saját könyveiből a történelmi és politikai tárgyúak egy részét az olvasókörnek adja — a műegyetemi hallgatóknak címezve. Amikor 1883-ban felépült a műegyetem új palotája, a hagyaték is idekerült. A könyveket leltározták, beköttették, a címlapokra ráütötték az eredetet jelző „EÖTVÖS KÖNYVTÁR" feliratú körpecsétet, majd szétszórták őket a raktár különböző pontjaira — a szakrendi csoportoknak megfelelően.[22]

Eötvös könyveinek másik részét fia őrizte, aki 1895-ben az általa alapított Eötvös Kollégium megnyitásakor a mintegy 12000 kötetnyi állományt az új intézménynek adományozta.[23] Ezekről a könyvekről 1909-ben történt az első felmérés, amikor egy kéziratos katalógust készítettek róluk. A kollégium 1950-ben beszüntette működését, ekkor a hagyaték az MTA Irodalomtörténeti Intézete Eötvös Könyvtárának tulajdonába ment át.

A műegyetemi adomány létéről sokáig nem tudtak. Az ottani könyvtárosok is csak az 1960-as évek elején, az újraleltározás során figyeltek fel rá. A könyveket összegyűjtötték és különgyűjteményként állították fel. Az erről közölt ismertető cikk[24] meglepetést okozott. Az Irodalomtörténeti Intézet vezetősége azzal reagált, hogy megkérte a Műszaki Egyetem Könyvtárát, engedje át a hagyatékot. A kérést teljesítették, és Eötvös József magánkönyvtára 1965 nyarán újra együvé került. Az eredeti három szekrényben helyezték el a gyűjteményt, de a két hagyatékrészt nem olvasztották egybe.[25]

A most már együtt levő anyag azonban nem teljes. Az 1909-es címjegyzék alapján megállapítható, hogy az idők folyamán a különgyűjtemény egy részét besorolták az Irodalomtörténeti Intézet könyvtárának többi könyvei közé, ahol meg is találhatjuk ezeket. Más könyvtárakba is került egy-két könyv a hagyatékból.[26] Eötvös Loránd Tihanyban őrzött könyvei, emléktárgyai között is van egy Eötvös Józsefnek dedikált mű.[27] Halász Imre írja, hogy

[20] Idézi Móra László: *Wartha Vince* . . . Bp. 1967. 96 - 97. l.

[21] Vö. ifj. Háry Sándor: *A tudomány- és műegyetemi olvasókör könyvtáráról.* = *Egyet. Hiradó.* 1875. márc. 1. 3 - 5. l.

[22] Móra L. i. m. 97. l.

[23] *Eötvös Lóránd, a tudós és művelődéspolitikus írásaiból.* Bp. 1964. 289. l.

[24] Móra László: *Eötvös József és a műegyetemi könyvtár.* = *Könyvtáros.* 1964. jan. 23 25. l.

[25] Lukácsy Sándor: *Eötvös József könyvtára* = *Irod. tört. Közl.* 1966. 523. l. Az elrendezés, betűrendbe sorolás munkáját e sorok írója végezte mint egyetemi gyakornok.

[26] Az Akadémiai Könyvtárban bukkantak rá Buchez *Introduction à la science de l'Histoire* . . . Bruxelles. 1834. című művének első kötetére, amelynek címlapján Eötvös aláírása olvasható. (A kötet könyvtári száma: 194041. I. sz. R/459.) Minden bizonnyal Eötvösé volt Capefigue *Le gouvernement de Juillet.* Paris 1835. című munkája is, ami jelenleg az Egyetemi Könyvtárban van (raktári jelzete: Ga 6823.). Ebbe anyjának nyomtatott ex-librise van beragasztva.

[27] Lukácsy Sándor személyes közlése szerint a kérdéses könyv Vállas Antal — aki jó barátja volt Eötvösnek - 1843-ban kiadott *Beitrag zur Auflösung der höheren Gleichungen* című matematikai értekezése. Eötvös a címlapra is beírta a nevét. Való-

Eötvös Loránd „apja gazdag könyvtárából megajándékozott több nagybecsű politikai munkával".[28] Egészen bizonyos, hogy megvolt Eötvösnek Goethe összes munkáinak díszkiadása, hisz ezt akarta első unokájának ajándékozni.[29] Saját példánya lehetett Kazinczy Ferenc pannonhalmi utazásából is, mert a szerző neki ajánlotta.[30] Később tűnt el Auerbach egyik regénye is, amelyről 1852 februárjában írta Szalay Lászlónak: „mert olcsobb volt, megvettem . . ."[31]

Az állomány elemzése. A különgyűjteményként kezelt Eötvös-hagyaték elenlegi mennyisége:

794 mű 1868 kötet;

jebből a Műszaki Egyetem Könyvtáráé volt:

260 mű 646 kötet;

az Eötvös Kollégiumé volt:

534 mű 1222 kötet.

Az egyéb helyeken szétszórt anyaggal 2000 fölé emelkedne a kötetek száma, tehát a könyvtár jelentékeny nagyságú volt.

A tárgykörök szerinti megoszlás híven tükrözi, hogy Eötvös érdeklődése milyen arányban oszlott meg az irodalom egyes ágai között. Az alábbi kategóriák természetesen merev elhatárolás eredményeként jöttek létre, részesedésük az állományból a következő:

	Mű	Kötet
történelem	249	634
szépirodalom	142	338
vallástörténet, teológia, patrisztika	70	133
ókori klasszikusok	70	121
politika, államtudomány	68	96
földrajz, útleírás	45	91
filozófia	34	160
memoárok	26	111
jogtudomány	25	33
közgazdaságtan	17	31
irodalomtörténet, irodalomtudomány	13	29
pedagógia, tanügy	9	14
bibliográfia, fogalmi lexikon	7	37
nyelvészet, szótár	4	6
művészettörténet, archeológia	4	6
statisztika	3	4
egyéb	4	6

A tartalmi csoportok nagyságrendje tudatos állománygyarapításról tanúskodik. A történelmi, vallási, továbbá a politikai és államtudományi munkák magas száma összefügg Eötvös harminc éven át dédelgetett tervével: megírni

színűleg az övé volt az itt talált másik Vállas-mű, a *Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel.* Buda, 1848. is. Az Eötvös Loránd-féle hagyatékot az MTA Geofizikai Kutatóintézetének Obszervatóriuma őrzi.

[28] Halász I.: I. m. 324. l.

[29] Ráth Mór: *Eötvös és Goethe.* = *Reform.* 1871. febr. 5.

[30] Ld. *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Váczra.* Pesten, 1831.

[31] Levele Szalayhoz, 1852. febr. 12-én. = *E. J. levelei* 198. l.

a keresztény civilizáció történetét. 1841-ben írásban kötelezte magát egy önálló tudományos mű megírására, mely a keresztény eszmék fejlődését mutatja ki.[32] A francia forradalom története is foglalkoztatta, Münchenben írni akart róla egy tanulmányt,[33] könyvei között igen sok erről a témáról szól. *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című értekezésébe beledolgozta ugyan az addig összegyűjtött anyagot,[34] a civilizáció történetének megírásáról azonban nem mondott le.[35]

A történelmi könyvek zömmel a XIX. századi szerzők alkotásai. A francia forradalom és NAPÓLEON korával foglalkozik SÉGUR, MME DE STÄEL, LAMARTINE, THIERS, HAZLITT és WACHSMUTH — hogy csak a legjelesebbeket említsük. Ehhez a csoporthoz tartozik BUCHEZ és ROUX hatalmas, 40 kötetes munkája a forradalom alatti parlamenti harcokról. A liberális történetírás nagyjai közül — a már említetteken kívül — többek között GUIZOT, MICHELET, AUGUSTIN THIERRY, LEDRU-ROLLIN, BROUGHAM és MACAULAY szerepel egy vagy több művével. Megtalálhatjuk az ókorkutató GIBBON, CURTIUS és NIEBUHR, továbbá ROBERTSON, GERVINUS, SCHLOSSER és RANKE könyveit is. Az osztrák HAMMERnek — aki az oszmán birodalom történetét kutatta — hét műve van a hagyatékban. (Eötvös egyébként érdeklődött az egzotikus Kelet iránt; több útleírást és tudományos feldolgozást vásárolt, amelyek India és a Közel-Kelet életét, múltját mutatták be.) A magyar történetírást a latin nyelvű forráskiadványok (KATONA, PRAY, SCHWANDTNER stb.) és értekezések, valamint HORVÁTH Mihály és RUMY Károly magyar, FESSLER Ignác Aurél német nyelvű munkái képviselik.

Eötvös igen kedvelte a memoárokat, amelyeket történelmi tanulmányaihoz forgatott. II. Jakab angol király, CLARENDON lord, MONTECUCCOLI, RICHELIEU és RETZ bíborosok, a francia királyi szeretők — MME DE POMPADOUR, MME DE MAINTENON stb. —, CAGLIOSTRO, CHOISEUL, a szerelmi kalandjaival hencegő RICHELIEU herceg, BARÈRE, BOURRIENNE és a két napóleoni tábornok — GOURGAUD és MONTHOLON — emlékiratai a legérdekesebbek ezek között.

Többségükben a történelemhez tartoznak, de jelentőségüknél fogva külön említendők a korai szocialisták — SAINT-SIMON, Michel CHEVALIER, CHERBULIEZ, SISMONDI, PECQUEUR, Louis BLANC és PROUDHON — művei. E kis csoporthoz számít a szocialistákról összefoglalást adó PAGET és az ellenséges szemléletű REYBAUD könyve is. A keresztény-forradalmár LAMENNAIS összegyűjtött írásainak két kötete is megvan a hagyatékban.

A politikai és állambölcseleti művek, továbbá a röpiratok is nehezen

[32] A kötelezvény szövege: „Én alólirott ezennel becsületemre igérem, hogy ha Isten életben tart, 1865 uj esztendeig a keresztény eszméknek történetét kiadandom. Isten engem ugy segéljen. Eötvös. 1841. junius 4." Hasonló ígéretet tett TREFORT Ágoston is, a *Magyarok Történetei* című munka megírására. A fotómásolatokat közli SZALAY Imre: *Visszaemlékezések Trefort Ágostonra.* Bp. 1909. 22. l.

[33] TREFORT Ágoston: *B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra" című munkájáról.* Bp. 1883. 4. l.

[34] Uo. 4—5. l.

[35] KEMÉNY Zsigmond írja 1859. december 28-án FALK Miksának: „Eötvös, ki mint tudjuk, a polgárosodás történetéről egy nagy munkát ir . . .". L. *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Bp. 1925. 498. l. HALÁSZ Imre szerint (i. m. 324. l.) EÖTVÖS 1869—70-ben gyakran emlegette, hogy ha visszavonul, gondolkodása és élettapasztalatai eredményét egy kultúrtörténeti és történetfilozófiai értekezésben foglalja össze.

határolhatók el a történeti munkáktól. Ezeket a könyveket Eötvös is együtt használta, így pl. Bentham, Nagy Frigyes, Cormenin, Siéyès, Machiavelli, Lorenz Stein írásait és Beaumont Írországról szóló monográfiáját. Eötvöst a statisztikai, földrajzi — pl. Maltebrun és Berghaus több-, Balbi egykötetes szintézise — művek, valamint az útleírások is elsősorban politikai vonatkozásaik miatt érdekelték.

A vallástörténet és teológia kategóriájának élére az ún. szent iratok, a *Biblia* és a *Korán* három, illetve két kiadása kívánkozik. Az egyházatyák közül Ambrosius, Augustinus, Cyprianus és Tertullianus írásai vannak meg. A reformátorokat Zwingli és Melanchton, az ellenreformációt Bossuet és Jarrige képviselik. A vallás- és egyháztörténeti munkák között — a történetíróknál említettek mellett — Benjamin Constant, Creuzer, Görres, Carl Julius Weber könyvei és a spanyol Llorente híres, leleplező inkvizíciótörténete a legjelentősebbek. Van egy példány a hírhedt *Malleus maleficarum*-ból is. A valláskritikai művek sorában David Strauss, Gieseler, Renan és Lacordaire írásaival találkozunk.

A könyvtáron belül jelentékeny csoportot képeznek az ókori klasszikusok. Homérosz, Platon, Arisztotelész, Aiszkhülosz, Euripidész, Arisztophanész, Hérodotosz, Lukiánosz, Lucretius, Cicero, Horatius, Livius, Tacitus stb. mellett még a *Griechische Prosaiker* című sorozat 51 kötete is, egyszóval az ógörög és a latin irodalom szinte valamennyi számottevő alkotása megvolt Eötvösnek.

A filozófia arányát az idesorolt Voltaire-összes 75 kötete emeli meg annyira. A francia felvilágosodás nagyjai közül Rousseau és Condorcet szerepel még, az angolok közül Locke és Hobbes. A korábbi századokból Bacon, Montaigne, Spinoza, Vico, La Rochefoucauld és Kung Fu-Ce (német fordításban van meg) — neve említhető meg. A XVIII. század végi és a XIX. századi filozófiai irányzatok képviselőinek írásai közül csak Kant néhány kötetére bukkanunk rá. Viszonylag magas a filozófiatörténeti szintézisek, monográfiák száma.

A kisebb arányban részesedő tudományágak könyvei között is találunk néhány értékes darabot: pl. Colbert, Necker, Ricardo, Adolphe Blanqui, Malthus közgazdasági írásait, az archeológus Champollion egyiptomi leveleit, Karl Raumer neveléstörténetét. A jogi művek többsége a börtönügy problematikáját tárgyalja. A folyóiratok jelesebbjei: a *Deutsche Vierteljahrschrift* hét füzete és az *Edinburgh Review* cikkeiből készült hatkötetes válogatás. A napilapokat bizonyára nem őrizte meg Eötvös, ezért nincsenek a hagyatékban. Teljesen hiányoznak a könyvtárból a természettudományok.[36]

Az utoljára hagyott, számszerűen a második legnagyobb csoportot alkotó szépirodalmi művek között a *Nibelungenlied*, Schiller *Wallenstein*ja, Goethe *Faust*ja, Herder, Klopstock, Lessing, Börne és Jean Paul összegyűjtött írásai és egy sereg középszerű vagy gyengébb költő és író képviselik a német irodalmat. A franciából Le Sage, Prévost és George Sand regényei, Boileau írásai, Delavigne vígjátékai, Victor Hugo két kisebb munkája, s még jó néhány jelentéktelenebb mű vannak meg. Az angol regények egy része névtelenül jelent meg; feltehetően Eötvös anyja vagy női rokonai vásárolták őket, akárcsak a Porter-nővérek és Richardson regényeit. A ma már

[36] Pedig Eötvös érdeklődött irántuk. L. *A Természet Világa* szerkesztőségében közlésre váró *Eötvös József és a természettudományok* című cikkemet.

klasszikusnak számító angol nyelvű művek között FIELDING, Samuel JOHNSON, SWIFT, BYRON, SCOTT és WORDSWORTH, továbbá az amerikai Washington IRVING és COOPER egy vagy több alkotása szerepel még. Fordításban van meg TASSO eposza és CERVANTES novelláinak gyűjteménye. A szépirodalomhoz kapcsolódó irodalomtörténet és esztétika témaköréből AUERBACH *Schrift und Volk* című kötetét, GERVINUS és VILLEMAIN német, illetve francia irodalomtörténetét emeljük ki. A szépirodalom részletes vizsgálatánál feltűnik, hogy egyetlen kötet sincs az 1850–60-as években már magyarul is megjelenő orosz regényekből.[37]

Az állomány nyelvi tagozódása azt igazolja, hogy EÖTVÖS lényegében öt nyelven olvasott. Íme:

	kötet	kötet
német	346	783
francia	223	615
latin	92	180
angol	88	210
magyar	38	54
olasz	5	24
angol–német	1	1
görög–latin[38]	1	1

Anyanyelve német volt, ezen szívesen és sokat olvasott, érthető, ha könyvtárában is többségben voltak a német nyelvű könyvek. Hozzájárult ehhez az is, hogy sok-sok német könyv fordult meg hazánkban, a német és osztrák kiadású munkákhoz igen könnyű volt hozzájutni. Az sem lebecsülendő szempont, hogy a német irodalom, filozófia és tudomány világviszonylatban is a vezetők közé tartozott. — Franciául is kitűnően tudott, a francia könyvek nagy számát azonban más indokolja. A centralisták az angol és francia példát látták követendőnek, az elméleti jellegű művek közül EÖTVÖS elsősorban a franciákat olvasta. Miért? „A francia forradalom óta majd minden európai állam kifejlési folyama azt mutatja, hogy egyes intézmények alakjaira nézve Anglia példája szolgált mindenütt mintául; elveket illetőleg pedig, szinte kivétel nélkül, Franciaországot utánozták" — adja meg a választ ő maga.[39] A francia kultúra hatása egyébként is növekedett Magyarországon az 1840-es években. „Párizs felől fújt a szél; onnan jöttek a divatok, az olvasmányok, az eszmék . . . ."[40] EÖTVÖS könnyen megszerezhette a francia könyveket, mert személyes kapcsolatai kiterjedtek voltak, s megrendelés útján mindig megvásárolhatta a kívánt kiadványokat. Az angol irodalom őt érdeklő részét is meghozatta, ezt bizonyítja a fenti táblázat. Az arányokat már megmagyarázták EÖTVÖS szavai. A latin nyelvű könyvek között a magyar történeti munkák és forráskiadványok a legnagyobb csoport. A néhány olasz nyelvű kiadványt aligha használta EÖTVÖS, hiszen nagyon keveset tudott olaszul.[41] A magyar könyvek csekély számát a latinul megjelent történeti tanulmányok és forrás-

[37] EÖTVÖS nem is olvasta őket; a nyomtatásban megjelent és a kéziratban levő írásaiban sehol sincs utalás rá.

[38] A kétnyelvű kiadványok: egy görög–latin szótár és Edward YOUNGS *Klagen, oder Nachtgedanken* . . . Hannover, 1790. bilingvis kiadása.

[39] *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.* 1. köt. Bp. 1902. 39. l.

[40] MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór élete és kora.* 1. köt. Bp. 1960. 107. l.

[41] BOTTA *Storia d'Italia* című könyvének előszavát elkezdte olvasni, az első oldalon van is néhány megjegyzés, de máshol nincs. Úgy látszik, lassan haladhatott vele, s mivel elfoglaltságai miatt nem sok időt fordíthatott rá, abbahagyta. Hogy valamennyit mégis

publikációk sem emelik jelentősebben. Pedig Eötvös benne élt a magyar irodalom, tudomány fejlődésének áramlatában — ezért is olyan feltűnő az elenyésző arány —, ám úgy látszik, nem vásárolta meg a kiadott műveket. A hírnévre szert tett írók, tudósok közül csak Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Fáy András, Gvadányi József, Salamon Ferenc és Szalay László egy-egy, valamint Széchenyi István és Horváth Mihály két művéből — s többnyire nem a legjelesebbekből — van egy-egy példány a hagyatékban.[42]

A könyvtárban kereken száz fordítás van 179 kötetben. Az általa nem ismert nyelveken (ógörög, arab, kínai, spanyol stb.) írt könyveket Eötvös főleg német és francia fordításban olvasta. A három világnyelv — angol, francia, német — ismerete lehetővé tette számára, hogy a világirodalom — értve ezalatt a tudományos és szépirodalmat egyaránt — legjavát elolvashatta, a könyvtermést figyelemmel kísérhette.

A közel 2000 kötetes gyűjtemény értékét lehetetlen felmérni. Az igazi értéke nem is a pénzben kifejezett összeg, amit becsléssel talán meg lehet állapítani, hanem tartalmi összetétele. Messze kiemelkedik jelentőségével a történelmi anyag. A francia forradalomról és általában az emberiség — különösen a civilizáció — egész fejlődéséről szóló 19. századi történeti munkák legjelesebb darabjai sorakoznak a polcokon. Alphonse Esquiros *Histoire des Montagnards* című művéből például jelenleg csak ez az egy példány van a magyarországi közkönyvtárakban.

Néhány könyvtörténeti ritkaság is található a hagyatékban: egy 1515-ös kiadású *Xenocrates de morte*, három Elzevir-kötet és két RMK-könyv (Szentiványi Márton: *Dissertatio Paralipomenica*. Nagyszombat, 1699. és Kölesséri Sámuel: *Theologia Pacifica*. Nagyszeben, 1709)[43]. Unicumnak tekinthető Gvadányi József *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* . . . című művének első, 1790-es, ún. piros címképes kiadása — ugyanis a sajtóhibákat a szerző sajátkezűen javította ki benne.[44] Az előzéklapra maga Gvadányi írta:

> „Ezen csekély munkájában az
> Nyomtató hibáit, maga az
> Author; pennájával az mennyi
> re lehetet jobbittotta meg."

Meglepően kevés a könyvművészetileg értékes könyvek száma. Ennek az az oka, hogy Eötvös nem törődött könyvei külsejével — a fűzve kiadott műveket sem köttette át —, őt a benne foglalt szellem érdekelte. A könyvet nem műtárgynak tekintette, hanem munkaeszköznek. Könyvtárát úgy alakította, gyűjtötte, hogy az ne reprezentatív külsejével, hanem belső értékeivel tűnjön ki, használható munkakönyvtár legyen.

Eötvös olvasói szokásai. Kortársai és életrajzírói egybehangzóan állítják,

---

tudott olaszul, arra Vámbéry Ármin emlékirata a bizonyíték. Ebben a híres orientalista leírja, hogy amikor 1854-ben először meglátogatta Eötvöst, franciául, angolul és olaszul beszélt vele, hogy levizsgáztassa. L. Vámbéry Ármin: *Küzdelmeim*. Bp. 1905. 107. l.

[42] Pl. Fáytól *Az elszegényedések* (1862), Szalaytól a *Státusférfiak és szónokok könyve* (1847—48).

[43] Szabó Károly nem említi ezeket a példányokat: *Régi Magyar Könyvtár*. 2. köt. Bp. 1885. 537. és 651. l.

[44] Vö. Tolnai Vilmos: *Gvadányi Nótáriusának javított szövege*. — *Irod. tört. Közl.* 1932. 302. l.

hogy Eötvös nagyon sokat dolgozott.[45] Munkájának fontos része volt az olvasás és az olvasottak feldolgozása. Berecz Károlyt idézzük: „Beható, alapos tanulmányról tanúskodik mindenik munkája, még országgyűlési beszédein, hírlapi cikkein is meglátszik, hogy fölvett tárgyairól alapos ismereteket szerzett előbb, hogy azok elmondásában s megírásában lelkiismeretes meggyőződésének annál hathatósabb kifejezést adhasson."[46] Anyaggyűjtési módszereiről is Berecz számol be: „Eötvös igen könnyen s gyorsan dolgozott s amellett, hogy sokat írt, folyvást sokat olvasott . . . az általa olvasás közben megjegyzett helyeket ki kell írnom. Egész halom jegyzet állt rendelkezésére, midőn a »XIX-ik század uralkodó eszméi«-nek megírásához fogott."[47] Állítását alátámasztja Eötvös könyveinek vizsgálata. Amelyiket olvasta, abban különféle megjelölések, bejegyzések láthatók. Általában grafit ceruzával húzott egy vagy két, nagyritkán — a nyomaték kedvéért — három vonalat a margón, a lényegesnek tartott szövegrész mellé. Legalább ilyen gyakori az aláhúzások száma. Egy-két könyvben piros ceruzával vagy tintával végezte a bejelöléseket. Használt figyelemfelkeltő jele az X is. Igen sokszor előfordul, hogy egy-egy szóval — elsősorban magyarul, de több ízben németül, franciául vagy latinul, a könyv nyelvétől függően — jelzi, melyik mondat fontos számára. Ilyenek pl. „ez", „az", „vallás", „centralisatio" stb. Barère *Memoires*-jának 1. kötetében az 1772—89 közti időszakot tárgyaló fejezet alá ezt írta: „nem érdekes az egész fejezet — p. 20."[48] Szöveges megjegyzéseket sok könyvben találunk — többnyire aforizmaként fogalmazva.[49] Egyes esetekben a kötetek előzéklapjára vagy hátsó védőlapjára is írt — nemegyszer a könyv tartalmától független témáról. Beszédvázlatok, aforizmák vannak ezek között, továbbá egy-egy vers- és drámatöredék.[50]

Figyelemmel kísérte Eötvös a lábjegyzetek anyagát és a kötet végi bibliográfiákat meg is jelölte, ha érdekes könyvet, adatot talált. A hivatkozásokat tanulmányaiban is felhasználta, pregnáns példa erre a *Szegénység Irlandban*, melynek nem egy adatát, utalását Beaumont *L'Irlande* című könyvének jegyzetapparátusából merítette.[51]

Elfoglalt ember lévén, valószínűleg többszöri kézbevételre olvasott el egy-egy művet. Guizot *Histoire de la Civilisation en France* című munkáját például 1864-ben több mint egy hónapig olvasta.[52] Ha félbeszakította az olvasást, meg kellett jelölje, hol tart. Erre könyvjelzőket használt, rendszerint

[45] Pl. Berecz: I. m. 62. l.; Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok*. Bp. 1903. 216. l. Szinte élete utolsó percéig dolgozott. Rónay Jácint írja *(Napló-töredék*. 4. köt. Bp. 1884. 360. l.), hogy még 1871. jan. 23-án — 12 nappal halála előtt! — is magához kérette, hogy az akadémiai ügyekről tárgyaljanak.

[46] Berecz: I. m. 61. l.

[47] Uo.

[48] Az I. kötet 171. oldalán látható a beírás.

[49] Például Baudrillart: *J. Bodin et son temps*. Paris, 1853. 43. l.: „A protestantismus nagy eredményei a selfgovernementnek köszönhetők." Előfordul, hogy a megjegyzést az olvasott mű nyelvén írta. Pl. Charles Comte: *Traité de législation* . . .Bruxelles, 1837. 68. p. és u. itt a 73. l-n 4 sor németül.

[50] A feljegyzéseket közli Bényei Miklós: *Eötvös József ismeretlen kéziratos feljegyzései*. *Irod.tört. Közl.* 1968. 4. sz. 462—467. l.

[51] A lábjegyzetek megjelölésére l. még Wachsmuth: *Geschichte Frankreichs im Revolutionszeitalter*. 1—4. Th. Hamburg, 1840—44. A bibliográfia megjelölésére példa: Adolphe Blanqui: *Histoire de l'économie politique en Europe* . . .1—2. Paris, 1837.

[52] L. *Naplójegyzetek*. — *Gondolatok*. Bp. 1941. 38. l. (1864. szept. 4.) és 70. l. (okt. 9.).

egyszerű papírcsíkokat. Egy letépett újságdarab, egy füzetlap-csík, egy beírt papírcetli egyaránt megfelelt a célnak, akárcsak Henri VIEUXTEMPS belga hegedűművész hangversenyének belépőjegyei.

Miután BERECZ Károly eltávozott mellőle, maga jegyzetelt. Kb. 260 × 220 mm-es fehér papírlapot használt erre a célra. Ez a méret egy nagyobb ív félbehajtása után alakult ki, s így 4 oldal volt együtt. A könyvek oldalszámát pontosan feltüntette, a szerző vezetéknevét is; a címet viszont általában rövidítve vagy egyáltalán nem írta ki. Az *Uralkodó Eszmék* fogalmazványtöredékei között van egy papírlap, melyre PROUDHON *Confession d'un révolutionnaire* című művéből néhány gondolatot jegyzett fel franciául. A címet ezek után közli, de az impresszum-adatokat nem.[53] Az egy témához tartozó anyagot rendszerint összefogta; egyik-másik csomóra felírta: „Noták".[54]

SŐTÉR István írja EÖTVÖSről — utalva főnemesi származására: „. . . életmódja, baráti köre, műveltsége sokkalta inkább a nemesi értelmiség legjobb, legműveltebb részének – semmint a nagybirtokos osztálynak jellemző jegyeit mutatja . . . "[55] Könyvtára is a korabeli polgári és értelmiségi házikönyvtárakhoz hasonlít — összetételében és nagyságában is —, sőt azoknak egyik tipikus példája. Megtalálhatók benne a klasszikusok és a kortárs költők, regényírók kedvelt alkotásai is, de az állomány zömét a műveiben említett, idézett könyvek teszik ki, vagyis a gyűjtemény elsősorban munkakönyvtár volt.

M. BÉNYEI: LA BIBLIOTHÈQUE DE JÓZSEF EÖTVÖS

Le grand écrivain hongrois du 19e siècle. József Eötvös, fut en même temps l'un des plus grands lecteurs de l'époque. Sa bibliothèque en fait preuve. Les pièces dont cette bibliothèque est composée avaient été achetées chez de célèbres libraires de Vienne, de Leipzig et de Pest. avec qui Eötvös entretenait une relation bonne et continue. C'était surtout pendant les années 1830 – 1840 que ces livres entraient en sa possession et furent rangés dans ses armoires-bibliothèques dont fut meublé son appartement de Pest. Ces armoires. reliques précieux, sont conservées. Après sa mort, son legs contenant la partie moins grande de ses livres passa à la Bibliothèque de l'Université Technique de Budapest. tandisque la majeure partie allait faire l'objet d'un don fait par son fils au Collège József Eötvös. Après l'an 1965. les deux parties du legs fusionnèrent et furent réuines à la Bibliothèque Eötvös de l'Institut d'Histoire littéraire de l'Académie des Sciences de Hongrie L'héritage d'Eötvös. se compose aujourd'hui de 794 ouvrages qui font au total 1868 volumes. Les ouvrages historiques l'emportent avec un assortiment particulièrement remarquable de l'époque de la Révolution Française. Il s'y trouve aussi, pour compléter la collection historique, un beau recueil de mémoires. Les auteurs socialistes anciens et contemporains n'y manquent pas. En outre, on trouve parmi les livres de József Eötvös un nombre assez élevé d'ouvrages politiques philosophiques. d'histoire de religions, ainsi que d'auteurs classiques grecs et romains. A ceux-ci viennent s'ajouter les oeuvres littéraires en langues allemande, française. anglaise latine et hongroise des 18e – 19e siècles. Eötvös devait donc lire en cinq langues, sa langue maternelle comprise. Cette connaissance des langues lui avait permis de suivre la production des livres en son pays aussi bien qu'à l'étranger et d'en lire les meilleures pièces. Il possédait encore quelques livres anciens et rares. quelques chefs-d'oeuvre de l'art du livre mais. comme cela se voit le détenteur de cette bibliothèque s'était servi des livres en tant que d'instruments de travail et ne voulait pas en faire une collection d'objets d'art. Enfin ce fut une bibliothèque de travail. Comme telle. elle présente le modèle des bibliothèques privées de l'intelligentsia et du bourgeois cultivé de son temps.

[53] OSZK Kézirattára Fol Hung. 1521. 152. lev. A kéziratköteg „címe": *Uralkodó Eszmék* (és egyéb) német és magyar fogalmazványtöredékek, jegyzetek.

[54] Uo 120 – 161. lev.; a 211 – 223. levelet tartalmazó csomó felirata: *Noten.*

[55] SŐTÉR István: I. m. 110. l.

S. VINCZE EDIT

A „magyarországi munkáspárt központi közlönye" Az Általános Munkás-Újság alapításának 100. évfordulójára

Két esztendő telt el az első magyarországi szocialista munkásszervezet, az Általános Munkásegylet létrehozása után, amikor 1870 tavaszán néhány „fejmunkás" — szocialista érzelmű értelmiségiek — arra az elhatározásra jutottak, hogy magyar és német nyelvű munkáslapot indítanak.

Az a felismerés, hogy munkássajtó útján könnyebb a proletárok felvilágosítása, szervezése, már korábban is jelentkezett a hazai munkásmozgalomban. TÁNCSICS Mihály, az Általános Munkásegylet elnöki posztját elfogadva, lapját, az *Arany Trombitát* a munkásügy szolgálatába állította. Ez a lap volt az, amely elsőként hirdetett írásban szocialista tanításokat, s így az eszmék nemcsak azokban foganhattak meg, akikhez az élő szó eljuthatott, hanem azoknak a munkásoknak a gondolatvilágába is behatolhattak, akikhez a kezdeti idők kicsiny számú, bár lelkes agitátor-gárdája nem férkőzhetett közel. Az *Arany Trombita* azonban csak a magyarul tudó munkások olvasnivalója volt; az ekkor még nagy létszámú német eredetű és anyanyelvű proletárok a határokon túl megjelent német nyelvű szocialista lapokra voltak utalva.[1] 1869 végén azután az *Arany Trombita* is megszűnt, a munkások ismét magyar nyelvű szocialista sajtó nélkül maradtak.

Pedig 1870 tavaszán rendkívül nagy szükség lett volna írásbeli hírforrásra, központi szervezőre. Az újév első hónapjaiban harcba lépett a főváros proletársága. Februárban öt nagyobb fővárosi gyárban sztrájkoltak a munkások, s ezzel egyidejűleg árszabálymozgalmat kezdeményeztek a nyomdászok is. A rendőrség emberei — hogy a további megmozdulásoknak elejét vegyék — elfogták az 1869 novembere óta a fővárosban tartózkodó német szociáldemokrata agitátort, Friedrich Wilhelm RASPET, a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt tagját, aki aktív részt vállalt a bérmozgalmak szervezéséből. A munkások szolidaritásának és elszántságának erőteljes kifejezése volt a RASPE kiszabadítása érdekében 1870 márciusában szervezett tüntetés, amelyet a karhatalom erőszakos eszközökkel vert szét.[2]

[1] Ebben az időben az I. Internacionálé genfi központi szekciójának a lapja, a *Der Vorbote* (szerk.: J. Ph. BECKER), a Német Szociáldemokrata Munkáspárt közlönye, a *Der Volksstaat* (szerk.: W. LIEBKNECHT) és a bécsi szocialisták lapja, a *Volksstimme* (szerk.: H. OBERWINDER) voltak a legelterjedtebbek Magyarországon.

[2] NEMES Dezső: *Az Általános Munkásegylet története. 1968—1873.* Szikra 1952. 97—101. l.; ERÉNYI Tibor: *A magyarországi munkásmozgalom és az I. Internacionálé.* (Megjelent: *Az I. Internacionálé és Magyarország* c. tanulmánykötetben. Szerk.: ERÉNYI Tibor és KOVÁCS Endre. Kossuth 1964.) 291. l. Dr. dombovári SCHULHOF Géza: *A munkásmozgalom keletkezése Magyarországon.* Előszóval ellátta: MEZŐFI Vilmos. Kosmos 1895. 27. l.

A tüntetés és a sztrájkok a szocialista felvilágosító munka hatékonyságának bizonyítékai – további erőfeszítésekre ösztönözték a munkásmozgalom irányítóit. Határozottabbakká váltak a még indifferens munkások szervezésére és a szocialista munkások szervezeti egyesítésére irányuló törekvések. Ebben az időben ugyanis nemcsak az Általános Munkásegylet keretei között szervezkedtek a szocialisták. 1869 nyarán Pest-Budai Munkásképző Egylet elnevezéssel másik egylet is alakult, amely a kezdetek polgári védnökeitől gyorsan megszabadulva mindinkább az osztályharc központjává vált. Míg az Általános Munkásegylet Ihrlinger Antal, Kretovics József és mások vezetése alatt – főként a Ferdinand Lassalle tanításai szerint értelmezett szocialista eszmék híveit meg a humanista törekvésekkel, utópikus nézetekkel áthatott polgári demokratákat tömörítette, a másik szervezet inkább az I. Internacionálé forradalmi nézetei iránt mutatott hajlandóságot, a genfi központi szekció hatására, amellyel vezetője, Farkas Károly révén közeli kapcsolatot létesített. Néhány szakma munkásai – a nyomdászok, a cipészek, az asztalosok, a szabók – szakegyletekben szervezkedtek, a vidék proletárjai a fővárossal szorosabb-lazább összeköttetésben álló helyi egyletekben. Központi irányításról – megfelelő szervezet és munkáslapok hiányában – nem lehetett szó. Miután azonban egy, valamennyi irányzatot és munkásegyletet összefogó-egybehangoló szervezeti centrum létrehozása útjában számtalan akadály állt – az Általános Munkásegylet 1868 nyarán benyújtott alapszabályai még ekkor is aláírás nélkül porosodtak a Belügyminisztériumban – a szocialisták vezetői úgy látták, hogy az eszmei, cselekvési egységet, a szocialisták táborának kiszélesítését átmenetileg a munkássajtó segítségével biztosíthatják a legjobban.

Politzer Zsigmond, az Általános Munkásegylet egyik aktív harcosa, visszaemlékezésében a munkáslap létrehozásának tervéről a következőket írja: „. . . elérkezett 1870 februárja. Az óbudai lassalleánusok, akik a fővárosiakkal állandó összeköttetésben voltak, és időközben tekintélyes frakcióvá fejlődtek – ki akartak adni egy magyar nyelvű szocialista újságot. Ha Óbuda községnek lett volna nyomdája, akkor az egylet élén álló Zágonyi tanító bizonyára egy pillanatig sem habozott volna a kívánt újság megalapításával. Azonban egy másik vállalkozó kedvű egyén jelent meg a színhelyen . . .”[3]

Politzer Zsigmond egyben tévedett: Zágonyi György református tanítónak, az Óbudai Általános Munkásegylet elnökének lapalapítási kísérlete korábban volt, nem 1870 februárjában. Az *Arany Trombita* 1869. december 11-i számának híradásából tudjuk, hogy az óbudai munkásegylet a december 4-i közgyűlésen tárgyalt egy lap kiadásáról. A határozat szerint: az óbudai munkásegylet, felismerve az egyesülésben rejlő előnyöket „. . . óhajtja magát érintkezésbe tenni szent hazánk minden munkásegyleteivel s minden egyes munkásaival, nyújtván feléjük baráti és testvéri jobbját s szíves rokoni üdvözletét – a végett, hogy minél nagyobb tömegekben egyesüljünk, egy komolyabb irányú »Munkás-lap« megindítására oly formán, hogy ez legyen egy hasznos és tanulságos ismeretterjesztő szaklap, mely minden politikát kizár”.[4] A terv szerint a lap füzetalakban, 10 naponként jelent volna meg.

[3] Politzer Zsigmond: *A magyarországi munkásmozgalom történetéhez.* – *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai* (a továbbiakban MMTVD) I. köt. 60. l. Szerk.: Erényi Tibor. Szikra 1951.

[4] *Arany Trombita* 1869. dec. 11. Munkásügy. Egy komoly hang Magyarország összes munkás-egyleteihez s egyes munkásaihoz!

POLITZERnek a nyomda hiányára utaló megjegyzése talán nem is indokolja meg kellőképpen az óbudai munkásegylet kezdeményezésének elvetélődését. A felhívás tartalmát vizsgálva — a lap politikamentességének és csak magyar nyelvének hangoztatását — vagy hangnemére figyelve — amely jócskán eltért a korabeli szocialista terminológiától — valószínűnek látszik, hogy a kezdeményezés nem talált egyértelműen kedvező fogadtatásra a szervezett munkásság soraiban. ZÁGONYI György nem tartozott azok közé, akik a magyarországi vagy akárcsak a fővárosi szervezett munkásság valamennyi irányzata számára — közös érdekeket képviselő és egységet teremtő munkáslap szerkesztőjeként — elfogadhatók lettek volna. Az Arany Trombitában és később, az Általános Munkás-Újságban megjelent írásai is arról tanúskodnak, hogy ZÁGONYI istenhivő volt és nacionalista érzelmeket táplált, nemcsak Ausztriával szemben fűtötték nemzeti előítéletek, hanem a magyarországi németekkel szemben is.[5] Személye — demokratikus törekvései és a munkásügy iránt tanúsított mély szimpátiája ellenére — nem volt alkalmas arra, hogy a magyar és német szocialisták az ő vezetése alatt tömörüljenek.

SCHULHOF Géza, az Általános Munkásegylet jogtanácsosa, a munkásmozgalom történetének kortárs-krónikása a ZÁGONYI-féle kísérletről nem ír. Az 1870. februári eseményekről, a munkáslapok megalapításáról viszont a következőkben számol be: „Ez időtől kezdve — írja, utalva a sztrájkokra és a tüntetésekre — az Általános Munkásegylet kebelében vasárnaponkint agitatorikus gyűléseket tartottak, amelyeken a szocializmusról beszéltek . . . Egy pár ‚fejmunkás', többnyire fiatal tanuló is akadt, akik a szocializmushoz csatlakoztak. Végre elhatározták, hogy egy szocialista közlönyt létesítenek."[6]

Kik voltak azok a „fejmunkások", akiket SCHULHOF említ, ki volt az a „vállalkozó kedvű egyén" — mint POLITZER írja —, aki a szocialista munkássajtót megteremtette?

„*Külföldi Viktor*, a Pester Lloyd korrektora, egyetemi képzettségű ember, saját szakállára vállalkozott arra, hogy lapot alapít — válaszol a kérdésre Politzer. — Külföldi ugyan tagja volt a lassalleánus Általános Munkásegyletnek, de eddig még kiemelkedő módon nem dolgozott a munkásmozgalomban. *Szvoboda Lajos* tanítójelölt és *Politzer Zsigmond* csatlakoztak Külföldihez. Az újságkiadói vállalkozás tulajdonosa Külföldi volt, aki magára vállalta az üzlettel járó kockázatot."[7]

KÜLFÖLDI Viktor 26 esztendős volt, amikor kiadta az Általános Munkás-Újságot. Thalheimben, Württembergben született. Szülei korán elvesztette, nevelőszülei révén tanult meg magyarul, s került rövid időre Magyarországra. Iskoláit már ismét Württembergben végzi. Eredetileg papnak készül, de — mint ahogyan szándékairól unokájának emlékezései vallanak — „. . . megunva a papi életet, leveti a reverendát".[8] Amikor végleg Magyarországra költözik, nevelőnek szegődik el a gróf KARÁCSONY családhoz. Képzett, művelt ember volt KÜLFÖLDI Viktor, jó publicisztikai, sőt irodalmi készséggel, agitátori képességgel. Megdöbbentő nyelvismeretéről önvallomása tanúskodik:

[5] S. VINCZE Edit: *Szocialista eszmék az Általános Munkásegyletben.* = *Párttört.l Közl.* 1968. 1. sz. 29—30. l.

[6] SCHULHOF Géza: i. m. 27. l.

[7] POLITZER Zsigmond i. m. MMTVD I. köt. 60—61. l.

[8] PI Archívum. RÉVÉSZ M. gyűjt. *Hagenauer Győző visszaemlékezése Külföldi Viktorra.* 1932. augusztus 29.

„. . . minden tájszólásával együtt bírja a magyar, a német, a horvát és a szerb nyelvet, tanulta pedig a francia, az olasz, orosz, latin és görög nyelveket".[9]

Sokoldalú tehetsége azonban korlátot nem ismerő ambícióval párosult. Életrajzának első összeállítója, Révész Mihály, Külföldi Viktort „nagy temperamentumú, vezérkedni vágyó" embernek ábrázolja, akinek már ifjúkori álma volt, hogy valaha a forradalmi nép élére kerüljön.[10] A korai munkásmozgalom nem bővelkedett olyan, valóban tehetséges intellektuelekben, akik ambícióik kielégítését éppen a szocialista mozgalomban keresték volna. Külföldit nemcsak „népvezéri" illúziói, hanem ateizmusa, humanista érzései és szocialista ismeretei is a munkásmozgalom felé irányították. Személyében az első szocialista munkáslapok — amelyeknek már kiadásával is nagy érdemeket szerzett — megfelelő szerkesztőre találtak. Erre a posztra nemcsak műveltsége, szocialista képzettsége tette alkalmassá, hanem az is, hogy eléggé hajlékony, eléggé rugalmas volt ahhoz, hogy a hazai munkásmozgalomban jelentkező különféle irányzatokat, törekvéseket összeegyeztesse, s működése során a nézeteltéréseket ki ne élezze.[11]

Szvoboda Lajosról, a lapok főmunkatársáról és egyik legszorgalmasabb cikkírójáról sokkal kevesebbet tudunk. Alig 22 esztendős — utolsó éves bölcsész hallgató —, amikor neve felbukkan a liberális polgárság „önsegélyező" munkásszervezetének lapjában, a *Munkások Újságá*ban.[12] Szvoboda ekkor Schulze—Delitzsch porosz közgazdász eszméinek híve, a proletárok felemelkedésének útját a képzésben, a kultúra minél szélesebb elterjesztésében látja. 1869 augusztusában az ekkor még polgári irányítás alatt álló Munkásképző Egylethez csatlakozik mint a politikamentes munkásmozgalom szószólója. 1869 őszén válik Ferdinand Lassalle műveinek szorgalmas tanulmányozójává. Az *Általános Munkás-Újság*ban megjelent cikkei arról tanúskodnak, hogy bár Lassalle gazdasági tanait jól ismerte és azokkal egyet is értett, a tanítások lényegét és végkövetkeztetését elutasította: a politikai jogokért, a „szabad népállam" megteremtéséért indított proletárküzdelem létjogosultságát tagadta.[13]

Harmadikként a legfiatalabb, a 18 esztendős Politzer Zsigmond mű-

[9] *Magyar Ujság.* 1872. ápr. 24. *Külföldi Viktor vallomása a hűtlenségi perben.* (MMTVD I. köt. 213. l.)

[10] *Népszava.* 1911. dec. 24. Révész Mihály: *Külföldi.* = *Az Ifjúmunkás.* 1912. okt. 1. Révész Mihály: *Följegyzések a magyar munkásság negyvenesztendős küzdelméből.*

[11] Külföldi Viktor élete végéig a munkásmozgalom résztvevője, a szocialista munkásellenzék egyik vezéralakja maradt. 1871-ben a hűtlenségi per egyik fővádlottja volt, kiszabadulása után mint az 1873-ban megalakított és azonnal illegalitásba szorított Magyarországi Munkáspárt titkára tevékenykedett 1876-ig. Ekkor Frankel Leó és a *Munkás Heti-Krónika* szerkesztő bizottságával szemben heterogén összetételű ellenzéket szervezett, majd 1878-ban megalakította a Nemválasztók Pártjával szemben ellenzéket alkotó Magyarországi Munkáspártot. A két párt egyesülése után előbb az Általános Munkáspárt radikális ellenzékéhez csatlakozott, majd pár évre visszavonult a munkásmozgalomtól. Az 1880-as évek végén megélénkülő baloldali ellenzéki mozgalomban azonban már ismét ott találjuk. Frankel Leó és az Általános Munkáspárt vezetői Külföldit a vita hevében többször rendőrügynöknek nevezték. Ez a vád azonban mind a mai napig dokumentálisan nem igazolódott be.

[12] *Munkások Ujsága.* 1868. jan. 28. Szvoboda Lajos: *Munka és műveltség.*

[13] Szvoboda cikkeinek elemzését l.: S. Vincze Edit i. m. 38. és köv. l. Életrajzi adatait l.: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* XIII. köt. Budapest 1909: 1200—1201. has.

egyetemi hallgató csatlakozott a lapkiadó vállalkozáshoz.[14] Bár POLITZER már az *Arany Trombita* szerkesztőségében jelentős funkciót látott el — az *Ipar-rovat* vezetője volt, emellett számos cikket, tudósítást is írt — az *Általános Munkás-Újság*nál csak alárendelt szerep jutott neki. Mint maga írja: „. . . gondoskodott a korrektúráról, a fordításokról, a levelezés átdolgozásáról".[15] POLITZER — mint korábbi írásaiból kitűnik — ez időben LASSALLE tanításainak alapján állt, de ellenzékisége következetesebb volt, mint az Általános Munkás-egylet legtöbb vezetőjéé.

A három „fejmunkás" — KÜLFÖLDI Viktor irányítása alatt — 1870 márciusának elején kezdett hozzá a munkássajtó megteremtéséhez. A lap alapításához azonban kevés a jó szándék, a feladat és a cél világos megfogalmazása, kevés három szocialista értelmiségi lelkesedése és tettvágya. A kiadáshoz alaptőkére volt szükség, legalább annyira, hogy az első pár szám költségei fedezve legyenek. Mint ahogyan a lapok vergődése, állandó anyagi gondjai erről később tanúbizonyságot tettek, ennél több pénzt KÜLFÖLDI Viktor nem is tudott előteremteni.

A rendelkezésre álló alaptőke — nem tudjuk, mennyi — eleve meghatározta a lapok jellegét. A sajtótörvény értelmében egy egészben vagy részben politikával foglalkozó napilap kiadásához 10 ezer, hetilaphoz 5 ezer forint kauciót kellett letenni.[16] KÜLFÖLDI Viktornak és társainak tehát eleve le kellett mondaniok arról, hogy a lapok hasábjain politikával is foglalkozzanak. Élve a sajtótörvény III. fejezetének 30.§-a nyújtotta lehetőséggel, amely a politikai kérdéseket nem tárgyaló lapok számára csupán a bejelentést és a köteles példányok benyújtását írta elő, a lapokat szakközlönyként hívták életre.

Hogy honnan teremtette elő KÜLFÖLDI Viktor a kiadáshoz szükséges alaptőkét, arról a források nem vallanak. Az *Általános Munkás-Újság* és német nyelvű testvérlapja megjelentetésével foglalkozó későbbi feldolgozások azt hangsúlyozzák, hogy KÜLFÖLDI Viktor a lapokat „saját költségén és saját kockázatára indította meg",[17] hogy a munkássajtó megteremtése érdekében jelentős anyagi áldozatot vállalt. Miután a lapok támogatására küldött segélyt az *Általános Munkás-Újság* nyilvánosan nyugtázta, s ezek mennyisége elenyésző,[18] nincs okunk kételkedni abban, hogy KÜLFÖLDI valóban saját gyűjtött pénzét adta oda a lapok kiadásához.

Valamelyes összeg előfizetések útján is befolyhatott. Tudunk arról, hogy a közlönyök megjelenését KÜLFÖLDI előfizetési felhívás szétküldésével jelentette be. *Március 15-i szózat* volt a címe a körlevélnek, amelyet a fővárosi és a vidéki munkásszervezetek, sőt, azok a munkásmozgalommal rokonszenvező kispolgárok, kisüzem-tulajdonosok is megkaptak, akiknek a nevét a szerkesztőség már akár az „önsegélyező mozgalomból", akár az *Arany Trombita* szerzői-olvasói gárdájából ismerte.[19] A felhívás címe önmagában is mutatja, hogy

[14] Életére és tevékenységére vonatkozóan l.: H. KOHUT Mária: *Politzer (Csapó) Zsigmond.* = *Párttört. Közl.* 1963. 1. sz.

[15] POLITZER Zsigmond i. m. MMTVD I. köt. 61. l.

[16] *Magyar Törvénytár. 1836—1868. évi törvénycikkek.* Franklin 1896. 241. l. 1848. XVIII. tc. Sajtótörvény.

[17] *Népszava.* 1897. dec. 24. 1873—1898.

[18] Mint az egyik ilyen hír is mutatja: „Nyilvános nyugta és köszönet. Gách Mátyás urnak, Sziszeken. Tíz forintot a lap segélyezésére kézhez kaptunk . . ." *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 3.

[19] A szózat szövege sajnos ismeretlen, létezéséről az *Általános Munkás-Ujság* 1870. ápr. 3-i száma ad hírt, *A nép szava* rovatban.

KÜLFÖLDI Viktor az 1848-as forradalom tradícióját ápoló, a parlament függetlenségi szélbalhoz tartozó, demokrata érzelmű csoportok és a befolyásuk alatt álló munkásrétegek támogatására is számított.

A lapoknak már a megjelenés előtt sikerült csekély számú előfizetőre szert tenni. Pesten a szabósegédek önképző egylete, Pécsett az Általános Munkásegylet volt az első, amely mindkét lapot megrendelte.[20]

Ma is a Fővárosi Levéltár poros aktái között fekszik az a gyöngybetűkkel írt beadvány, amellyel KÜLFÖLDI Viktor „pesti lakos"az első magyarországi szocialista közlönyök alapítását — a törvényes előírásoknak megfelelően — bejelentette Pest szabad kir. város főpolgármesterének, 1870. március 15-én. „Alulírott egy, a munkások társadalmi s társulási érdekeinek képviselésére, valamint a munkások erkölcsi és szellemi tehetségeinek fejlesztésére irányzott szakközlönyt indít magyar és német kiadásban" — olvashatjuk a bejelentésben — e cím alatt: „Általános Munkás-Ujság". „Heti közlöny társadalmi munkásérdekek, társulás, ipar, oktatás és mulattatás számára . . . (Következik az alcím német nyelven.) E testvérlapokat tisztelettel alulírt fogja jegyezni mint kiadótulajdonos és szerkesztő. A szerkesztőhelyiség: Pest, Nagy-stáció utca 7. sz. 11. ajtó; nyomatni fognak a lapok: Neuer Ignác könyvnyomdájában Pesten, országút és Rostély utca sarkán."[21]

A hivatalos bejelentés szövege természetesen nem árulja el, mit értett KÜLFÖLDI Viktor „a munkások társadalmi s társulási érdekeinek képviseletén"; arról sem nyújt felvilágosítást, milyen irányban kívánja a lap szerkesztője „a munkások erkölcsi s szellemi tehetségét fejleszteni". Az 1870. április 3-án megjelent első lappéldányok azonban már többet mondanak. „Munkások! Nekünk csak egy *nemzetiségünk* van, ez az *emberiség;* csak egy *hazánk*, ez a *föld;* csak egy *erkölcsünk*, ez a *munka;* csak egy *vallásunk*, ez a *szeretet* azon törekvésben: hogy az emberi nem legnemesebb művelődésében a boldogság legmagasabb fokát elérje."[22] Bár a jelige inkább a kozmopolitizmust, mint a proletár nemzetköziséget, inkább a humanizmust, mint a munkásosztály felszabadítására irányuló osztályharcot hirdeti, az első számok beköszöntő vezércikke már a szocialista gondolatot fogalmazza meg, a következőkben foglalva össze a lapok célját: „Főfeladatunk lesz tehát, amennyire gyenge erőnkből telik, mindent elkövetni és arra törekedni, hogy az uralkodó népgazdászati ellentéteket kiegyenlítsük és mellőzzük. Működésünk vezérelve: a munkáspárt szervezése Magyarországon."[23]

Hogy a lap szerkesztője mennyire ez utóbbi célt, a munkáspárt szervezését tekintette mindennél előbbre való feladatnak, mutatja a lapok alcíme — amelyet természetes elővigyázatosságból KÜLFÖLDI mellőzött a hatósági bejelentés szövegéből — „A magyarországi munkáspárt központi közlönye". Ez az acím ugyan minden realitást nélkülözött, hiszen munkáspárt még nem volt Magyarországon, de kifejezte azt a reményt, hogy éppen a lapok

[20] *Általános Munkás-Ujság*. 1870. ápr. 3. Első előfizetőink. *Különfélék* rovat.

[21] F. L. Pesti eln. ir. 283—1870. A szerkesztőség címe és KÜLFÖLDI Viktornak a beadványon feltüntetett lakáscíme azonos. A Nagy-stáció utca a mai Baross utca. A nyomda a mai Tanács krt. és Gerlóczy utca sarkán állt. GAMPERL Alajos h. főpolgármester a bejelentést március 18-án vette tudomásul.

[22] Az idézett mottó az *Általános Munkás-Ujság* és a német nyelvű lap valamennyi számának címfejében olvasható.

[23] *Általános Munkás-Ujság*, 1870. április 3. *Elveink*.

segítségével nagyon rövid időn belül létrejön a magyarországi munkásmozgalom szervezeti egysége s ezzel együtt a munkáspárt is.

A munkáspárt megteremtésének eszméje nemcsak KÜLFÖLDI Viktort lelkesítette. A pártlapok első számának címfeje elárulja, hogy valamennyi fővárosi és vidéki munkásegylet, szakmai szervezet vállalkozott a sajtó terjesztésére, előfizetők gyűjtésére, s ezzel magukénak is vallották a lapokat.[24] A Pest-Budai Munkásképző Egylet különösen szorgalmazta a munkásegységet és a pártlapok közös vállalását. Az 1870. április 10-i lappéldányok egy vastagbetűs híre is erre utal: „A pesti munkásképzőegylet legújabb törekvése egy célszerű mód kitalálására irányul, mely szerint a lap mentől előbb a magyarországi összes munkáspárt tulajdonává nyilváníttassék."

Nem lehet tehát teljesen egyetérteni azzal a bíráló megjegyzéssel, hogy „A Munkásegylet tehát négy havi szünet után . . . ismét rendelkezett hetilappal, bár a lap csak közvetve volt a Munkásegyleté, s Külföldi mint szerkesztő és kiadó a lapnak bizonyos »függetlenséget« biztosított".[25] Éppen azért, mert az *Általános Munkás-Ujság* és testvérlapja a munkásmozgalom egyesítését, a különféle szervezetek tevékenységének összehangolását, s így a munkáspárt létrehozását tekintette fő feladatának, természetszerűleg nem is lehetett csak az egyik vagy a másik munkásegylet orgánuma. A szerkesztő — ez a későbbiekből nyilvánvaló —, korántsem ragaszkodott a lap tulajdonához, sőt, az volt a szándéka, hogy azt a pártnak adja át: nem biztosított függetlenséget a lapnak, csak éppen nem egy, hanem valamennyi szervezet közös tulajdonává kívánta azt tenni. Hogy a Magyarországi Munkáspárt a lapok megjelenésének hónapjaiban nem jöhetett létre, s így a sajtó „független" maradt, nem KÜLFÖLDI Viktor hibája.

1870. április 3-án tehát napvilágot látott a szocialista munkássajtó első példánya, magyar és német nyelven, 1 nyomtatott ív (8 oldal) terjedelemben. Milyenek is voltak a lapok, a szocialista eszmék terjesztői?

A magyar és a német nyelvű lap egymástól sokban különböző jellege arról tanúskodik, hogy KÜLFÖLDI, a szerkesztő és SZVOBODA, a főmunkatárs körültekintően számolt a lapok olvasóközönségének sokféle igényével. Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung* elvi cikkei, hírei egységesebb profilt mutatnak, mint az *Általános Munkás-Ujságé*, és a lap sokkal inkább magán viseli a német nyelvterületeken megjelent szociáldemokrata orgánumok jellemvonásait. Ez nemcsak abból következett, hogy a magyarországi német nyelvű munkásság éppen a németországi, ausztriai vagy svájci lapok hatására a szocialista képzettségnek magasabb fokán állt, mint a csak magyarul tudók, hanem abból a funkcióból is, amelyet a lap német nyelve miatt betöltött. Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung* nemcsak a hazai proletároknak szólt, hanem összekötő szerepet is játszott a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom szervei között. Megjelenéséről az I. Internacionálé genfi központi szekciójának lapja, a *Der Vorbote* is tudósított, s híradása nyomán a bécsi és németországi munkássajtó is. „Pesti szövetségtársaink »Allgemeine Arbeiter-Zeitung« címmel lapot alapí-

[24] A lapok első számának címfején a következő szervezetek, illetve személyek szerepelnek mint a lapok terjesztői: Pest-Budai Munkásképzőegylet, Általános Munkás Egylet, RAUCH György, ESSL András, TECHTER Henrik, ZÁGONYI György (Óbuda), BARABÁS Péter (Ó-Arad), SPEICHERT R. (Temesvár), valamint minden vidéki munkásegylet. RAUCH György ez időben a cipészek, ESSL András a szabók szakegyletének volt vezetője.

[25] NEMES Dezső: i. m. 101. l.

tottak — közli a Vorbote —, amely magyar nyelven is megjelent."[26] A lap külföldi terjedéséről az *Általános Munkás-Ujság* is beszámolt. Az egyik hír szerint a gráci Vorwärts munkásegylet már az április 8-i választmányi ülésén foglalkozott a pesti lappal, s határozatban mondotta ki, hogy kötelességének tartja agitációt folytatni a német kiadás terjesztése érdekében. „Egyúttal elhatároztatott — folytatja a tudósítás —, a pesti »Ált. Munkás-Ujság« szerkesztőségét felszólítani, hogy Horvátországba, nevezetesen Zágrábba az első számból több példányt küldjön avégből, hogy az ottani munkások összeszedjék magukat és gyűljenek a pesti »Ált. Munkás-Ujság« zászlaja alá."[27] A felhívás nem maradt hatás nélkül: a német nyelvű lap levelezés rovatában rövidesen megjelentek a zágrábi tudósítások. A rovat áttekintése nyomán kiderül, hogy a szerkesztőség széles körű és sokoldalú kapcsolatot épített ki külföldi munkásszervezetekkel, lapszerkesztőségekkel. A rovatban bécsi, gráci, salzburgi, berlini, hannoveri, hamburgi, mainzi, párizsi, londoni, de még New York-i tudósításokkal is találkozunk — a legérdekesebbeket a magyar nyelvű lap is közölte fordításban. A legtöbb tudósítás, levél természetesen az ausztriai szocialistáktól származott.

A magyar és a német nyelvű lap többé-kevésbé hasonló, de korántsem egyforma tartalommal jelent meg. Egyforma volt a két lap rovatbeosztása. Mindkét kiadásban megtalálható a vezércikk és néhány, a szocialista tanításokat magyarázó, a szervezkedéssel vagy a munkásosztály helyzetével foglalkozó, két-háromhasábos elvi cikk, többnyire a szerző nevének feltüntetésével. A *Munkásmozgalom*, a *Sztrájk*, a *Szervezkedés*, valamint a *Munkás- és népgyűlések* rovat a hazai és a nemzetközi proletariátus politikai és gazdasági harcairól, a szervezkedés előrehaladásáról, nyilvános vagy zárt körű egyleti-választmányi ülésekről közölt híreket, tudósításokat, a magyar lap gyérebben, szűkszavúbban, mint a német. Az *Ipar, gyár, kereskedelem és technika* rovat inkább a kisiparosoknak szólt — az áruforgalomról, a piaci helyzetről, szakkérdésekről tartalmazott rövidebb-hosszabb írásokat; a *Különfélék* vegyes tartalmú hasábja mellett *A nép szava* rovat volt jelentősebb, amely a fővárosi és a vidéki munkások beküldött panaszait, leveleit közölte. A *Levelezés* rovat főként a német számban volt tartalmas — itt olvashatjuk a szerkesztőséghez főként külföldről érkezett leveleket. Szerkesztői vagy kiadóhivatali üzenetek közlésére ritkán jutott hely a lapokban — pedig ez a rovat sokat elárul a mai olvasónak az egyéb forrásokból aligha rekonstruálható szerkesztőségi ügyvitelről, a redakció bensőbb kapcsolatairól, összeköttetéseiről.[28]

A pártlapok — az alcímben jelölt „mulattatás" célzatával — tárcarovatot is rendszeresítettek. Az első számok az utópista szocialisták egyik jellegzetes alakjának, Saint Simonnak életrajzát közölték Szvoboda Lajos tollából. A tárcarovat a későbbiekben a magyar lapból kiszorult. A német kiadás azonban majd minden alkalommal tartalmaz szépirodalmi jellegű alkotásokat, többnyire verseket, munkásdalokat. A második szám Georg Herwegh *Arbeiterlied*jét közölte, a harmadik egy kis gyűjteményt szociáldemokrata

[26] *Der Vorbote.* 1870. ápr. 4. sz. 64. l. *Die Geschichte der internationalen Arbeiter-Assoziation.*

[27] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 24. Munkás-gyűlések. *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*, uo. Arbeiter-und Volksversammlungen. Graz.

[28] A szerkesztői üzenetekből pl. kiviláglik, hogy a lapok híranyaggal, cikkekkel gazdagon el voltak látva; több írás szorult ki a hasábokról anyagtorlódás miatt.

választási kortesnótákból. Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*ban jelent meg a múlt század kedvelt antiklerikális költeménye, az *Anti-Syllabus* is.[29]

A munkásmozgalom céljairól tájékoztató vezércikkeket, a nagyobb terjedelmű, elméleti jellegű írásokat meg a nemzetközi munkássszervezetek felhívásait általában mindkét lap közölte. Nemcsak németül, magyarul is megjelent a pártlapok hasábjain Johann JACOBYnak, a német szociáldemokráciához csatlakozott, korábban polgári demokrata képviselőnek *A munkásmozgalom céljai* című írása. Mindkét lap tartalmazza SZVOBODA Lajosnak *A munkáskérdéshez* című, Ferdinand LASSALLE tanításait terjesztő, folytatásokban publikált cikkét, FARKAS Károly beszámolóit az éppen akkor folyó sztrájkról az első magyar gépgyárban.[30] Mindkét számban napvilágot láttak az I. Internacionálé genfi központi szekciójának ismert felhívásai a „fejmunkásokhoz" és a mezei munkásokhoz — ha kissé módosított, tompított formában is.[31] A lapok magyarul és németül is közölték a Nemzetközi Munkásszövetség párizsi szekciójának felhívását a magyarországi munkásokhoz és azt a manifesztumot is, amelyet „A pesti munkások" intéztek „A kolozsvári testvérekhez".[32] Az említett cikkek, felhívások azonban nem jelentek meg mindig egyidőben a két lapban: bizonyára a fordítás igényelte munkatöbblet okozta, hogy az eredetiben német nyelvű írások a magyar lapban gyakran egy heti késéssel láttak napvilágot.

A magyar és a német kiadás különbségeit vizsgálva szembeötlő, hogy az *Általános Munkás-Ujság* — a közölt cikkek eszmei mondanivalóját tekintve — nem volt annyira egységes, mint a német lap. Ez a különbség főként abból adódott, hogy a magyar kiadás számbavehető olvasóközönségének összetétele eleve nem volt annyira egységes, mint a német lapé. Az *Általános Munkás-Ujság* — előfizetőként — főképpen a kisiparban dolgozó munkásokra számíthatott, akik ebben az időben mestereikkel patriarkális kapcsolatban álltak. Miután a munkásmozgalom vezetőinek szándéka ekkor még nem irányult arra, hogy ezt a kapcsolatot megbontsák, sőt, inkább arra törekedtek, hogy a szocialista mozgalomba a kismestereket, kisüzem-tulajdonosokat is bevonják, a lap szívesen adott hangot a munkásüggyel rokonszenvezők korántsem szocialista jellegű nézeteinek. Az *Általános Munkás-Ujság* cikkíró gárdája nem volt azonos a német lapéval: nemcsak az internacionalista és radikális szemléletű

[29] *Általános Munkás-Ujság* és *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 3. SZVOBODA Lajos: *Saint-Simon.*; *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 24. *Sozial-demokratische Wahlsprüche*. Uo. máj. 8. *Anti-Syllabus*. Uo. máj. 29. *Sozial-demokratisches Arbeiterlied*

[30] *Általános Munkás-Ujság*. 1870. ápr. 17. és köv. számok. JACOBY János: *A munkás-mozgalom céljai.* = *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. Johan JACOBY: *Das Ziel der Arbeiterbewegung.* = *Általános Munkás-Ujság*. 1870. ápr. 10., 24.. máj 1. és 15. SZVOBODA Lajos: *A munkáskérdéshez.* = *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 24.. máj 1., 8. és 15. Ludwig SZVOBODA: *Zur Arbeiterfrage.* = *Általános Munkás-Ujság* és *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 3. és 10., *Az első magyar gépgyári munkások sztrájkja* = *Der Strike in der I. ung. Maschienenfabrik.*

[31] *Általános Munkás-Ujság*. 1870. ápr. 17. *Szózat*. A kézmunkások a fejmunkásokhoz. *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. ápr. 10. *Manifest*. Die Handarbeiter an die Kopfarbeiter.; *Általános Munkás-Ujság*. 1870. jún. 19. *A mezei munkások*. *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. jún. 19. Ludwig SZVOBODA: *Die Proletarier des Feldes*. Az eredeti — a *Der Vorbote*ban megjelent — szövegnek és SZVOBODA szövegének összehasonlítását lásd S. VINCZE E. i. m. 40. és 46—47. l.

[32] *Általános Munkás-Ujság* és *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. jún. 5. *Szózat*. A párizsi munkások Magyarország munkásaihoz! *Manifest*. Die Pariser Arbeiter an die Arbeiter Ungarns. *Általános Munkás-Ujság*. 1870. máj. 8. *A kolosvári testvérekhez*. *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. máj. 15. *An die Arbeiter in Siebenbürgen.*

Farkas Károly, a lassalleánus tanításokat propagáló Szvoboda Lajos tartozott körébe, hanem a vallásos-hazafias Zágonyi György, Bakay Nándor, a „szegedi köteles", aki a hazai kisipar következetes és jellegzetes védelmezője volt, és cikkírója több fővárosi lapnak.[33]

A speciálisan hazai problémákkal foglalkozó vagy az erőteljesen kispolgári szemléletet tükröző írások az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*ban nem jelentek meg.[34] Nem fordították le németre a Bercsényi aláírással megjelent *A magyar nép és a társadalmi demokrácia* című, folytatásos tanulmányt sem, amely pedig az első kísérlet a hazai viszonyok, az 1867-es kiegyezés elemzésére a proletariátus osztályszempontja alapján. Bercsényi cikke az elsők közé tartozik, amelyek szocialista szemszögből vizsgálják a magyar parasztság és a kisiparosság helyzetét, jövőjét, s kínálják fel számára a munkásmozgalom segítségét.[35]

A német nyelvű lap a felszabaduló helyet inkább a nemzetközi munkásmozgalom eseményeinek, a külföldről érkezett leveleknek, felhívásoknak szentelte és a magyar kiadásnál bővebb tudósításokat közölt a fővárosi és a vidéki — aradi, temesvári, resicai, zágrábi — munkások, munkásegyletek életéről. Az Általános Munkásegylet német anyanyelvű vezetőinek — Ihrlingernek, Strausznak — felhívásai, a két munkásszervezet egyesülésének akadályairól adott nyilatkozatai is csak a német lapban jelentek meg.[36]

Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung* jelentősége nagymértékben megnövekedett 1870. június 25. után, amikor a magyar nyelvű közlöny ideiglenesen megszűnt. A júliusi számok szinte egész terjedelmüket a nemzetközi munkásmozgalom nagy horderejű eseményeinek: a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt stuttgarti kongresszusának, illetve a bécsi munkásvezetők ellen folyó „hűtlenségi per"-nek szentelik.[37]

Mint ahogyan a közlönyök első számában megjelent vezércikk ígérte, a szerkesztőség mindvégig nagy figyelmet szentelt a „munkáspárt" létrehozásának, annál is inkább, mert a lapok fennmaradása szoros összefüggésben állt a párt megalakulásával. A szervezkedésről, a pártról, az Általános Munkásegylet és a Munkásképző Egylet egyesüléséről szóló cikkek általában Külföldi

[33] Bakay Nándor előbb a *Hon*nak, a *Pesti Napló*nak és a *Magyarország*nak volt munkatársa, rendszeres cikkírója az önsegélyezők lapjának, a *Munkások Ujság*ának és az *Arany Trombitá*nak. 1869 októberében megalapította saját lapját, a *Tiszavidéki Ujság*ot, amelynek hasábjain a hazai ipar érdekeit igyekezett szolgálni. Az *Általános Munkás-Ujság*ban is több cikke látott napvilágot: 1870. máj. 1. *A munkás-osztály polgáriasodásáról.* Uo. máj. 29. *A munka-idő és munka-díj kérdése.* Uo. ápr. 24. *Közmunkásság és közmunkások.*

[34] Bakay említett cikkein kívül a német nyelvű lapban nem jelentek meg Zágonyi Györgynek az írásai sem. *(Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 3. *Az óbudai Ált. Munkásegylet.* Uo. ápr. 10. *Többet ésszel, mint erővel.* Uo. ápr. 17. *Szellőztessünk!* stb.)

[35] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 24., máj. 8. és 15. Bercsényi: *A magyar nép és a társadalmi demokrácia. I—III.* A cikkek szerzőjéről bővebbet jelenleg nem tudunk. Az Általános Munkásegylet Lassalle-ünnepélyéről szóló beszámolóban szerepel még egy ízben a neve: az ünnepélyen mint az *Általános Munkás-Ujság* küldötte vett részt és szólalt fel. *(Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 17. -r.: *Lassalle = ünnepély.)*

[36] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung.* 1870. ápr. 3. Ihrlinger Antal: *Aus meinem Tagebuche.* Soziale Ordnung. Uo. ápr. 17. *Raspe an Ihrlinger.* Uo. jún. 5. Strauss Antal: *Erklärung.* Uo. Ihrlinger Antal. *Korrespondenzen.* Uo. jún. 19. Ihrlinger Antal.: *Arbeiter-Sprechsaal.*

[37] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung.* 1870. jún. 19., 26. és júl. 3. *Der Stuttgarter Kongress.* Uo. júl. 10. és 17. *Der Hochverratsprozess gegen die Wiener Wortführer der Sozial-Demokrazie.*

Viktor tollából származtak, vagy aláírás nélkül, szerkesztőségi cikként jelentek meg. Ezek az írások, amelyek a proletárpárt fogalmának és szervezeti elveinek tisztázatlanságáról tanúskodnak — egyenlőségjelet téve proletár és kispolgár, munkásegylet és munkáspárt közé —, mégis egyöntetűen tükrözik KÜLFÖLDI Viktornak azt a helyes felismerését, hogy mielőbb meg kell teremteni a magyarországi szocialista munkások eszmei-szervezeti egységét.[38]

A magyarországi munkáspárt előharcosai — az 1869-ben alakult Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt példáját tartva szem előtt — a munkáspárt létrehozásának alapvető feltételét a két munkásegylet, az Általános Munkásegylet és a Munkásképző Egylet egyesítésében látták.[39]

A pártlapok megjelentetésének időpontjában a két munkásszervezet egyesülése már küszöbön állott. Annak azonban, hogy az egység valóban létrejöjjön, még számtalan eszmei akadálya, szervezeti-anyagi előfeltétele volt. A pártközlönyök fennállása idején két ízben is sor került az egyesülés deklarálására, majd visszavonására.[40] A tárgyalások elhúzódása és így a munkáspárt ügyének zátonyra futása súlyos helyzetbe sodorta a pártlapokat. KÜLFÖLDI Viktor csekély alaptőkéje szinte csak az indításhoz volt elegendő; a folyamatos kiadáshoz szükséges anyagi erőt az egyesült szervezettől várta. Saját szavaival: „. . . . irodalmi vállalatunknál, mint minden, valamely »párt« érdekeit és elveit képviselő lapnál főkellék az, hogy a párt által a lapnak anyagi alapja biztosíttassék. Legcélszerűbb módja ennek az leendett, ha . . . sikerülhetett volna a lapnak a *párt tulajdonába való áttételét* keresztül vinni. Ámde, fájdalom, ez nem sikerült — a lap jövedelme pedig, annak költségeihez képest oly aránytalanságot mutat fel, hogy az első hónap lefolyta előtt is már be kellett volna szüntetnünk további megjelentetését."[41]

A pártlapok anyagi nehézségei — amelyekre KÜLFÖLDI Viktor előbbi híradása utal — azt mutatják, hogy a fővárosi munkásszervezetek sem különkülön, sem együttesen nem tudták vállalni a fenntartás költségeit. Pedig valamilyen szubvenció megszavazására KÜLFÖLDI Viktor bizonyosan számított. Ebből a célból hívta össze április 10-re bizalmas jellegű értekezletre a munkásegyletek, valamint szaktársulatok elnökeit, meg a budapesti gőzmalmok és gépgyárak „vezérmunkásait".[42] Az anyagi támogatás ilyen módon való megszerzése nem volt illúzió: tudjuk, hogy az első magyarországi szociá-

[38] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. máj. 8. *A szervezkedés kérdéséhez.* Uo. máj. 15. KÜLFÖLDI Viktor: *A munkásosztály szervezkedése Magyarországon.* Uo. jún. 12. *Munkásmozgalom.*

[39] Az eisenachi párt a lassalleánus Általános Német Munkásegyletből kivált többség és az internacionalista talajon álló Német Munkásegyletek Szövetségének egyesüléséből jött létre. Ez utóbbi szervezet az eisenachi kongresszus után megszűnt, a lassalleánus egylet azonban — SCHWEIZER vezetése alatt — továbbra is fennállott.

[40] Mint ahogyan a szűkszavú és rendkívül kevés forrásanyagból kitűnik, a két munkásegylet egyesülése az ugyancsak 1870. április 3-án létrehozott Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantpénztár, a Munkásképző Egylet anyagi nehézségei és az Általános Munkásegylet elvi szilárdsága iránt támadt kételyek miatt hiúsult meg. A Munkásképző Egyletnek az egyesülést visszavonó határozatai (1870. ápr. 27. és máj. 22.) az akadályt e tényezőkben jelölik meg. Az 1870. máj. 22-i határozattal egyidőben a Munkásképző Egylet kimondta csatlakozását az I. Internacionáléhoz. Ez nemcsak azt bizonyítja, hogy a Munkásképző Egylet szilárdabb elvi alapokon állt, mint az Általános Munkásegylet, hanem azt is, hogy a Munkásképző Egylet vezetőjének — FARKAS Károlynak — más volt a szervezeti problémákkal kapcsolatos elképzelése, mint az Általános Munkásegylet vezetőinek.

[41] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. jún. 12. Pest.

[42] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 10.

lis intézmény, az éppen ekkor alakult Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkantpénztár alaptőkéjét is nagy részben a pesti hengermalom és a magyar gépgyár munkásai teremtették elő, önkéntes adakozás útján.[43] Az időpont azonban, amelyet KÜLFÖLDI Viktor kiválasztott, nem volt kedvező. A Munkásképző Egyletet, s az előbb említett üzemek munkásait a betegpénztár létesítésével járó kiadások túlságosan is megviselték; a kiürült egyleti kasszákat ugyanebben az időben más, a munkáslapok támogatásánál tán még fontosabb kiadás terhelte: az első magyar gépgyári sztrájk résztvevőinek segélyezése.[44] Bizonyára ezek a körülmények játszottak közre abban, hogy a szervezetek inkább a lapok terjesztésének előmozdításával, semmint anyagi támogatással próbálták biztosítani a közlönyök további megjelentetését.

Az Általános Munkásegylet az április 10-i rendkívüli közgyűlésen külön napirendi pont keretében foglalkozott a lapok ügyével. TÁNCSICS Mihály — az egylet elnöke —, aki hosszas betegsége után ezen a gyűlésen jelent meg először, afeletti aggodalmát fejezte ki, hogy az *Általános Munkás-Ujság* is az *Arany Trombita* sorsára jut. „A lap — mondotta —, amint hallom, eddigelé még nincs eléggé terjesztve, ha ennek is meg kell szűnnie, úgy ez miránk nagyon szomorú jelenségnek tekinthető." IHRLINGER Antal, az egylet helyettes elnöke dicsérőleg nyilatkozott a lapokról és hangsúlyozta, hogy támogatásuk minden szervezet kötelessége. ZÁGONYI György azt kérte: a lapok ne vasárnap, hanem szombaton jelenjenek meg, hogy a munkások egyetlen pihenőnapjukon kézbe vehessék, és javaslatot tett „lapterjesztő bizottmányok" alakítására valamennyi egyletben.[45]

Május közepén újabb javaslat érkezett a lapok terjesztésének fokozására. „Lapunk lehető legnagyobb elterjesztésére — írja az *Általános Munkás-Ujság* — többen elvtársaink közül következő szervezkedést ajánlanak: Mindegyik fővárosi, avagy vidéki egylet nevezzen ki kebeléből egy *lapbizottmányt*, amely ismét minden gyárban felhatalmaz valakit bizonyos számú példányok elárusítására, az ily felhatalmazott pedig minden kisebb műhelyben vagy gyárosztályban egyes árusokat rendeljen, kik ismét saját körükben terjesztik a pártközlönyt. Szintily eljárást kellene minden szakegyletnek követni és azon kívül a lapokat a leglátogatottabb újságáruló boltokba bizományba adni."[46]

A lapok további sorsa, hamaros megszűnése arra enged következtetni, hogy a jótanács ellenére ilyen lapterjesztő szervezet nem jött létre, a pártlapok anyagi helyzete nem javult. A „magyarországi munkáspárt központi közlönye" csak csekély érdeklődésre tarthatott számot. A proletariátus zöme — életszínvonalának és kultúráltságának alacsony foka miatt — nem tartozott az újságolvasók táborába. S kérdés, hogy azok is, akik szívesen olvastak el

[43] SCHULHOF Géza i. m. 21. l.

[44] A gépgyári sztrájk a munkaidő önkényes meghosszabbítása miatt tört ki 1870. március végén, és április közepéig tartott. Az *Általános Munkás-Ujság* első száma közölte a gépgyári munkások kérelmét sztrájkalap létesítésére, tekintve, hogy a mozgalom váratlanul bontakozott ki, a munkaszünetelés anyagilag nem volt előkészítve. A pártlapok áprilisi számai nyilvánosan nyugtázták azokat az önkéntes adományokat, amelyek a sztrájkolók segélyezésére befolytak.

[45] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. ápr. 17. *Munkás-gyűlések. Allgemeine Arbeiter-Zeitung*, 1870. ápr. 17. *Arbeiter- und Volksversammlungen.* A német nyelvű lap tudósítása bővebb a magyar nyelvűénél, TÁNCSICS idézett szavait azonban nem tartalmazza. IHRLINGER felszólalása viszont a magyar nyelvű lapból hiányzik.

[46] *Általános Munkás-Ujság.* 1870. máj. 15. *Különfélék* rovat.

egy-egy cikket vagy hírt, tudtak-e néhány krajcárt áldozni újságra? A munkások többsége ez időben nem volt olyan kedvező anyagi helyzetben, hogy ne kellett volna megfontolnia: újságot vegyen-e azon a néhány krajcáron, vagy kenyeret? A források arról tanúskodnak, hogy még néhány évtizeddel később is négyen-öten összeállva vásároltak meg egy-egy lapot, s kézről kézre adták a már ronggyá olvasott példányokat.

Június közepén a magyar nyelvű újság további megjelentetése veszélybe került. Június 12. után az addigi 8 oldal — egy nyomtatott ív — helyett az *Általános Munkás-Ujság* már csak 4 oldalon jelent meg — június 25-én utoljára. Bár a lap megszűnését bejelentő közlemény csak „ideiglenes felfüggesztésről" beszél és kilátásba helyezi a lap pótlására egy szintén magyar nyelvű havi közlöny kiadását, az *Általános Munkás-Ujság*, amelynek összesen 12 száma látott napvilágot, nem jelent meg többé.[47]

Az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung* a magyar nyelvű lapnál valamivel jobb helyzetben volt. „Közlönyünk német testvérkiadása — közli a fenti értesítés — tovább is meg fog jelenni, már csak azért is, hogy külországi párttestvéreinkkel az élénk forgalmat fenntartsuk, másrészt tehetjük is, mert hazánk német ajkú munkásai részéről tapasztalt támogattatás határozott jelét adja annak, hogy a német munkások sajtóban minden áron akarják, hogy képviselve és érdekeik óva legyenek".[48]

A német testvérlap július 3-i számából azonban már nem tárul ilyen reményteljes kép az olvasó elé. A szerkesztőségnek az e számban közölt tömör nyilatkozata megállapítja, hogy a lap megjelentetése KÜLFÖLDI Viktornak — aki csak egyszerű tagja a pártnak — eddig is nagy anyagi áldozatába került: ehhez hasonlót a jövőben már nem tud vállalni. „Éppen ezért kijelentjük — szól a nyilatkozat —, hogy amennyiben a párt a lap további fennmaradását legkésőbb július közepéig kellően nem biztosítja, az Allgemeine Arbeiter-Zeitung megjelentetése — éppúgy, mint az Ált. Munkás-Újságé, meg fog szűnni . . . A párton múlik az Allgemeine Arbeiter-Zeitung további fennállása . . . Mi megtettük kötelességünket."[49]

A Pest-Budai Munkásképző Egylet és az Általános Munkásegylet egyaránt késznek mutatkozott arra, hogy a magyar nyelvű pártlap újraindítását és a német nyelvű lap fenntartását biztosítsa. A Munkásképző Egylet július 5-én tartott havi gyűlésén az elnök beszámolt arról, hogy a munkásegyletek és szakegyletek vezetőinek néhány nappal azelőtt tartott konferenciája úgy határozott, hogy „. . . minden szervezet vagy társulás, amely a lapot mint pártközlönyt elismeri, az illető szervezet viszonyaihoz mérten a kiadáshoz szubvencióval járul hozzá". E javaslat alapján a Munkásképző Egylet úgy döntött, hogy fontosságára és a munkások képzésében betöltött jelentős szerepére való tekintettel — „. . . a lap terjesztését minden igyekezetükkel előmozdítják és a havi gyűlések által megszabott mértékben szubvencióban részesítik".[50]

Az Általános Munkásegylet július 10-én tartott közgyűlést. A szubvenció megszavazása helyett a vezetőség azt határozta el, hogy „A pártközlöny fenn-

[47] *Általános Munkás-Ujság*. 1870. jún. 12. Pest.
[48] Uo.
[49] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. júl. 3. *Parteigenossen! Arbeiter!*
[50] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. júl. 17. *Arbeiter-und Volksversammlungen*. F. Pest, 5. Juli. (F betűvel jegyezte alá nevét FARKAS Károly, a Munkásképző Egylet jegyzője.)

tartására egy bizottságot neveznek ki, melynek a következő csütörtökön megtartandó tanácskozáson megfelelő módot kell találnia a lap fenntartására".[51]

A pártlap szerkesztője azonban ekkor már nem reménykedett gyors megoldásban. A július 17-i, 15. szám élén — egyidőben az Általános Munkásegylet határozatának napvilágra kerülésével — már közli a pártlap szüneteléséről szóló hírt: „A német kiadás következő száma és a magyar kiadás folytatása akkor fog megjelenni, mihelyt a pártközlönyök további fenntartásának biztosítására választott bizottság munkáját eredményesen bevégezte."[52]

Időközben azonban olyan események köszöntöttek be, amelyek eltereltéka figyelmet a pártlapok problémáiról. Július 16-án hirdettek ítéletet a bécsi munkásvezetők — Andreas Scheu, Heinrich Oberwinder, Johann Most és társaik — ellen indított hűtlenségi perben. A szocialista szervezkedést, a pártsajtó megteremtését, az I. Internacionáléval és az eisenachi párttal kiépített kapcsolatokat példátlanul súlyos büntetéssel torolta meg a bécsi törvényszék: a fővádlottakat 5 évi fogházra ítélték. Az ítélet minden bizonnyal megriasztotta a munkáspárt megalakításán fáradozó magyarországi szocialistákat, s korlátozta a pártlapok újraindítására irányuló erőfeszítéseket. Rövidesen újabb jelentős esemény terelte el a figyelmet a pártlap gondjairól. 1870. július 19-én Franciaország hadat üzent Poroszországnak újabb háború robbant ki Európában.

Ezzel a két munkásszervezet egyesítésének, a pártközlönyök további megjelentetésének ügye hosszabb időre lekerült a napirendről. A lapok megszűnése, éppen abban az időben, amikor a háborús események, a francia köztársaság kikiáltásával kapcsolatos kérdések leginkább kívánták volna a munkásság tájékoztatását, a nemzetközi kapcsolatok fenntartását, nagy veszteség volt. A kezdeti lépéseket próbálgató magyarországi munkásmozgalom azonban még sem szervezetileg, sem anyagilag nem volt olyan erős, hogy biztosíthatta volna a közlönyök fennmaradását. A hazai munkássajtó történetének első fejezete 1870 júliusában lezárult.

*

A szocialista munkássajtó első termékeinek tiszavirág élettartama és a rájuk vonatkozó forrásanyag hiányai miatt az *Általános Munkás-Ujság*ról és német nyelvű testvérlapjáról eddig még részletes ismertetés nem jelent meg. Révész Mihály, a magyarországi munkássajtó történetének első feldolgozója tanulmányaiban, monográfiáiban minden alkalommal megemlíti ugyan a lapokat, keletkezésükkel, történetükkel, mondanivalójuk elemzésével azonban behatóbban nem foglalkozik.[53]

Nemes Dezsőnek az Általános Munkásegylet történetéről szóló monográfiája az első, amely az *Általános Munkás-Ujság* keletkezését a korszak történeti eseményeivel szoros összefüggésben tárgyalja, és az újság elméleti arcu-

[51] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. júl. 17. *Arbeiter- und Volksversammlungen*.
[52] *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*. 1870. júl. 17.
[53] *Népszava Naptára* 1908. Révész Mihály: *Három munkásujság. Vázlatok a magyar munkás-sajtó történetéből.* = *Népszava*. 1911. dec. 24. Révész Mihály: *Külföldi.* = *Népszava*, 1912. dec. 25. Révész Mihály: *A Népszava negyven esztendeje. A mi jubileumunk.* Révész Mihály: *A magyarországi munkásmozgalom története.* 1867—1913. = *Népszava*. 1913. *Szocializmus*, 1927. szept. 9. sz. Révész Mihály: *Fejezetek a magyar munkásmozgalom történetéből.* Révész Mihály: *A Népszava története. Népszava* 1930. Révész Mihály: *A mi történetünk. I. Világosság* 1933. A szocialista tudás könyvtára. Szociáldemokrata füzetek 3.

latáról is elemző értékelést tartalmaz.[54] A szerző a pártlapok értékét főképpen az I. Internacionálé eszmei hatásának közvetítésében látja, ugyanakkor erőteljesen megbírálja a lapok döntően lassalleánus beállítottságát.

ERÉNYI Tibor, a magyarországi munkássajtó történetéről szóló összefoglalás szerzője ismerteti legbővebben a pártlapokat.[55] Jegyzete, amely sajnos kevéssé hozzáférhető, nemcsak a lapalapítás körülményeivel, a munkássajtó és a korabeli munkásszervezetek egymáshoz való viszonyával foglalkozik, hanem kiemeli azt a jelentős szerepet is, amelyet a lapok a munkásmozgalom egyesítése, a főváros és a vidék, valamint a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolatainak létrehozása területén betöltöttek. A szerző azonban nem tesz kísérletet a magyar és német nyelvű kiadás összehasonlítására és — ez munkája jellegéből adódik — nem foglalkozik a lapok fennmaradásáért folyó küzdelemmel sem.

A most közölt összeállítás sem vállalkozik arra, hogy a pártlapok történetéről teljes képet nyújtson.[56] Célja csupán az, hogy az eddigi ismereteket néhány vonatkozásban kibővítse és a könyv-, valamint a sajtótörténet művelőinek figyelmét ráirányítsa a magyarországi munkássajtó első termékére. Egyúttal az is a szándéka, hogy a lapok kiadásának 100. évfordulóján emléket állítson mindazoknak, akik a szocialista eszmék terjesztésére, a proletármozgalom egységének megteremtésére nem sajnálták az időt, az energiát és nem riadtak vissza attól sem, hogy anyagi áldozatot vállaljanak.

E., S. VINCZE: ZENTRALES PARTEIBLATT DER ARBEITERPARTEI UNGARNS — ZUR HUNDERTSTEN WIEDERKEHR DER GRÜNDUNG DER „ALLGEMEINEN ARBEITER-ZEITUNG"

Vor 100 Jahren, am 3. April 1870 erschien in Ungarn das erste Wochenblatt mit ausgesprochen sozialistischem Charakter, »Általános Munkás-Újság« und dessen deutschsprachiges Schwesterblatt, die »Allgemeine Arbeiter-Zeitung«.

In der Einleitung der Studie werden die Entfaltung der sozialistischen Arbeiterbewegung Ungarns und der an der Jahreswende 1869—1870 erfolgte Aufschwung dargelegt, als deren Folge der Anspruch auf Ausgabe einer sozialistischen Arbeiterzeitung — in erster Linie in den Kreisen der sozialistischen Intelligenz — erhoben wurde. Der Gründer der Zeitung wird vorgestellt: Viktor Külföldi, der Korrektor des Pester Lloyd, seine Mitarbeiter: die Universitätshörer Lajos Szvoboda und Zsigmond Politzer, dann werden die Umstände der Gründung der »Allgemeinen Arbeiter-Zeitung« beschrieben.

Im folgenden Teil der Studie wird die Rolle beleuchtet, die der Arbeiterpresse im begonnenen Kampf um die Schaffung einer zentralisierten Arbeiterpartei zufiel.

Viktor Külföldi und seine Mitarbeiter bestimmten das Blatt zum Verbindungsglied zwischen den verschiedenen Richtungen der heimischen sozialistischen Bewegung und sie erboten sich dazu, die Vereinigung der beiden hauptstädtischen Arbeiterorganisationen — des »Allgemeinen Arbeitervereins« und des »Pest-Budaer Arbeiterausbildungsvereins« — zu fördern, die sie als Vorbedingung für die Gestaltung der Partei betrachteten. Diese Bestrebung wird auch durch den Untertitel des Blattes und durch diese Schriften zum Ausdruck gebracht, die zur Schaffung der sozialistischen Partei drängten.

Im folgenden analysiert der Autor die Ähnlichkeiten und die Unterschiede zwischen dem ungarischen und dem deutschsprachigen Blatt. Er stellt fest, daß, während die deutschsprachige Ausgabe in ihrer Aussage und ihrem Ton und Stil einheitlich war

[54] NEMES Dezső i. m.

[55] ERÉNYI Tibor: *A magyar munkássajtó 1867—1918.* Kézirat. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat. Budapest 1956.

[56] Az *Általános Munkás-Ujság*ban és német nyelvű testvérlapjában megjelent elméleti jellegű írások bővebb ismertetését és elemzését lásd S. VINCZE Edit: *Szocialista eszmék az Általános Munkásegyletben.* = *Párttört. Közl.* 1968. 1. sz.

und die zeitgenössischen, sozialistischen Ideen widerspiegelte, richtete sich die ungarische Ausgabe mehr nach den Ansprüchen der Arbeiter der Kleinindustrie und der Kleinbürger demokratischer und unabhängiger Gesinnung.

Die Entwicklungsstufe der sozialistischen Bewegung machte es noch nicht möglich, daß im Frühjahr 1870 in Ungarn eine einheitliche Arbeiterpartei zustandekomme. So konnte die »Allgemeine Arbeiter-Zeitung« nicht zum Blatt der Partei werden, die zu seiner Aufrechterhaltung notwendigen materiellen Mittel konnten weder durch den Redakteur, noch durch die beiden hauptstädtischen Arbeiterorganisationen garantiert werden.

Die Studie verfolgt die Anstrengungen im Interesse der Erhaltung des Blattes, die jedoch erfolglos blieben. Die »Allgemeine Arbeiter-Zeitung« und ihr Schwesterblatt, die eine bedeutende Rolle in der sozialistischen Erziehung der Arbeiterschaft und bei der Schaffung einer einheitlichen Arbeiterpartei spielten, haben nach kurzem Bestehen aufgehört zu existieren, die Arbeiterschaft Ungarns mußte von neuem die Presse, das wichtige Kampfmittel im Klassenkampf, entbehren.

KÖZLEMÉNYEK

Egy Mohács előtti magyar búcsús ima. A római egyház tanítása szerint a búcsú azoknak az ideig tartó büntetéseknek az elengedése, amelyeket ezen a világon és tisztító helyen kellene elszenvedni.

A halálos bűnökért való vezeklés ismert formája volt a szent helyekre való zarándoklás; ez a keresztes hadjáratok óta teljes búcsút vont maga után. 1300-tól terjedt el a 40 napos búcsút (quadragena) eredményező részvétel valamely egyház „búcsúján", amelyet pápai engedélyezés alapján az egyház névünnepén és néhány más ünnepen tartottak. Ez a búcsún részt vevőknek 40 napi vezeklés elengedését jelentette. Mivel a búcsú jövedelmet jelentett az azt tartó egyháznak, mind többen versengtek érte, mind nagyobb búcsúengedélyre törekedve. Ez a XV. századra olyan rendkívüli búcsúengedélyekre vezetett, hogy pl. II. Pius pápa 1463-ban a veszprémi püspök kérésére azoknak, akik a székesegyház mellett romladozó Szent György-kápolnát szentgyörgykor és szentmihálykor meglátogatják és helyreállítására adakoznak, a teljes búcsú harmadát engedélyezte,[1] 1465-ben pedig a velencei Szent Márk-templomot mennybemenetel ünnepén meglátogatóknak teljes búcsút engedélyezett.[2]

Ezzel párhuzamosan terjedt el az imamondáshoz fűzött búcsú és a búcsús imákat tartalmazó imakönyv. A könyvnyomtatás magával hozta az ilyen imakönyvek és a búcsús imát tartalmazó aprónyomtatványok nagy példányszámban való terjesztését. Ez a búcsú devalválódásával járt együtt, ami az elnyert búcsú időtartalmának növekedésében nyilvánult meg. Különösen IV. Sixtus pápa (1471—1484) alatt volt jelentős a növekedés, ő ugyanis a tisztítótűz éveinek megrövidülését is bevonva a búcsúba, az emberi életet messze meghaladó időtartamok adományozás vált lehetővé.

A XV. század második és a XVI. század első feléből származó magyar nyelvű kódexeink (így a Peer-, Thewrewk-, Pozsonyi- és Lobkovitz-kódex) már szép számmal tartalmaznak búcsús imákat. Ezek részben régebbi pápákra való hivatkozással rövidebb (33, 100, 300 napos) búcsút helyeztek kilátásba, de megjelentek bennük az 5000, 10 000, 20 000, 24 000 évvel ajánlott búcsús imák, sőt éppen IV. Sixtusra való hivatkozással egy 40 000 évet engedélyező búcsús ima is. Találunk közte VIII. Incére (1484—1492) való hivatkozással egy teljes búcsút engedélyező imát is.[3]

Csillagászati számokat ért el a *Jubilaco animae* c. 1515-ben kiadott latin imakönyv

[1] THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.* II (Romae 1860) 378—379.

[2] PAULUS, N.: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter.* III (Paderborn 1923) 167. E helyen mondok köszönetet HERVAY Ferencnek e kérdésben adott tájékoztatásért.

[3] *Nyelvemléktár* II. 76, 84, 94, 280, 288, 323—327, 331, 350; XI. 305; XIII. 113, 121—123; XIV. 117.

összes imáinak elmondója 212 317 év és 45 530 nap búcsút, emellett háromszori teljes búcsút nyert.[4]

Ezzel közel egykorú az a rekordszámot feltüntető latin búcsús ima, amelyet állítólag II. Gyula pápa (†1513) bullában megerősített végrendelete nyomán adtak ki. Eszerint, aki a kinyomtatott *O Gloriosissima Regina misericordie* kezdetű, három versszakból álló imát elmondja egy Ave Mariával együtt, minden alkalommal 80 000 évi búcsút nyer.

Ez a kivételesen nagy búcsút biztosító ima nem csupán Németországban terjedt el, hanem szövegét magyar nyelvre is lefordították és bevezették egy XVI. század eleji értékes nyomtatott imakönyvbe. Az *O ergalmassagnak dychewseges kyralne azzonya* kezdetű búcsús fohász nem csupán egy világtörténelmi fordulat, a protestantizmust megelőző túlhajtás hazai visszfénye, hanem egyben magyar nyelvemlék is, és így méltán megérdemli bővebb taglalását.

*

A nyelvemléket Klaus H. JÜRGENS gráci bölcsészkandidátus fedezte fel. JÜRGENS doktori disszertációt írt Dürer fametszeteiről, amelyek az 1503-ban Nürnbergben kinyomott *Salus animae* imakönyvet díszítik. Ebbe a 63 fametszetet tartalmazó igen értékes nyomatba nevezetesen a Bécsben őrzött példány utolsó 271. lapjának tiszta hátoldalára írta be ismeretlen tulajdonosa a magyar búcsúimát a bűnbocsánatra vonatkozó latin záradékkal. A kötetet az Osztrák Nemzeti Könyvtár C. P. 1. E. 33 szám alatt őrzi; a kötetnek, mint K. H. JÜRGENS tudósított róla, ezen kívül még négy példánya ismeretes: 2. Melbourne, National Gallery; 3. Washington, Library of Congress; 4. Berlin, Staatsbibliothek; 5. Weimar. Az ismert első négy példány mindegyikét pergamenre nyomták, így bizonyos, hogy nagy értéket képviselt és magyar tulajdonosa feltehetően egy XVI. század eleji főpap volt. Sajnos a kötetben semmiféle bejegyzés nem árulkodik XVI. századi tulajdonosáról, viszont 1700 tájától kezdve ismert a sorsa. A XVIII. század elején egy bécsi polgár, Jakob BRUNNER építőmester birtokolta; ennek leánya egy Baden bei Wien-ben lakó papnak adományozta. 1759-ben a lilienfeldi apátság könyvtárában volt, honnan a bécsi udvari könyvtárba került.[5]

A kötetben található ismeretlen nyelvű írást K. H. JÜRGENS még 1968-ban megmutatta egy judenburgi tanár ismerősének, aki felismerte, hogy magyar nyelvű imáról van szó. Mivel K. H. JÜRGENST disszertációja szempontjából a kötet történeti

[4] PAULUS i. m. 294.

[5] K. H. JÜRGENS 1969. február 18-án hozzám intézett levelében a kötetről a következőket írta: „das Gebet steht auf der Verso-Seite des letzten Blattes (fol. 271v) des „Salus animae" in der Österreichischen National-Bibliothek. Sign. C. P. 1. E. 33. Das Buch ist am Mittwoch nach Galli, dem 18. Oktober 1503 bei Hieronymus Höltzel in Nürnberg erschienen. Es handelt sich um ein kleinformatiges Gebetbuch in deutscher Sprache. das früheste bekannte gedruckte und mit Holzschnitten illustrierte Gebetbuch Nürnbergs. Die 63 Holzschnitte stammen teils von Dürer. teils von seinen Schülern, ihnen gilt meine Dissertation („Albrecht Dürers Holzschnitte zum „Salus animae« von 1503. Mit einem Anhang ausgewählter Texte aus dem Gebetbuch.") Geneauere Angaben fanden sich bisher vor allem in: C. Dodgson: Holzschnitte zu zwei Nürnberger Andachtsbüchern aus dem Anfange des XVI. Jahrhunderts. Berlin 1909 (= Graphische Gesellschaft, XI. Veröffentlichung). Und: J. Meder: Dürer-Katalog. Wien 1932, S. 38 ff. und bes. S. 280 ff. Doch sind weder in diesen Büchern noch in anderen (soweit mir bekannt) die handschriftlichen Eintragungen erwähnt worden — neben dem Gebet finden sich auch Besitzvermerke, nach denen das Buch sich um 1700 zuerst in Wien bei einem bürgerlichen Baumeister Jakob Brunner. dann in Baden b. Wien im Besitz eines Priesters befand. der es von der Tochter des Baumeisters geschenkt bekommen hatte. 1759 dürfte das kleine Buch sich im Stift Lilienfeld befunden haben, von wo es in die Wiener Hofbibliothek gelangte und dort um 1909 von Friedrich Dörnhöffer »entdeckt« wurde."

vonatkozásai is érdekelték, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetéhez, majd e sorok írójához fordult felvilágosításért. Érdeklődése két pontra irányult: egyrészt az írás paleográfiai ismérveire, másrészt az első ismert tulajdonos esetleges magyarországi kapcsolataira. Ami az elsőt illeti, MEZEY László véleményét is kikértem, aki a következőkben foglalta össze az írás sajátosságait: „Jellegzetes példája a XVI. század eleji magyar könyvírásnak, amit magyarországi bastardának szoktunk nevezni. Erre az íráskép kerekdedebb formája jellemző." MEZEY szerint az írásból iskolára vagy személyre nem lehet következtetni az összehasonlító anyag csekély volta miatt.

Ami az első ismert tulajdonost illeti, Jakob BRUNNER kőművesről Bécs város levéltárának igazgatója, Dr. KRATOCHWILL megállapította, hogy 1687-ben tett üggyelbajjal mestervizsgát, 1689-ben nyert polgárjogot és 1713-ban halt meg. K. H. JÜRGENS feltételezte, hogy BRUNNER Magyarországon is dolgozott és itt jutott az értékes könyvhöz. Pest-Budai anyagban eddig nem sikerült nyomára akadni, de nem is valószínű, hogy egy Mohács előtti magyar bejegyzéses könyv itt vészelt volna át. Elsősorban a nyugati határvidék jöhetne számításba (Sopron, Pozsony, Nagyszombat, esetleg Győr). Lehetséges azonban az is, hogy a kötet már Mohács után kikerült Ausztriába és ott cserélt gazdát. Bár maga a magyar nyelvű egyházi bejegyzés és a kötet rendkívüli értéke elsősorban főpapi tulajdonosra mutat, olyan főpapra, aki 1515 táján Németországgal kapcsolatban állt, nincs kizárva, hogy a kötet utóbb főúri tulajdonba került és így került ki Bécsbe. Erre vonatkozólag a jövő kutatásai még szolgálhatnak új eredményekkel.

A magyar szöveg leírása és a töredékesen olvasható latin záradék kiegészítése után kiderült, hogy búcsús imáról van szó, PAULUS műveinek tanulmányozása pedig rávezetett, hogy a latin szöveg kezdete [*Juli*]*us papa secundus*-ra egészíthető ki; az a Gyula pápa ez, akinek nevét az általa megnyitott Via Giulia őrzi Rómában. PAULUS munkájában említést tett a Julius pápának tulajdonított 80.000 év búcsút engedélyező imáról: „Noch freigebiger soll sich Julius II. gezeigt zu haben. Für ein kurzes Gebet zur Mutter Gottes, das bei dem Ave-Läuten zu verrichten sei, habe er nicht weniger als 80.000 Jahre Ablass verliechen", ehhez a 4. számú jegyzetben közli: „Hortulus, deutsch Mainz 1513. 17'. Jubilaco g l' "[6] A Hortulus és Jubilaco két elterjedt korabeli imakönyv. Minthogy e munkák budapesti könyvtárakban elérhetetlenek, a latin záradék kiegészített olvasatát és PAULUS adatait megírtam K. H. JÜRGENSnek, és megkértem, hogy a búcsúima latin eredetijének próbáljon utánanézni.

JÜRGENS Münchenben megtekintette az ott őrzött 1513-i *Hortulus animae* imakönyvet, de abban az idézett oldalon nem találta meg az imát, talán azért, mert PAULUS más kiadást idézett;[7] de ráakadt J. BENZING irodalmi utalása nyomán[8] a keresett búcsús ima egy egyleveles nyomtatványon. BENZING feldolgozta Hieronymus HÖLZEL nürnbergi nyomdász XVI. század eleji kiadványait, közte a *Salus animaet*, és ennek során 28. sz. alatt lajstromozta a *Testamentum Julii pape II. ad plusum pacis* aprónyomtatványt; egyetlen ismert példányát a müncheni áll. könyvtár (München Staatsbibliothek) Einblattdruck VII. 16. sz. alatt őrzi. Az aprónyomtatványról M. Consuelo OLDENBOURG asszony szívességéből egy xeroxmásolatot kaptunk, melyet mellékelten közlök. Ez a levonat helyenként homályos, mégis képet ad arról, hogy milyen volt egy nyomtatott búcsús imalevél e korban.

[6] I. m. 297.

[7] M. C. OLDENBOURG asszony, müncheni könyvtárosnő közlése szerint a *Hortulus animae*-nek van egy 1513. július 2-án Peter SCHÖFFER által kiadott változata amely a zeitzi apátsági könyvtárban Theol. duod. 95. sz. alatt található, mint erről JÜRGENS tudósított, de maga nem látta a kötetet.

[8] *Mitteilungen aus der Stadtbibliothek Nürnberg* 4 (1955) 3.

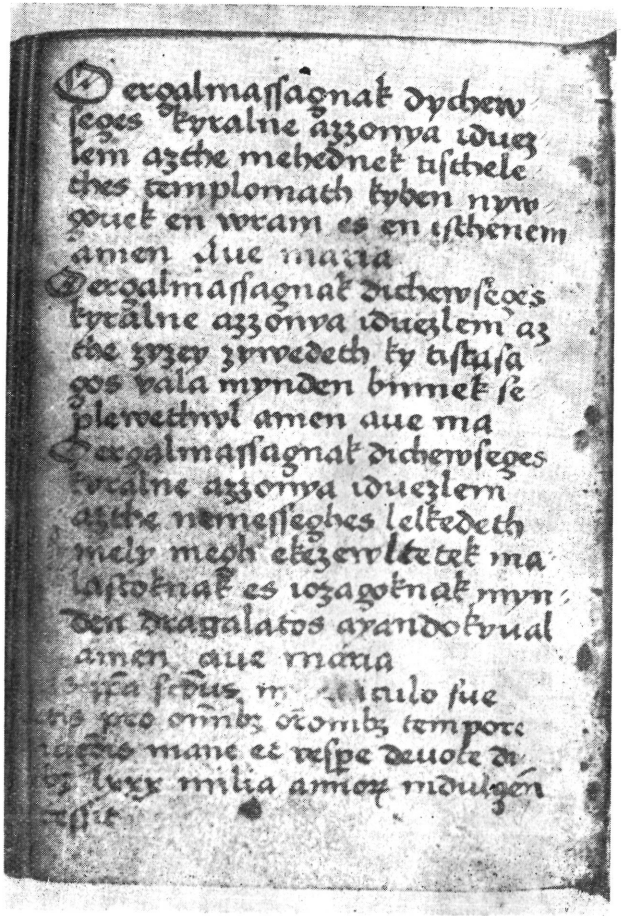

Ꝯ ergalmaſſagnak dychew
ſeges tyralne azzonya idueg
lem azthe mehednek tiſthele
thes templomath tyben nyw
gouek en wram es en iſtheniem
amen aue maria
Ꝯ ergalmaſſagnak dichewſeges
tyrálne azzonya idueglem az
ébe zyzey zyrvedeth ky taſtuſa
gos vala myrnden bimnek ſe
plewethnyl amen aue ma
Ꝯ ergalmaſſagnak dichewſeges
tyrálne azzonya idueglem
azthe nemeſſeghes lelkedeth
mely megh ekezerlte tek ma
laſtoknak es iozagoknak myn
den dragalatos ayandoknual
amen aue maria
[illegible] ſedus m[illegible]culo ſue
[illegible] preo omnib⁹ o⁹omib⁹ tempore
[illegible]ſdio mane et veſpe deuote di
[illegible] lxxx milia amor⁹ indulgen
[illegible]ſſit

1. Magyar búcsús ima az 1517 utáni évekből

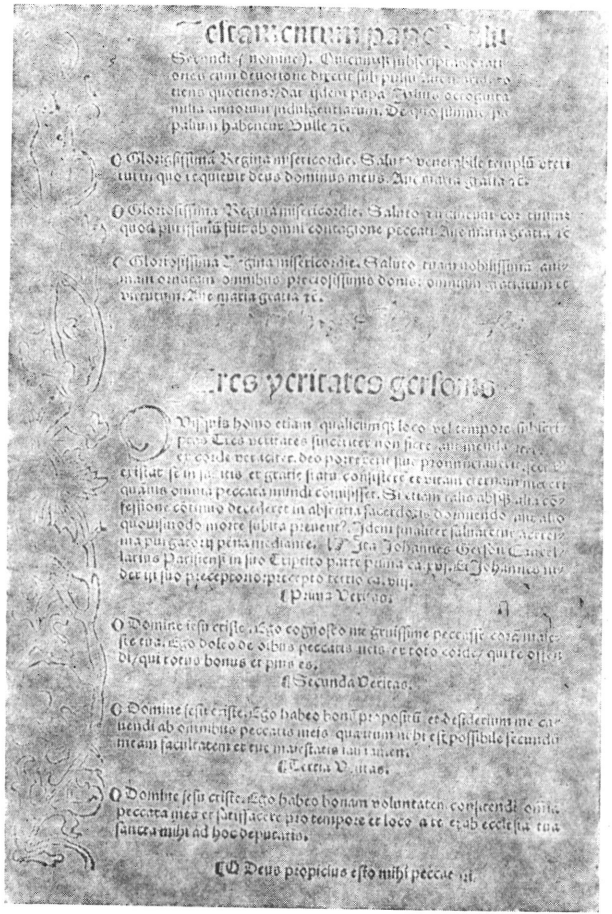

Septem verba domine). Quicumque iubsequentes septem verba cum deuotione dixerit sub puncto mortis vere penitens quocienscunq; dixerit ipsum papa Sixtus confirmat multa animarum pudimentiarum. De quo summus pontifex habeatur Bulle ꝛc.

O Gloriosissima Regina misericordie. Saluto venerabile templū eternitatis quo requiescit deus dominus meus. Ave maria gratia ꝛc.

O Gloriosissima Regina misericordie. Saluto tuam amenissimam cor cuius quod purissimus fuit ab omni contagione peccati. Ave maria gratia. ꝛc

O Gloriosissima Regina misericordie. Saluto tuam nobilissimam animam ornatam omnibus preciosissimis domo. omnium virtutum et virtutum. Ave maria gratia ꝛc.

Tres veritates gersonis

Vbicunq; homo etiam qualitercunq; loco vel tempore subsistit. Tres veritates sincerissime non sicut ambigua verba ex eorum vero sensu deo proferent. pro pronunciauerit. ipse se ipsum condemnat. et gratie sibi conferre ex tuam et eam nec ex quatinus omnia peccata mundi commisserit. Si etiam talis absque ulla confessione extremo decederet in absentia sacerdotis. Dominicum aut alio quolibet modo mortem subita premeret?. Idem sine dubio salutem acceptat pro gratia et penam mediante. Ego Jean Johannes Gerson Cancellarius Parisiensis in isto Tripetito parte prima ea quę est. Johannes Deus ut ipse precepit precepto tertio ea vig.

¶ Prima Veritas.

O Domine ihesu criste. Ego cognosco me grauissime peccasse contra maiestatem tuam. Ego doleo de cunctis peccatis meis. et toto corde. quia offendi. qui totus bonus et pius es.

¶ Secunda Veritas.

O Domine ihesu criste. Ego habeo bonum propositum. et desiderium me confitendi ab omnibus peccatis meis. quatinus michi est possibile secundum meam facultatem et tue maiestatis iussionem.

¶ Tertia Veritas.

O Domine ihesu criste. Ego habeo bonam voluntatem confitendi omnia peccata mea et satisfacere pro tempore et loco a te et ab ecclesia tua sancta mihi ad hoc deputatis.

¶ O Deus propicius esto mihi peccatori.

2. Búcsús-ima nyomtatvány az 1517 utáni évekből

JÜRGENS további kutatása során fellelte az ima latin kéziratos példányát is. F. X. HAIMERL a délnémet vallásosságnak az imakönyvekben való tükröződéséről értekezvén megemlítette Hartmann SCHEDELnek, Buda első látképe kiadójának kéziratos imakönyvét, amelybe SCHEDEL még 1513-ban, egy évvel halála előtt is bejegyzéseket tett.[9]

Ebben a kéziratos imakönyvben, melyet a müncheni állami könyvtár clm. 695 sz. alatt őriz, a 100 fol. recto oldalán olvasható a latin ima, bevezetőül pedig a II. Gyula pápa testamentumára való hivatkozás a 80 000 év búcsú engedélyezésével. Szövege nagyjából egyezik az előzővel, mégis közelebb áll a magyar változat záradékához. Ezt csupán JÜRGENS másolatából ismerem, melyben a rövidítéseket megkísérelte lerajzolni.

Mindeddig nem sikerült utánajárni a PAULUS említése alapján feltehető német fordításnak, amennyiben ez versünkre vonatkozik.

*

A fenti bevezetés után az alábbiakban közlöm a nyelvemlék szövegét:

O ergalmassagnak dychew//seges kyralne azzonya
iduez//lem azthe mehednek tisthele//thes templomath
kyben nyw//gouek en wram es en isthenem //
amen. Aue maria. //

O ergalmassagnak dichewseges // kyralne azzonya
iduezlem az // the zyzey zywedeth ky
tistasa//gos vala mynden binnek se//plewethwl
amen aue ma[ria]//

O ergalmassagnak dichewseges // kyralne azzonya
iduezlem // azthe nemesseghes lelkedeth //
mely megh ekezewltetek ma//lastoknak
es iozagoknak myn//den dragalatos ayandokyual //
amen aue maria //

[Juli]us *p*apa *secun*dus in [art]iculo
sue// [mo]rtis pro om*n*ibus or*ati*on*i*b*us*
tempore// [?son]racionis mane et vesp*e*re
devote di//[cent]ibus LXXX milia
annor*um* indulgen//[tiam con]cessit

A magyar szöveg mellé állítandó a fordításnak előképül szolgáló latin eredeti, amelyet a nyomtatvány alapján közlök (egy szövegeltérést jegyzetben); a címül írt szövegben első helyen a búcsúimalevél, második helyen a Schedel-féle imakönyv szövegének bevezetését párhuzamosan adom:

Einblattdruck VII. 16:	Clm. 695:
Testamentum pape Julii Secundi (nomine). Quicumq*ue* subscriptas orationes cum devotione dixerit sub pulsu Aue maria. totiens quotiens; dat eidem papa Julius octoginta milia annorum indulgentiarum. De quo summe papalium habentur Bulle etc.	Testamentum Julii pape secundi // ad pulsum pacis octoginta mi// lia annorum indulgentie super // quibus firme habentur papalium // litterarum Bulle. poteris ora //re Mane *vel* sero cum pulsatur // Aue Maria, totiens quotiens.

[9] *Mittelalterliche Frömmigkeit im Spiegel der Gebetbuchlitteratur Süddeutschlands.* München 1952. (Münchener Theologische Studien I. 4/121.)

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto venerabile templum vteri tui
in quo requieuit deus dominus meus.
Aue maria gratia etc.[9]

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto virgineum cor tuum
quod purissimum fuit ab omni contagione peccati.
Aue maria gratia etc.[9]

O gloriosissima Regina misericordie.
Saluto tuam nobilissimam animam[10]
ornatam omnibus preciosissimis donis:
omnium gratiarum et virtutum.
Aue maria etc.[11]

A magyar fordítás magas irodalmi színvonala, a maga korában időszerű témaválasztás és a nyelvemléket megőrző DÜRER metszetes könyv hazai használata méltán azt jelenti, hogy a magyar művelődéstörténet számottevő emlékével állunk szemben.

GYŐRFFY GYÖRGY

Ein wiedergefundenes Melanchthon-Autograph. Die Nationalbibliothek Széchényi (Országos Széchényi Könyvtár) in Budapest erwarb 1968 eine Ausgabe der Werke PLINIUS d. Ä. mit einem MELANCHTHON-Autograph, welches auf den inneren Hinterdeckel geklebt war. Von der Erwerbung berichtete der Nachrichtendienst der Bibliothek.[1] Auf die Innenseite des Hinterdeckels war unter dem Manuskript auch ein gedruckter Text eingeklebt und zwar — wie man leicht feststellen konnte — ein Ausschnitt aus einem Bücher-Katalog. Dieser gedruckte Text enthält das Faksimile des Manuskripts, darunter „Reading of the text" und am unteren Rande die Zeile „Manuscript of Philip Melanchthon". Bei der Lostrennung des gedruckten Textes vom Deckel stellte es sich heraus, daß auf der Rückseite desselben ein anderer Ausschnitt — offenbar aus dem gleichen Katalog — angeklebt war.[2] Es war ebenfalls ein englischer Text. Dieser schien einesteils die Annahme zu unterstützen, daß der Ausschnitt aus dem englischen Sprachgebiet stammt, andererseits gab er einen Hinweis auf die ehemalige Budapester Antiquariats-Buchhandlung LANTOS.

Nun konnte mit Hilfe der Antiquariatskataloge der Buchhandlung LANTOS der Ursprung der Ausschnitte geklärt werden, trotzdem es bis jetzt nicht gelang, ein vollständiges Exemplar von dem Katalog aufzufinden, aus welchem sie stammen. Wahrscheinlich

[9] gratia etc. *hiányzik a Clm. 695-ben.*

[10] tuam nobilissimam animam] nobilissimam animam tuam *Clm. 695.*

[11] Aue maria etc. *helyén a Clm. 695* Amen-*t ad, mint a magyar szövegben.* Ugyanezen búcsús ima eltérő magyar fordítása üdvözlégyekkel megtoldva a Lázár Zelma kódexben: *Nyelvemléktár* XV. 328—329. o.

[1] *OSZK Híradó12* (1969), Nr. 1—2, S. 8. Signatur des Bandes: Handschriften=sammlung. Nr. 4490. Fol. Lat. — Der Titel des PLINIUS-Werkes lautet auf dem Titelblatt: *C. Plinii Secundi Historiae mundi libri XXXVII etc.* Es handelt sich dabei um das sonst unter dem Titel Historia naturalis bekannte Werk des Älteren PLINIUS. Dieser Titel scheint auch auf der Kopfleiste der Seiten auf. Größe des Blattes mit dem Autorgaph: 12,7×21 cm. Auch an dieser Stelle sprechen wir unseren Dank an Bibliothekarin Frau Klara CSAPODI, geb. Gárdonyi aus, daß sie unsere Aufmerksamkeit auf das Melanchthon-Autograph lenkte, dessen Bearbeitung ermöglichte und uns mit ihrem Rat unterstützte.

[2] Allerdings hält Frau Klara CSAPODI-GÁRDONYI führ wahrscheinlicher, daß der eigentlich einzige Ausschnitt sich erst beim Abweichen auf zwei Schichten teilte.

sind nur die beiden Ausschnitte aus ihm auf uns gekommen. Allerdings findet sich im Zentralkatalog der Nationalbibliothek Széchényi ein Hinweis auf folgenden Katalog:

Lantos Co. ltd. V. sale by auction of the duplicate copies of the Hungarian National Museum Library as well as a number of books from other collections offered by the Lantos. Budapest, 1926. [1925.] (Hungaria ny.) 75 l. 8°. I.

Der auf einen Katalogkarton aufgeklebte, gedruckte Ausschnitt stammt aus einer Veröffentlichung der ehemaligen Landeszentralstelle für Buchverkehr und Bibliographie, nämlich aus dem sog. *Zentralkatalog des Zuwachses der öffentlichen Bibliotheken in Ungarn (A magyar közkönyvtárak gyarapodásának Központi Címjegyzéke.* Kiadja az Országos

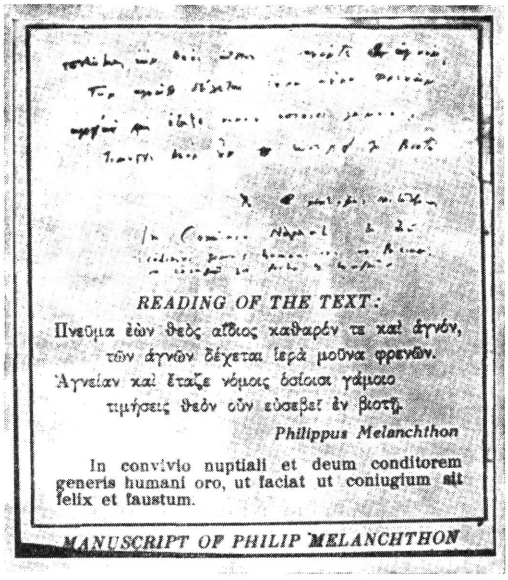

READING OF THE TEXT:

Πνεῦμα ἐὼν θεὸς αἰδιος καθαρόν τε καὶ ἁγνόν,
τῶν ἁγνῶν δέχεται ἱερὰ μοῦνα φρενῶν.
Ἁγνείαν καὶ ἔταζε νόμοις ὁσίοισι γάμοιο
τιμήσεις θεὸν οὖν εὐσεβεῖ ἐν βιοτῇ.

Philippus Melanchthon

In convivio nuptiali et deum conditorem generis humani oro, ut faciat ut coniugium sit felix et faustum.

MANUSCRIPT OF PHILIP MELANCHTHON

1. Ausschnitt aus dem Antiquariatskatalog der Firma Lantos: Faksimile des Melanchthon-Autographs mit dessen moderner Umschrift.

Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Magyar Nemzeti Múzeum.) Aus dem Katalogkarton ist noch zu entnehmen, daß damals die Széchényi-Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums ein Exemplar davon besaß.

Wie wir schon erwähnten, gelang es bis jetzt nicht, den betreffenden Katalog der Antiquariats-Buchhandlung LANTOS aufzufinden. Aber in der Nationalbibliothek Széchényi ist noch ein Exemplar des Katalogs der in Frage stehenden V. Auktion der Firma LANTOS mit einer ungarischen Titelseite vorhanden. Es kann mit gutem Recht angenommen werden, daß sich dieses Exemplar nur durch das Umschlagsblatt von der englischen Ausgabe des Katalogs unterscheidet. Der Titel lautet:

Lantos R.-T. V. aukciója a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának duplumaiból és néhány más gyűjtemény könyveiből. Budapest. 1926.[3]

[3] Der Katalog, dessen Katalogsblatt noch folgende Angabe enthält: [1925.] (Hungária ny.) 75 l. 8°. I., trägt gegenwärtig die Signatur 614690.

In diesem Katalog werden die zur Auktion angemeldeten Bücher z. T. auch englisch beschrieben. So auch das in Frage stehende Werk von PLINIUS d. Ä. und das MELANCHTHON-Autograph. Auf S. 69, unter Nr. 602 wird das Werk PLINIUS' d. Ä.[4] und danach das Autograph folgendermaßen beschrieben:

„Attached to this book is a manuscript of Melanchthon, containing two Greek distichs (probably unknown), a Latin sentence, making it very probable that the book was sent to a friend as a wedding present."

Nach den einleitenden Worten „The text reads as follows" folgt der Text des griechisch und lateinisch geschriebenen Autographs und zuletzt die gleiche Beschreibung des Manuskripts in ungarischer Sprache mit dem Zusatz: „Das Manuskript ist oben in der Umschrift von Dr. Gyula Czebe zu sehen."[5]

Auf der äußeren Titelseite des obenerwähnten, noch vorhandenen Katalogs ist in einer Umrahmung ebenfalls das Faksimile und die Umschrift des MELANCHTHON-Autographs abgebildet. Beide Varianten des Titelblattes geben den Satz der Distichen in gleicher Weise, bei dem lateinischen Text ist aber der Satz verschieden.

Wir wissen nichts davon, daß auf Grund dieses in zwei Ausgaben herausgegebenen Katalogs die Wissenschaft und namentlich die Melanchthonforschung von diesem Autograph Kenntnis genommen hätte. Da dasselbe 1925 (bzw. 1926) veröffentlicht wurde, dürfen wir von keinem unbekannten, wohl aber von einem zeitweilig verschollenen Autograph sprechen. Über das Schicksal desselben zwischen 1926 und 1968 wissen wir nichts.

In der Ankündigung des erwähnten Katalogs finden sich zwei Behauptungen. Einesteils heißt es, daß „wahrscheinlich unbekannte" griechische Distichen zum Vorschein kamen. Anderteils wird die Meinung vertreten, daß MELANCHTHON den PLINIUS-Band wahrscheinlich als Hochzeitsgeschenk einem seiner Freunde übersandt hätte.

Wir wollen zuerst die zweite These untersuchen. Als das Manuskript vom Buchdekkel abgelöst wurde, stellte es sich heraus, daß auch auf der Rückseite desselben eine kurze Aufzeichnung steht. Obzwar dieselbe bis jetzt nicht genau entziffert werden konnte, steht doch so viel fest, daß das Autograph — und zwar das Autograph „philip"-s — mit drei Talern bewertet, bzw. zu diesem Preis zum Verkauf angeboten wurde.[6] Es scheint, daß damals, als auf das Autograph diese Aufzeichnung angebracht wurde, das Manuskript zweimal gefaltet — und unabhängig vom PLINIUS-Werk — aufbewahrt wurde. Diese Beobachtungen widersprachen der Annahme, daß MELANCHTHON den PLINIUS-Band einem seiner Freunde als Hochzeitsgeschenk verehrt hätte. Es erübrigt sich damit der Hinweis darauf, daß im letzteren Falle das Autograph nicht auf den Hinter-, sondern auf den Vorderdeckel geklebt worden wäre. MELANCHTHON hätte in diesem Falle aller Wahrscheinlichkeit nach seine Eintragung direkt auf die Rückseite des Vorderdeckels und nicht auf ein einzelnes Blatt geschrieben, welches später in das Buch eingeklebt wurde. Es ist überflüssig, Vermutungen darüber anzustellen, ob Melanchthon ein Buch, welches damals immerhin einen beträchtlichen Wert darstellte, jemandem geschenkt hätte, dazu mit einem Autograph, welches nicht einmal den Namen des Beschenkten enthält.

Die andere Vermutung des Katalogs ist zwar z. T. richtig, muß aber noch genauer präzisiert werden. Die beiden Distichen sind in dieser Form tatsächlich unbekannt, doch

[4] PLINIUS C. Secundi. [sic!] Historiae mundi libri XXXVII. Basileae: in officina Frobeniana MDXLV (1545) folio 18 unn. leaves 671 p. + 30 unn. leaves (Annotationes) + 88 unn. leaves Graesse V. 340 contemporary pressed pigskin.

[5] Über Gyula CZEBE (1887—1930) vgl. *Magyar Irodalmi Lexikon*, Bd. 1, Budapest, 1963, S. 228.

[6] dedicatum per [?] d[ominum] oder d[octorem] [?] philip[pum]. constat 3 taleros.

sind sie in einer anderen Variante bekannt. Genauer stimmt das erste Distichon mit einem schon lange bekannten und veröffentlichten Distichon MELANCHTHONS überein, nur das zweite weicht von der bisher bekannten Form in einigen Wörtern ab, die aber den Sinn nicht ändern. Der bekannte Text ist am leichtesten in dem Bretschneider'schen *Corpus Reformatorum* (= CR), Bd. 10, Kol. 649, Nr. 335 zugänglich.[7] Hier wurde es aus der Sammlung des Petrus Vincentius: „Reverendi et clarissimi viri Philippi Melanthonis epigrammatorum libri sex" (Wittenberg, 1563)[8] unter dem Titel aufgenommen: *Deus est casta mens*, indem dem griechischen Text die lateinische Variante vorausgeschickt wurde:

Casta Deus mens est, casta vult mente vocari,
Et castas pondus iussit habere preces.

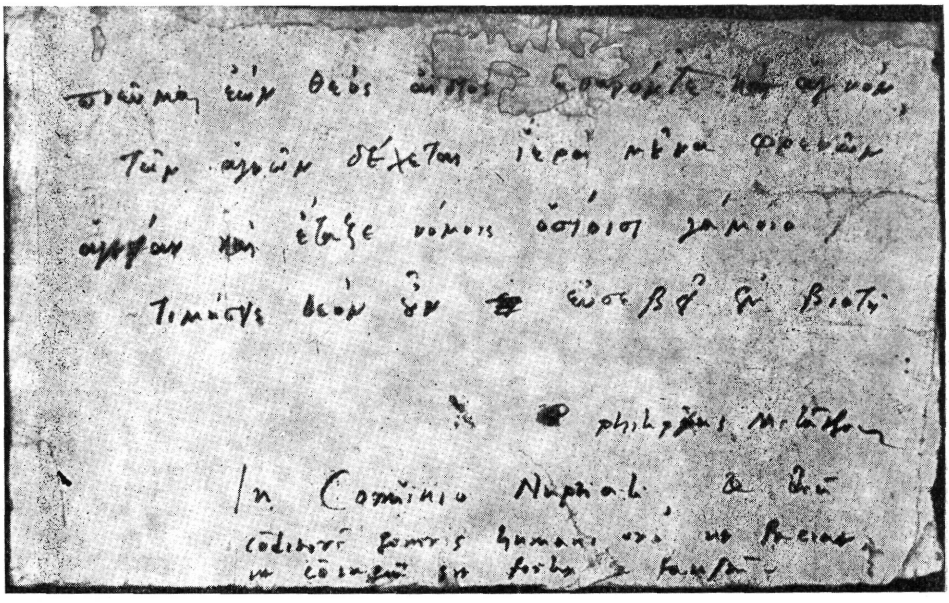

2. Das Melanchthon-Autograph. Größe 12,7×21 cm.

In der obenerwähnten Wittenberger Ausgabe der Epigrammata Ph. MELANCHTHONS steht der Vers auf Blatt 5b ohne Datumsangabe. Wir verdanken diese letztere Angabe, die zugleich das CR berichtigt, einer brieflichen Mitteilung Prof. W. HAMMERS (Northfield, Minnesota, USA). Seinem Brief entnehmen wir noch Folgendes:

Die 1. Zeile des lateinischen Distichons kommt auch in Melanchthons Brief an David Chytraeus vom 25. August [1553] (CR 8, 143, Nr. 5488) und im undatierten Brief an Jakob Runge (CR 8, 588, Nr. 5850, wohl aus Nürnberg, Anfang Oktober 1555 geschrieben) vor. Die griechischen Distichen finden sich sodann als Zugabe in einem Glückwunsch-

[7] *Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia.* Vol. X. Halis Saxonum. 1842. = CR Vol. X. Edidit Carolus Gottlieb BRETSCHNEIDER.

[8] Petrus Vincentius VRATISLAVIENSIS (1519—1581) war von 1557 bis 1565 Professor an der Universität Wittenberg. Vgl. ChG JÖCHER: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*, IV. Leipzig, 1751. Sp. 1630f.

brief Melanchthons vom 4. Dezember 1550 zur Hochzeit des Breslauer Arztes Johannes Crato mit Maria Scharf.[9] Alle diese Vorkommen der Distichen geben jene Variante des Textes, welche in CR 10, 649 veröffentlicht wurde. Da das lateinische Distichon und die beiden griechischen Distichen vor Dezember 1550 nicht nachweisbar sind, wird man wohl mit der Annahme nicht fehlgehen, daß sie nach 1550 entstanden sind.[10]

Wir können mit gutem Recht das Gleiche von der Variante behaupten, welche mit dem hinzufügten lateinischen Text Jahrzehnte lang verschollen war, bzw. gar nicht bekannt wurde, jetzt aber wieder aufgetaucht ist. Es ist klar, daß MELANCHTHON diesen Vers öfters als Hochzeitsgruß benützte. Deswegen ist auch dessen Entstehungszeit und damit Datum unseres Autographs nicht genau feststellbar. Wir bekommen dazu auch dadurch keinen brauchbaren Anhaltspunkt, daß das Autograph in einem Band aus dem Jahr 1545 auftauchte.[11] Man kann wohl das Jahr 1550 als terminus a quo bezeichnen, aber 1545 als solchen anzunehmen fehlt jeder Grund.

Das in Budapest befindliche Manuskript hat immerhin den besonderen Wert, daß es eine bis jetzt unbekannte Variante des Distichons bietet.

In deutscher Übersetzung lautet also das Autograph MELANCHTHONS:

„Der ewige Gott, welcher reiner und heiliger Geist ist, nimmt nur die Opfer eines heiligen Sinnes an. Er hat auch mit heiligen Gesetzen die Reinheit der Ehe verordnet. Darum verehre Gott mit gottesfürchtigem Lebenswandel."

»Bei einer Hochzeit: ich bitte auch Gott, den Gründer des menschlichen Geschlechts, er möge die Ehe glücklich machen und segnen.«

Im Übrigen sind beide Varianten des griechischen Distichons ein Beleg dafür, daß es MELANCHTHON verstand, auch grammatikalische Formen des ionischen Dialekts in seinen Epigrammen sachgemäß zu verwenden.

KÁROLY KARNER—JENŐ SÓLYOM

Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyianában. A magyar történettudomány a BETHLEN Gáborra vonatkozó idegen forrásmunkák közül régóta idézi Sir Thomas ROE konstantinápolyi angol nagykövet jelentéseit.[1] Ezeknek egy példánya az OSzK APPONYI-gyűjteményében megtalálható.[2] Címlapja magyarul a következő:

„Sir Thomas Roe tárgyalásai az ozmán portánál való követsége alatt 1621—1628-ig. Tartalma: Különleges és fontos ügyek nemcsak a török birodalomra, de más európai

[9] Zuerst veröffentlicht von Paul FLEMMING in *Beiträge zum Briefwechsel Melanchthons aus der Briefsammlung von Jacob Monaus in der Ste Geneviève-Bibliothek zu Paris = Jahresbericht der Königlichen Landesschule Pforta* 1904. Programm Nr. 291. Naumburg a. S.: H. Sieling, 1904, S. 32. (Mitteilung von Herrn Prof. W. Hammer.)

[10] Soweit die brieflichen Mitteilungen von Herrn Prof. W. HAMMER, dem wir auch an dieser Stelle für seine Hilfsbereitschaft herzlich danken.

[11] Da das Autograph MELANCHTHONS und der PLINIUS-Band unserer Meinung nach anfangs nicht zusammenhingen, setzen wir die Aufgabe hintan, die Provenienz des Bandes mit all seinen Annexen zu untersuchen. Besonders die Randbemerkungen, die in ungarischer Beziehung offensichtlich sehr beachtenswert sind, bedürfen einer gründlichen und spezialen philologischen Untersuchung. Diese Aufgabe bleibt auch nach unserer Mitteilung über das MELANCHTON-Autograph weiterhin zu erfüllen.

[1] ANGYAL, David: *Geschichte der politischen Beziehungen Siebenbürgens zu England.* Budapest 1905. 20—39. l. SZEKFŰ Gyula: *Bethlen Gábor.* Bp. 1929. 219, 228. l. KOSÁRY Domokos: *Gabriel Bethlen, Transylvania in the XVIIth century. = The Slavonic and East-European Review.* 1937. 163—173. l.

[2] APPONYI: *Hungarica IV.* 346—349. 2454. sz.

államokra vonatkozóan is abban a korszakban. Levelezése Csehország királynőjével, Bethlen Gáborral Erdély fejedelmével és különféle nemzetek potentátjaival stb. Sok hasznos és tanulságos részlettel az ipar és kereskedelem viszonylatában, valamint az irodalom, az ókori kéziratok, érmek, feliratok és más régiségek tárgyában. Az eredetiekből most először kiadva. Nyomtatta Samuel Richardson, a tudományok fejlesztésére alakult társaság költségén, London 1740."

Eddig sem a magyar történettudomány, sem a magyar—angol irodalmi kapcsolatok[3] kutatása nem vette tudomásul az egyébként a címlapon is feltüntetett kiadó nevét, aki nem más, mint Samuel RICHARDSON, a XVIII. századi angol irodalom nagy alakja, az európai regény egy évszázadra szóló műfaji szerkezetének és hangnemének meghatározója.[4] RICHARDSON (1689—1761) udvari nyomdász volt, hivatalos címe szerint: „Az alsóházi napló nyomdásza, az állami nyomda vezetője, a királyi törvények kiadója." 1728-tól kezdve 26 kötetben adta ki a *Journal of the House of Commonst*, 1736—38-ig a *Daily Journal* és a *Daily Garther* szerkesztője volt, 1739-ben pedig levélmintakönyvet bocsátott közre. Ugyanebben az évben adta ki az európai regénytörténetben oly nagy hatást gyakorolt *Pamela* c. regényét, 1744-ben a *Clarissát* és 1751-ben a *Grandisont*. HALÁSZ Gábor szerint „regényei nemcsak tartalmukkal, de levélformájukkal is mintaadóvá váltak".[5] Az angol irodalomban STERNE-re és FIELDINGre, a franciában DIDEROT-ra, MARIVAUX-ra, ROUSSEAU-ra és VOLTAIRE-re, a németben GELLERTre, WIELANDra és GOETHEre hatott, akik róla elismeréssel és elragadtatással nyilatkoztak. Angol irodalomtörténészek szerint KÁRMÁN *Fanny hagyományai*ra is RICHARDSON, és nem GOETHE hatott közvetlenül. Az angol és a világirodalomnak ilyen nagyjelentőségű alakja adta tehát ki azokat a leveleket, amelyekről KOSÁRY Domokos így ír: „A konstantinápolyi angol követ valósággal folytatásos elbeszélést képező jelentéseinek igen érdekes anyaga."[6] RICHARDSON II. György angol királynak ajánlta az angol könyvnyomtatás remekét. Erre a kéziratra Sir Thomas ROE-nak az angol diplomácia történetében viselt kivételes szerepe hívhatta föl a figyelmét. Jelentőségéről ezeket írja bevezetésében:

„Bátorkodhatunk kijelenteni, hogy tekintetbe véve azokat a nehézségeket és veszélyeket, amelyek posztjával jártak, éspedig az ozmán udvar akkori lázadásait és zűrzavarait; megbízásainak sokféleségét; rátámadó aktív ellenségeit; a megbízhatatlan és arrogáns minisztereket, akikkel a portán tárgyalnia kellett, azok gyakori váltakozását általában rosszról még rosszabbra; Erdély fejedelmének határozott politikáját és kétértelműségét, aki sajátmagát kora leghatalmasabb fejedelmévé tette, valamint Anglia ügyeinek siralmas állapotát, amelyek által az angol korona külföldi befolyása meggyöngült . . . ha mindezeket a dolgokat tekintetbe vesszük . . . bátorkodunk kijelenteni, hogy Sir Thomas Roe a legalkalmasabb, legbölcsebb, legéberebb és legrendíthetetlenebb követek egyike volt, akik valaha is megjelentek azon a poszton."

Sir Thomas ROE jelentéseiben, amelyek ma is az angol diplomáciai levelez mintadarabjai közé tartoznak, bőven beszámol BETHLEN Gáborról, akinél akkreditálva volt.[7] Samuel RICHARDSON nemcsak mint ezekben a jelentésekben üzletet szimatoló kiadó, hanem mint a lélektani mélységek iránt is érdeklődő regényíró ROE irodalmi

[3] FEST Sándor: *Magyarország angol regényekben 1700—1848.* = *Egyet. Phil. Közl.* 1914. 316, 400. l.
[4] *Encyclopaedia Britannica* 19. k. London 1929. 290—291. l.
[5] *Az angol irodalom kincsesháza* Bp. é. n. 133. l.
[6] *Bevezetés a magyar történetírás forrásaiba és irodalmába.* Bp. 1951. I. 332. l.
[7] GÁL István: *Borsos Tamás Londonban őrzött két levele. Korunk* 1969. 932—934.l.— Ua.: *Bethlen Gábor és Erdélye egy korabeli angol enciklopédiában.* (Sajtó alatt.)

értékű jelentéseiből valóságos regényhősként látja kiemelkedni BETHLEN Gábor izgató személyiségét. Ezt írja Erdély fejedelméről.:

„A legnagyobb figyelmet mindenekfölött Bethlen Gábor hívja magára, Erdély fejedelme, aki annak a kornak legszámottevőbb történelmi szereplője volt és akit a törökök a császáriakkal váltakozva hol körüludvaroltak, hol meg rettegtek tőle, akárcsak Európa más uralkodói. És minthogy a fejedelem és a vele való béketárgyalások ennek a munkának nagy részét foglalják el, helyénvaló lesz némi rövid vázlatot adni róla, hogy az olvasót jobban képesítsük arra, hogy megértse, ami ebben a gyűjteményben róla szól.

Ez a fejedelem egyszerű köznemesnek született Erdélyben, és nagyon kis birtoka volt ott. De nagyműveltségű és ügyes személyiség lévén, behízelegte magát Báthory Gábornak, az ország fejedelmének kegyeibe, akit a megfelelő eszközöket megtalálva végül a törökök segítségével sikerült lemondatnia és helyébe saját magát ismertetnie el Erdély fejedelméül. Az 1619. évben, mielőtt ezek a tárgyalások elkezdődtek, a csehországi zavarokat saját hasznára fordítva, a magyar királyság nagy részét elfoglalta és gondoskodott róla, hogy kikiáltsák királyának. A lengyel királyságra nézve is voltak tervei, abban az országban is szervezett magának egy meglehetős csoportot, aztán el szerette volna venni az osztrák ház egyik nőtagját, de végül is beérte a brandenburgi házból valóval. Hadviselésben és diplomáciában korának egyik legtekintélyesebb uralkodója azáltal, hogy hatalmában állt török tanácsosait irányítani, ahogy számos esetben megtette, bár alárendelt és adófizető fejedelem volt; saját országát kitűnően kormányozta; és áthatolhatatlan kétszínűségével korának valamennyi fejedelmét és követét izgalomban tartotta; ezt a szerepet (s ezt nem dicséretére említjük) bizonyos fokig kénytelen volt megjátszani a két hatalmas birodalom közti helyzetéből következően, ezek közül az egyiknek hűbérese volt, a másiknak meg állandóan fenyegetése alatt állott. hiszen valamennyi birtokára igényt tartott. . . Ez a tevékeny és féktelen fejedelem. aki. ahogy Sir Thomas Roe megfigyelte, sohasem nyugodott, de állandó viharsarok volt maga is, éppen tervezgetései közben halt meg végül is 1629-ben, egy évvel azután, hogy ezek a tárgyalások befejeződtek."

Sir Thomas ROE-nak RICHARDSON által irodalmi értékűnek fémjelzett levelestömbje vagy egy századig meghatározta az angol irodalom képét BETHLEN Gáborról. Bár az egykorú sajtó, az első angol hírlapok sora állandóan beszámol hadműveleteiről és diplomáciai tárgyalásairól,[8] ezek a napi hír rövidségű sajtóközlemények nem tekinthetők a romantika BETHLEN Gábor-arcképe forrásának. William GODWIN *St. Leon* c. regényében (1799) a ROE jelentéseinek kellemetlenebb vonásaiból összeeszkábált BETHLEN-figurát állít be Magyarországon játszódó utópisztikus regénye hősének.[9] Lord BYRON pedig *Werner* c. drámájában már ravaszdi udvaroncnak; és nem is uralkodónak teszi meg Gabor BETHLEN néven.[10] A Sir Thomas ROE számára kínzó rejtélyként megnyilvánuló BETHLEN Gábor torzképe még a mai angol történetírásban is talál követőjére, éspedig nem is kisebb angol történész, mint. C. V. WEDGWOOD, a harmincéves háború mai angol szakértőjének nagy példányszámban közkézen forgó kézikönyvében, aholis a következőket írja Erdély fejedelméről:[11]

„Bethlen Gábor útja a trónra kanyargós volt, tele intrikával és ahogy ellenségei o tták, meggyalázva gyilkossággal. Módszere, hogy ezt megtartsa, kegyetlenül hatásos volt, de a belső nyugtalanságtól megszabadult azáltal hogy rajongó alattvalóit majdnem évente háborúba vitte. Ragyogó katona és ravasz diplomata. háborút és szövetséget a törökkel, a lengyelekkel és a császárral egymásután váltogatott. És minthogy nemcsak kálvinista volt de a maga sajátos módján nagyon odaadó hivő is, 1619-i nyári hadjárataiért a cseh protestánsok súlyos állapota elég indok." GÁL ISTVÁN

[8] RÓNA Éva: *Hungary and the beginnings of English journalism.* = *Angol Fil. Tan.* 1942. 54 - 70. l.

[9] GODWIN. William: *St. Leon.* II. kiad. London 1831. 368. s köv. l.

[10] KROPF. Lajos: *Bethlen Gábor in English literature* = *Hung. Spectator.* 1913. 88—90. l.

[11] *The Thirty Years War.* London 1957. 88. l.

A pozsonyi Slovenskje Narodňje Novini történetéhez. Ludevit STÚR 1845-ben kapta meg uralkodói döntés alapján a lapengedélyt a *Slovenskje Národňje Novini* kiadására.[1] A Pozsonyban kiadott lap és irodalmi melléklete, az *Orol Tatransky* hamarosan népszerű lett a hazai szlovákság körében, nemsokára a példányszáma is emelkedhetett. A hetenként kétszer megjelenő *Slovenskje Narodňje Novini* szerkesztői 1847-ben már a hírlap terjedelmének bővítésére is gondolhattak, félív helyett ívnagyságban kívánták kiadni.[2] A bővítést elsősorban az országgyűlés összehívása tette indokolttá, STÚRék ennek vitáiról részletesen kívánták tájékoztatni az olvasókat saját anyanyelvükön, a STÚR-féle irodalmi nyelven. Maga STÚR mint személyes résztvevő tudósíthatta volna olvasóit a pozsonyi országgyűlés vitáiról mivel ő maga Zólyom város követe volt. Az országgyűlés anyagának ismertetésére és a lap bővítésére kért szabadalmat is. STÚR, a szerkesztő írta meg magyar nyelven, felterjesztését a Helytartó Tanácsnak 1847-ben el is küldte. Erről a figyelemre méltó körülményről mindeddig nem tájékoztat a *Slovenskje Narodňje Novini* történetével foglalkozó sajtótörténeti irodalom. Nem tér ki erre a körülményre a *Slovenskje Národňje Novini* fakszimile kiadása elé írt alapos tanulmány[3] sem. Így nem látszik érdektelennek STÚR magyar nyelvű kérvényének a közzététele. STÚR folyamodványa az Országos Levéltár „Departamentum revisionis librorum" iratai között maradt fenn. Íme a beadvány teljes szövege:

„Fenséges Császári Királyi Főherceg

Főméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanács

Kegyelmes Uram

Kegyes Uraim!

Alolirt, mint Pozsonyi szláv Ujság szerkesztője, hogy az ezen hirlapot olvasó közönséget is közeledő Országgyülésen előfordulandó tárgyakkal megösmertessem, bátorkodom mély alázattal folyamodni Nagyméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanácshoz, — azon kegyesen megengedendő, 's más hazai hirlapoknak meg is engedett Szabadalomért, melly szerint ezen hirlapban, melly Ö Császári Királyi Felsége Kegyes megengedéséből már 3 év óta megjelenik, közeledő országgyülési vitákat kiadhassam 's tisztelt olvasó közönséggel közölhessem.

Melly alázatos kérésemet ismételve mély tisztelettel maradtam
Fenséges Császári Királyi Főhercegségednek
Nagyméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak

Alázatos szolgája

Stúr Lajos
Slovenskje Narodňje Novini
szerkesztője."[4]

A felsőbb hatóságoknak gyakorlatilag nem is volt különösebb kifogásuk az országgyűlési viták közlésével és a lap terjedelmének félívről egy ívre való felemelésével kapcsolatban. Csupán egy jellemzően rövidlátó kikötésük volt, hogy a *Slovenskje Narodňje Novini*-ban közölt országgyűlési tudósítások szövege semmiben nem térhet el a pozsonyi német lapok vagy a *Budapesti Híradó* szövegétől. Ezzel azt akarták megakadályozni, hogy STÚRék az országgyűlés vitáihoz bármilyen kommentárt is fűzhessenek. Az irat szövege így ír erről:

„Az országgyűlési tanácskozásoknak lapjában leendő közöltetése olly feltétel alatt engedtetett meg: hogy azok közlésében magát szorosan vagy a Pozsonyban megjelenő

[1] VIGH Károly: *A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete.* Bp. 1945. 12. l.
[2] OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 — 11 — 90a.
[3] Dr. Frano RUTTKAY: *O Slovenských Národných Novinách.* Bratislava, 1956.
[4] OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 — 11 — 117.

német laphoz vagy a »Budapesti Híradóhoz« alkalmazván az ezekben foglaltakon kívül az országgyűlésre vonatkozóan mit sem közölhessen."[5]

A *Slovenskje Narodňje Novini* 1848-tól valóban kettős terjedelemben jelent meg és mérete is megváltozott.

Maga Stúr 1848. január 15-én még felszólalt a pozsonyi országgyűlésen a magyar nyelv és nemzetiségről szóló törvényjavaslat vitájában.[6] Zólyom város követe ekkor mondotta el emlékezetes beszédét a jobbágyfelszabadítás ügyében, mely alkalommal Kossuth is elismerését fejezte ki Stúrnak.[7] A január 15-iki beszéd következtében Ludevit Stúr, a *Slovenskje Narodňje Novini* szerkesztője a szabadságharc küszöbén álló ország vezető publicista politikusai közé emelkedett; a beszédből és annak a magyar diétai baloldal részéről tanúsított elismerő fogadtatásából aligha volt kikövetkeztethető Kossuth és Stúr, a magyar és szlovák forradalmi szabadságmozgalom szembekerülése és összeütközése.

A *Slovenskje Narodňje Novini* az új formátumban nem sokáig jelenhetett meg; 1848 nyarán beszüntette megjelenését. Utolsó ismert száma 1848. június 9-ről való.

Batári Gyula

Hírlapolvasás egy régi munkáskönyvtárban. Hetvenöt éve, 1895. október 2-án alakult meg a Diósgyőri Jószerencse Dal- és Önképzőkör könyvtára. A 335 tagot képviselő választmány elhatározta, hogy havonta 15—20 forintért könyveket vásárolnak. Beszereznek egy könyvszekrényt is, 60 forint értékben. Határozatot hoznak, hogy a dalkör által rendezett táncmulatságok jövedelmének 10 százalékát a könyvtár javára fordítják. Beszerzésre egy bizottságot alakítanak, s az első vásárlások alkalmával 300 forintot költenek könyvekre. Ezért a munkáért a bizottsági tagokat fejenként 5 forint napidíj illeti meg. (Választmányi jegyzőkönyv, 1895. okt. 2.) A megvásárolt könyvek elhelyezése ügyében a választmány kérelemmel fordul a gyár vezetőségéhez, hogy engedélyezze a könyvtár működését a munkásétteremben.

Az olvasókör megalakulásának története tulajdonképpen alig több ennél. Annál érdekesebb viszont az olvasókör tevékenysége az alakulást követő évtizedekben. A vasgyári irattárból nemrégiben előkerült egyleti jegyzőkönyvek, könyvtári dokumentumok sok olyan, eddig általunk alig ismert kérdésre is választ adnak, mint például az egyleti könyvtár hírlapállománya, s azoknak a mai használattól eltérő igénybevétele. Ugyanis sem az egylet, sem pedig a könyvtár szabályzata nem említi a folyóiratok és hírlapok használatának módját. A kiadott könyvjegyzékek, nyomtatott katalógusok sem tüntetik fel a könyvtárban található folyóiratokat, csupán a választmányi és a közgyűlési jegyzőkönyvek említik ezt a tevékenységet. Ezek a jegyzőkönyvek a választmányi ülésekről kéthavonta készültek. A könyvtár könyveit a befizetett tagsági díjak fejében bárki használhatta, azonban a folyóiratok olvasására a választmányi üléseken kellett az igényeket benyújtani. Mindig a közgyűlés döntötte el, hogy kik és milyen összegért vehetik bérbe az igényelt folyóiratokat. Az új tagoktól a választmányi ülés által megállapított óvadék összegét szedték be, és ezt a pénztárba befizették. (Alapszabály, 21. §.)

[5] OL Htt. Dep. rev. libr. 1847 — 11 151a.

[6] Országgyűlési Napló, rendek naplója. 1848. I. 100. 1 (XXI. ülés naplója. 1848. jan. 15.)

[7] Vö. Kemény G. Gábor (szerk.): *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből.* Bp. 1962. 935. l.

Általában kéthavonta vagy negyedévenként került sor a folyóiratok árverésére. Bár az egyleti könyvtár 1895-ben alakult meg, az első lapárverésre csak 1906-ban került sor *(Budapesti Hírlap, Vasárnapi Újság, Budapest, Mátyás Diák, Magyar Hírlap, Ellenzék)*. Ezek a folyóiratok egyébként azonosak az első folyóiratrendelések választékával is. (Három német nyelvű folyóiratra nem volt igény).

A bérbeadásokból negyedévenként 20—25 koronát szedtek be. (Átlagosan egy koronáért vásároltak akkor egy kötet könyvet. A választmány által jóváhagyott évi beszerzési keret 200 korona volt, de ezt már az első vásárlásnál túllépték 124 koronával.) Egy hengerész 8—12 koronát, fiatal szakmunkás 4—5 koronát, alárendeltebb szakmunkás 3 koronát keresett műszakonként. (*Munka* 1907. 4. sz.)

A hírlapok beszerzési költségeit esetenként a választmányi ülés szavazta meg. Ugyanakkor döntötték el az egyes hírlapok bérleti díjait is. Egy-egy folyóirat bérleti díját 1—3 koronában állapították meg, s ezt az összeget a bérlőknek a helyszínen be kellett a pénztárba fizetni. A folyóiratokat a kisegítő fiúk (négy könyvtári kisegítő fiú volt, ezek havonta 1—2 koronát kaptak) házhoz kézbesítették. A megrongálódott vagy kiselejtezett folyóiratokat a könyvtárosnak be kellett mutatnia a választmánynak. A vissza nem adott folyóiratokkal kapcsolatosan a választmány úgy határozott, hogy a folyóiratok értékének a közgyűlés által meghatározott arányos részét levonatja a bérlők fizetéséből.

Az alakulást követő évek jelentősebb változások nélkül telnek el. Majd csak 1913-ban történnek módosulások. Az olvasóterembe 60 koronáért ülőbútorokat és asztalokat vásárolnak, s bővítik a folyóiratok választékát is. Az előzőekhez megrendelik: Az *Újság, Világkrónika, Tolnai Világlapja, Diósgyőri Hírlap* c. lapokat. A miskolci *Ellenzék* helyett — mivel ez csak kéthetenként háromszor jelent meg — a *Miskolci Naplót* rendelik meg. Még az év végén a decemberi választmányi ülésen újabb folyóiratok megrendelését határozzák el. *(Új Idők, Filmújság, Bányászati és Kohászati Lapok.)* Az 1914. januári választmányi ülésen a Diósgyőri Vasas Torna Klub kérésére az évi 8 koronába kerülő *Sportvilág* c. laphoz az egylet 3 koronával járul hozzá. (A sportújságot másnap a beszerzési árán kiárusították.)

1915—16-ban némi visszaesés tapasztalható. Az egylet inkább segélyező szerepet töltött be. A vasgyári dolgozók száma ekkorra már eléri a 12 000 főt, az olvasókör állománya pedig már 2500 kötet könyv. *(Magyar Minerva* 1915.) Megromlik az egylet viszonya a Vas- és Fémmunkások Miskolci Csoportjával. A Fémmunkás Szövetség az egylet dalárdáját nyilvános szereplésre kéri fel, az elnök viszont kijelenti, hogy ellene van a dalárda szerepeltetésének, mert a „Jószerencse" kulturális egyesület, és az alapszabály értelmében sem működhet közre egy politikai egyesület rendezvényén. (Választmányi jegyzőkönyv, 1917. szeptember 7.)

Ez azonban, mint a későbbi események is bizonyítják, csak szólam volt. A gyár vezetői is csak akkor támogatták az egyletet, ha annak tevékenysége az akkor uralkodó eszméket szolgálta. Erről tanúskodik az a jegyzőkönyvi híranyag is, amely arról számol be, hogy a gyár vezetősége a *Germinal* c. film előadásait az ott tapasztalt hangulat miatt betiltotta.

1918 és 1924 között a jegyzőkönyvek nem említik a folyóiratok bérbeadását. A rangos miskolci napilap, a *Miskolci Napló* viszont egy nyilvános miskolci könyvtár kérdésével foglalkozik. Számba veszi a miskolci egyleti és intézeti könyvtárakat, azok olvasótermeit, s nyilvánossá tételüket sürgeti. (1921. 7. sz. 1. l.)

Az első világháború után, 1925—26-ban tartják az első közgyűlést. A titkári jelentés a korábbiaktól eltérő módon hívja fel a figyelmet a hírlapok olvasására. Nagy propagandát fejtenek ki a hírlapok olvasása érdekében.

Az elnökségi beszámoló felsorolja azokat a hírlapokat, amelyeket ismét köl-

csönözni, illetve — a régebbi számokat — bérbe venni lehet. (A bérbevétel mindig csak a használt hírlapokra vonatkozott. *Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Nemzeti Újság, Szózat, Miskolci Napló, Népszava, A Nemzet, Új Idők, Népakarat, Őrálló, Nemzeti Sport, Magyar falu, Barázda, Magyarság, Magyar Dal, Képes Krónika, Színházi Élet, Természettudományi Közlöny).*

1928-at kritikus időszakként említik a jegyzőkönyvek. Hogy ez valóban így volt, legjobb példa rá, hogy a Villamossági RT igazgatója a Miskolc és Diósgyőr-Vasgyár között közlekedő villamosokon 1928-ban hírlapokat, folyóiratokat helyeztetett el azzal a céllal, hogy ez növelni fogja a miskolci villamosok gyér forgalmát. A vasgyári igazgatóság ugyanakkor több példányban előfizet a *Nemzeti Figyelőre*, az egylet elnöke pedig közgyűlésen hívja fel a figyelmet az üzem által megrendelt lapok olvasására.

1930 és 1940 között a különböző pártok kampányokat szerveznek az egyes folyóiratok megrendelésére. 1931-ben az SZDP is megindítja az olcsó *Népszava* terjesztését. Ez a mozgalom nemcsak az előfizetők, hanem az olvasóköri hírlapolvasók számát is növeli. Azonban nem hosszú életű, mert a vasgyár vezetői nem veszik jó néven, s csakhamar töröltetik a *Népszavát* a rendelő jegyzékekről is.

A negyvenes évek elején a belügyminiszter tilalmi rendelete miatt a választmányi üléseket is már csak úgy tarthatták meg, hogy ha azokat a rendőrség ellenőrizte. Ennek következményeként csak olyan művek és folyóiratok kerülhettek a könyvtárba, amelyekkel a gyár vezetősége is egyetértett. Az 1941. december 11-én tartott választmányi ülés folyóiratrendelése hűen tükrözi az akkori állapotokat. *(Magyar Élet, Magyar Jövő, Szív, Református Élet, Új Nemzedék, Új Magyarság, Pesti Újság, Nemzeti Sport, Természettudományi Közlöny, Búvár, Tolnai Világlapja, Új Idők, Magyar Dal, Öröm és Munka, Sakkvilág, Vasárnapi Újság.)* „A kihagyott lapokkal kapcsolatban az elnök megjegyzi, hogy azok azért váltak szükségtelenekké, mivel részben tárgyuk egyirányú, másrészt pedig tagjainkat nem igen érdeklő tárgyúak. A Népszavával kapcsolatban pedig bejelenti, hogy mellőzéséhez kommentárt nem fűz, mert mindenkinek éreznie kell az új idők szelét. Az elnök kéri a választmány hozzájárulását a bizottság eme előterjesztéséhez. A választmány azonban nem fogadja el a javaslatot, és úgy határoznak, hogy közgyűlés elé viszik az ügyet, mivel már a múltban is sok kellemetlenségük volt a Népszava miatt." (Választmányi ülés jegyzőkönyve 1941. dec. 11.)

Az 1945. szeptember 16-án tartott rendkívüli közgyűlésen olyan határozat születik, hogy a Jószerencse továbbra is megtartja autonómiáját. Indítványt terjesztenek be a név módosítására. 1945 és 1947 között Jószerencse Vasas Kultúregyesület néven működik tovább, gyakorlatilag azonban az üzem szakszervezeti bizottságának irányítása alatt teljesen újjászervezik a hetvenöt éves múltra visszatekintő munkáskönyvtárat.

MAGYAR ANDRÁS

Vörösmarty, Szabó Lőrinc és egy rejtélyes Shakespeare-szonett. Amikor az 1950/51. tanévben a Lenin Intézetben a magyar műfordítás történetét adtam elő, erősen foglalkoztatott a VÖRÖSMARTY versei közt található *A' féltékeny* c. szonett problémája. A vers a költő életében két alkalommal jelent meg úgy, mint SHAKESPEARE-ből készített fordítás: először az 1845-ös *Minden Munkái*nak 2. kötetében, majd az 1847-es egykötetes kiadásban. Szövegét először a VÖRÖSMARTY szerkesztette *Athenaeum* 1837. évfolyamának 18. (aug. 31.) száma közölte SHAKESPEARE nevének feltüntetése nélkül, a költő azonban, amiről GYULAI PÁLtól értesültünk, a saját példányába a cím után ironnal oda jegyezte: *Shakespeare-ből.* A shakespeare-i lejtésű és hangvételű szonett szövege a következő:

A' féltékeny

Setét hajadnak árnyában nyugodtam
'S nyugalmam nem volt enyhe' 's békhozó:
Kegyelmed' távozásán riadoztam,
Melly mint hajad' lengése, változó.

Félt ennyi kincset bírni aggodalmam,
Melly osztozatlan 's egynek adva jó;
De átok és bűn többre pazaroltan,
És semmivé lesz, mint az eskűszó.

Iszonynak háza lett lázadt szívemből:
Kéj és gyönyör kínokká váltanak,
Hogy kárhozattal ostorozzanak.

Felrémülék irigylett nyúghelyemből
'S szemedbe nézni hitt egy gondolat,
'S szemedben ah! őrangyalom mulat.

R.[1]

Az érdekes verssel kapcsolatban GYULAI kritikai jegyzetekkel ellátott két VÖRÖSMARTY-kiadásában a következőket fűzte: az 1864-es edicióban a cím után oda tette (Shakespeare-ből), majd megjegyezte „az Athenaeumban, úgy látszik feledékenységből, kimaradt, hogy e költemény Shakspeare sonettjeiből van fordítva, saját példányába maga Vörösmarty oda írta; Minden Munkáiban Shakspeare nevével jelent meg". GYULAI ebben a kiadásában tehát még mint SHAKESPEARE-fordítást közli. Az 1884-es kritikai kiadásban azonban a vers címe után nem tünteti fel, hogy (Shakespeareből), kritikai jegyzeteiben pedig már azt írja: „A M. M. I. kiadásában, valamint a II-ikban is a czím alatt ez áll *Shakspeare*ből, az első kiadásban ez hiányzik, de Vörösmarty saját példányába ironnal oda jegyezte. Azonban Shakspeare sonettjei között e költemény eredetije nem található meg, s ezért most a czím alól kihagytam a *Shakspeare* nevét. Eredeti-e vagy más angol költő sonettje vagy Shakspeare sonettjei oly kiadásából való, a mely kevéssé ismeretes, mindez nem bizonyos."

Problémámmal a szonettek legkiválóbb tolmácsolójához, SZABÓ Lőrinc barátomhoz fordultam, aki szokásos szívélyességével azonnal válaszolt kérésemre. Levelében nemcsak a szonettekre vonatkozóan közölt érdekes új szempontokat, de az műfordítói eruditiójára nézve is igen jelentős dokumentum, ezért teljes egészében közöljük:

Budapest 1950. dec. 16.

Kedves Barátom!

A kérdezett Vörösmarty-vers nem Shakespeare-fordítás, a Szonettek-ben (154 darab) nincs benne. Hogy ő maga annak tüntette fel, s hogy ezt Gyulay is elhitte, azt annakidején, amikor a Szonetteket először fordítottam, tehát 1920 táján, többször tárgyalgattuk Babits-csal és Schöpflin bácsival is. A „Szonettek"-ben, mondom, nincs benne semmi efféle: s most megint átnéztem Sh. egyéb tekintetbe jöhető verseit (Szenvedélyes Zarándok, stb.): nem, ez nem eredeti vers! A színművekbe itt-ott beleszőtt szonettek vagy különálló prológok is egészen másfélék. Valami ismeretlen oka lehetett V. rejtőzködésének; esetleg csak az, hogy mintegy stilizáltan beszélt s félig játékból, félig saját élményből „fogni" próbálta a Sh. szonettek hangját s ezt a rögtönzést „nem tekintette" magáénak. A hang heve megfelelne a sh-i szonetteknek, az egészet azonban én romantikusabbnak érzem valamivel, mint amilyenek a Sh.-éi. Maga a vers nagyon

[1] Hogy az R betű VÖRÖSMARTY jele, l. *Vörösmarty Mihály Összes Munkái*. I. köt. 1884. 415. l. és GULYÁS Pál: *Magyar írói álnév lexikon*. 1956. 364. l.

szép; nyitja, tartalmilag, nyilván az utolsó sor: mit kell értenünk a „mulat" szón: „gúnyolódik"? vagy „élvez"? Valami vamp-szerű magatartást tanúsít az „őrangyal" vagy csak „van, időzik"?

Jó ünnepeket s újévet! Ölellek

Lőrinc

Mindezektől eltekintve az az érzésünk, hogy GYULAI és SZABÓ Lőrinc véleménye ellenére *A' féltékeny* nem VÖRÖSMARTY eredeti verse, hanem fordítás, erre enged következtetni a kissé nehézkes szóösszetétel („békhozó"), a vers formai és strukturális komponáltsága, valamint az a lehetőség, hogy a szonett SHAKESPEARE egyéb verses művei közé ékelve vagy talán a drámai szövegekből kihasítva kerekedett VÖRÖSMARTYnál önálló „költeménnyé".

KOZOCSA SÁNDOR

Le poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922—1945). »Rares sont, certes, les années en Hongrie aussi hostiles à la littérature que celles entre les deux guerres mondiales . . .« — écrit le poète ILLYÉS en 1942.

La carrière de Gyula ILLYÉS entre 1919 et 1945 marque l'opposition, une lutte aiguë entre le pouvoir d'État et la poésie, au point d'en devenir même le symbole.

En 1922, ILLYÉS doit quitter sa patrie et son peuple, mais ce dernier, il le retrouve, plus entièrement que jamais, au-delà de la frontière. Lorsqu'après quatre ans de séjour forcé à l'étranger, il est de retour dans son pays, il se voit surveillé, où qu'il se rende, quoi qu'il fasse, par la police. D'un oeil vigilant, l'appareil d'État de la Hongrie antirévolutionnaire le suit jusqu'à la libération. Des actes secrètes, des rapports confidentiels recèlent les informations à son sujet. Dans le Livre Noir de la police, on avait enregistré le poète en faisant accompagner son nom — comme d'ailleurs celui de 38000 d'autres personnes, dont de poètes, d'écrivains et d'artistes, — par la lettre „k", signifiant communiste.

Une autre acte confidentielle des autorités policières, le Livre Rouge, le désigne en ces termes: «Il est membre de l'Association Internationale des Écrivains Révolutionnaires. En 1934, il a participé au congrès de Moscou . . . Il fit ses études à Paris, où la poésie française moderne exerça une grande influence sur son âme. Cette influence se heurta aux souvenirs qu'il avait gardés des entourages de son pays natal, et aux événements de la vie campagnarde qui ranimaient encore son esprit. C'est de la rencontre de ces effets différents qu'est né son expressionisme où l'art d'exprimer a besoin d'une forme spécifique, adaptée à l'idée. En dernière analyse, c'est l'influence multiple de mouvements littéraires extrémistes qui prévaut dans ses oeuvres remplies des idées du bolchévisme . . .» A l'appui de ces termes, le livre cite la déclaration d'Illyés lui-même: «Parmi les différentes classes de la société, ce sont les ouvriers que je trouve les plus doués d'esprit, les mieux remplis d'intelligence, et d'âme ouverte aux idées nouvelles.»[1]

Ses paroles et ses gestes, toutes les stations de sa vie et de son activité sont enregistrés dans des actes officielles, tandisque le poète lui-même suit le chemin, sans crainte ni défaillance, dans lequel il s'est engagé. A Paris, il publie des poèmes sous le pseudonyme Bálint KAPOSI, dont il signe aussi son drame *Margitkörúti fogházban (Dans la prison du Boulevard Margit)* contenant des souvenirs de la République Hongroise des Conseils de 1919. Après son retour en Hongrie, il publie des poèmes signés du pseudonyme Anna CSABAY, et des vers écrits pour le recueil de poèmes révolutionnaires, propagé clandestinement, sous le nom de Sándor VÁRI.

[1] *Népszava*. 14 février 1934.

Il est présent partout où il se sent obligé d'être, poussé par son art et son humanisme. En 1932, le mouvement ouvrier, qui vient de prendre de l'essor, est attaqué et écrasé par le gouvernement. Le Comité contre la loi martiale de la Fédération des associations pour l'abolition de la peine capitale proteste contre l'exécution d'Imre SALLAI et de Sándor FÜRST. Plusieurs intellectuels, assignés devant les tribunaux, doivent subir un interrogatoire pour avoir participé à la redaction du texte du tract contenant la protestation. Parmi ceux-ci se trouve aussi Attila JÓZSEF et Gyula ILLYÉS qui affirment hautement d'avoir contribué à la création du tract incriminé et ils se déclarent prêts à en assumer la responsabilité.

Le procès du mouvement «Front de Mars» a lieu en 1937. Des poursuites sont entamées contre le poète et d'autres encore pour y avoir participé et rédigé le programme sous le titre: «La nation hongroise que désire-t-. . . elle d' obtenir?.» Aussi sont-ils condamnés à deux mois de prison.

En 1940, il publie un article dans le journal *Magyar Nemzet* en faveur des prisonniers. C'est grâce à cet article que soixante prisonniers hongrois communistes internés échappent à la mort.[2]

En automne 1941, il fait paraître une nouvelle revue littéraire, intitulée *Magyar Csillag* (Étoile Hongroise), qui ne se lasse pas de résister, par les moyens de l'art, contre l'expansion du fascisme jusqu'au jour où elle sera interdite. Et ce jour ne tarde pas beaucoup à arriver pour marquer en même temps, en 1944, la fuite du poète de la capitale. Il doit la quitter pour ne pas être arrêté par le Gestapo. A partir de ce jour, il vit dans l'illégalité jusqu'à la libération.

Pareillement aux autres poètes et écrivains remarquables de l'époque, il avait dû plusieurs fois comparaître à la barre et fut mis en prison. A côté des procès d'Attila JÓZSEF, de Miklós RADNÓTI, Tibor DÉRY, Lajos KASSÁK et des écrivains dit «populistes», les poursuites menées contre ILLYÉS témoignent également de l'attitude hostile au progrès de la littérature et de l'époque.

Ce n'est pas seulement l'inspiration du poète, mais bien la réalité qui lui font écrire les lignes suivantes:

«La plupart de mes écrits sortent de mes mains en faisant naître en moi des angoisses pareilles à celles qui s'emparent de moi toutes les fois que je crois professer en public. Car on a beau savoir que, selon la loi hongroise sur la presse, l'auteur est libre d'écrire et éditer ce qu'il veut, — il n'en redoute pas moins le code pénal dont les impasses peuvent bien lui échapper, à lui, poète, surtout aux moments tant de fois glorifiés de l'inspiration, — à l'opposé des avocats si merveilleusement au courant. Et par ce qu'il se croit insuffisamment informé, et qu'avant de poser les pieds il craint toujours un terrain marécageux, l'auteur a recours à une perpétuelle autocensure. Il n'avance qu'en opérant un dépistage des limites qu'il ne devra pas dépasser. C'est pourquoi l'écrivain hongrois est souvent trois fois plus prudent que la situation ne l'exige, et il sert de modèle au manuel d'humour selon lequel le nain se courbe jusqu'à terre en passant sous l'arc de triomphe, de crainte que sa tête ne se heurte à la voûte. Combien le sort de Petőfi et de ses contemporains fut-il plus humain! Ils écrivaient ce qu'ils voulaient et le père Reseta, le censeur, raya les passages dangereux sans leur infliger pour autant une amande ou un châtiment. La censure d'aujourd'hui est étroitement liée aux poursuites et à la confiscation du livre . . .»

Le conte en vers *Hősökről beszélek (Je parle de héros)*, au sujet révolutionnaire, a paru en 1933 à Cluj (Roumanie) en mille exemplaires, et signé de I. G. Le Parquet hongrois ne tarda pas d'en interdire la vente et l'entrée en Hongrie, sous prétexte d'exci-

[2] *Magyar Nemzet*. 10 mai 1940. Article d'Irén KOMJÁT sur Imre MEZŐ.

tation contre la classe dirigeante. En fait, c'est la lutte tout spécifique de la «classe» des domestiques seigneuriaux menée contre leurs seigneurs, en pratiquant le vol dans leurs granges et jardins pour avoir de quoi vivre, qui fait l'objet du récit.

En 1937, on interdit son recueil de poèmes «*L'Ordre sur les ruines*» *(Rend a romokban)*. Le 18 novembre de cette année, le Parquet propose au juge d'instruction de frapper de saisie tous les exemplaires de deux poèmes incriminés, où qu'ils se trouvent: *Discours prononcé par György Dózsa au marché de Cegléd (Dózsa György beszéde a ceglédi piacon)* et *Il apparaît (Megjelenik)*, l'un étant conpable «d'excitation contre classe», l'autre «d'outrage à la religion». En même temps, il suggère aussi que la perquisition domiciliaire soit ordonnée. Les débats ont lieu le 22 avril 1938. Le procureur général demande le huis clos, craignant, comme il atteste, que le poème *Megjelenik* ne compromette les moeurs. Aussi la salle fut-elle évacuée. Le poète, ayant compris l'accusation, se défend à peu près en ces termes:

«Le poème — dit-il — est une représentation historique. L'idée m'en est venue de deux côtés. L'art de Brueghel et de son école m'a beaucoup influencé et j'y porte une prédilections soulignée. De l'autre côté, j'ai lu l'ouvrage de Sándor Márki sur György Dózsa. Dans son livre, à la page 186, on peut lire le discours de Dózsa, traduit du latin en hongrois. En le faisant entrer en comparaison avec mon poème, tout le monde verra l'identité parfaite, compte tenu de la forme métrique et des rimes du vers.» — Le président ouvre le livre de MÁRKI et donne lecture du texte suivant: Selon TUBERO, DÓZSA adresse ces paroles [aux paysans]: «Je ne parle pas de choses étranges. Chacun de vous connait sa propre misère à la maison. Un noble a-t-il jamais fait quelque chose, que le soit une besogne rude ou une occupation faciu, sans avoir recours à votre concours? Qu'il se construise une maison, qu'il se marie ou établisse sa fille, qu'il invite du monde et pratique l'hospitalité, qu'un fils lui soit né ou qu'il meure, ou qu'il entreprenne un voyage pour se présenter devant le roi dans son propre intérêt, c'est vous qui devez en porter les frais. Il ne fait rien sans vous infliger de la perte. Ni du bonheur ni du malheur ne peut arriver au noble sans vous causer du dommage. Leur fête est votre deuil: votre argent en est absorbé. Portent-t-ils le deuil ou prennent-ils un repas de funérailles? C'est à vous d'en supporter les dépenses et de verser des larmes! Et si enfin ils souhaitent avoir de l'argent, cet objet principal de leurs désirs, ils le prennent à vous et c'est en vous mettant au pillage qu'ils deviennent riches et grands . . .»

Le poéme *Megjelenik* considéré comme outrage à la religion, vaut à l'auteur une amende de 100 Pengő, condamnation prononcée par la Cour d'assises. La Cour d'appel accepte cette sentence lors de l'audience tenue le 25 novembre 1938 et prononce ses attendus en ces termes: «La Sainte Vierge est l'objet du culte de la religion catholique. C'est Dieu même qui l'a élue à la dignité de devenir mère de Dieu et, après sa mort, Dieu l'a élevée dans sa gloire. En la représentant donc comme une bonne dont le livret de travail porte l'indication qu'elle a un enfant, qu'elle n'est pas pure, on la couvre d'infamie, car cette représentation signifie que ce qui est considéré par les catholiques comme la plus grande gloire n'est autre chose qu'une honte . . . En faisant jouer par la mère de Dieu le rôle de la femme perdue, le poème peut causer du scandal».

En ce qui concerne le poème *Discours de György Dózsa au marché de Cegléd*, la Cour d'appel accepte la thèse de la défense, selon laquelle les paroles excitantes portent sur la classe des nobles déjà abolie.

L'amende et la mise au pilon de la page 125 du recueil du poème — où s'est trouvé le vers incriminé — furent ordonnées. ILLYÉS porte appel encore une fois. Parmi les actes du procès se trouve le requisitoire du procureur général Strache, passé à la Cour de cassation, où il porte appel contre la partie d'acquittement de la première sentence et persiste dans ses opinions concernant l'excitation. Les rapports des autorités policières

présentent des documents curieux sur la saisie des divers exemplaires du volume. Le commissaire Samu BORBÁTH fait état de «la destruction des matrices du poème en question, effectué sur l'ordre du commissaire en chef«. Un autre rapport de la police correctionnelle relate que Oszkár GELLÉRT, de la part de la redaction de la revue Nyugat, a remis 223 exemplaires à la police, mais il s'est pourvu en appel. Le rapport établi au domicile de Gyula ILLYÉS au cours de la perquisition mentionne que le poète a cédé *un* exemplaire du livre au secrétaire de commissariat, dr. E. KINCSESSY, et qu'il a déclaré de n'être pas en possession du manuscrit. Après quoi la perquisition eut lieu.

Un brillant article du poète Ernő SZÉP, paru dans le journal du matin *Reggel*, le 29 nov. 1939, met en cause, d'une façon spirituelle Parquet et la police.

Au sujet du poème *Megjelenik*, ILLYÉS fait, en se défendant devant le tribunal, la déclaration suivante: «Je suis un homme catholique. Le catholicisme est pour moi une chose vécue. J'étudiais durant une période assez longue les oeuvres des auteurs saints et des docteurs de l'Église et, dans l'Apocalypse, j' avais lu une vision du jugement dernier. Selon le père de l'Église — et on me l'a également enseigné au lycée de l'ordre de saint François — avant l'arrivée du jour du jugement, la terre sera dominée par l'Antichrist et, pendant son règne, il accomplira autant de miracles que le Christ lui-même. Il y aura alors une grande misère, des guerres se seront soulevées et seules survivront les personnes qui auront dessiné sur leur main l'insigne de l'Antichrist, le serpent. Dans ce monde bouleversé, tout le monde suivra l'Antichrist, les gens deviendront orthodoxes et peu de personnes persévéront pour rester fidèles au Christ, le vrai. C'est alors qu'apparaîtra le Christ comme un pauvre et simple passant et il prêchera la charité. Mais personne ne le comprendra. Le même sort sera le partage de la Sainte Vierge. — Voilà l'image que j'ai eu l'ambition de retracer dans mon poème. Ce n'est pas moi qui dit que la Sainte Vierge n'est pas pure, ce sont les orthodoxes qui le disent. Je n'ai donc pas outragé la religion, aussi peu que le poète János Arany ne l'avait fait dans son poème *Hegedű (Violon)*. Si j'ai représenté la Vierge Marie en bonne, c'est que le folklore hongrois la fait toujours apparaître comme une figure simple et pauvre, familière du peuple.

Je rapporte mon appel — dit le poète en terminant ses paroles — que j'ai fait après la première sentence de la Chambre des mises en accusation».

Les causes de nullité furent rejetées par la Cour de cassation qui confirma les sentences des tribunaux de première instance. Elle qualifia d'outrage à la religion catholique le poème *Megjelenik* et constata que l'auteur, en publiant le vers propre à causer de l'esclandre, a commis un délit de presse. La culpabilité de l'auteur fut ainsi définitivement établie.

De l'autre côté, la Cour de cassation considère que le poème *Discours de György Dózsa au marché de Cegléd* n'est autre chose qu'une image historique peinte par les moyens de la poésie. Sans avoir trait à la société et les circonstances actuelles, il fouette les abus d'une autre époque où les nobles avaient fait languir leurs serfs, les paysans. Puisque dans le poème on ne peut pas retrouver d'éléments d'excitation contre classe ni d'autres crimes, l'acquittement de l'auteur par les juges de première instance est à ce point aussi une décision sans appel.

Le procès verbal de la Cour de cassation date du 21 juin 1939, et porte les signatures de Gyula KVASSAY président, de József SOÓKY rapporteur, ainsi que de Jenő SZOLNOKI, Emil RUHMANN et István TÓTH.

En 1942, les gens de la police firent leur apparition dans le domicile du poète Ferenc MÁTYÁS et frappaient de saisie le recueil de poèmes écrits par Gyula ILLYÉS et Attila JÓZSEF, édité par MÁTYÁS: *A nép nevében (Au nom du peuple)* Des poursuites n'ont pas été entamées contres les auteurs, mais le volume fut confisqué. Ce petit livre qui, dans le domaine de la littérature de colportage de caractère révolutionnaire, constitua

une rareté, n'était en fait qu'un essai à l'édition légale de poèmes révolutionnaires à une époque où le fascisme était en train de gagner du terrain. La préface de Miklós Kovalovszky indique le but du livre en ces termes: «Les auteurs veulent adresser la parole au peuple pour leur parler du peuple. Ils souhaitent obtenir que, dans la pénombre des chambres de villages, si peu éclairées par les lampes à pétrole, l'esprit des poètes jette de la clarté». L'exemplaire qui se trouve à la Bibliothèque Nationale Széchényi est une pièce unique, estampillée par le Parquet le 20 mars 1942. Des signes aux crayons bleu et rouge, des citations d'articles de lois y sont introduits. Le crayon du censeur a d'ailleurs laissé sa trace sur presque tous les poèmes d'Attila József, co-auteur du recueil. Parmi les poèmes de Gyula Illyés, deux sont marqués par le censeur. *(Nem menekülhetsz, Nocsak.)*

Tout cela annonce déjà l'arrivée du jour fatal du 19 mars 1944 et en prépare la voie. C'est alors que commencera en Hongrie la prohibition, la confiscation et la mise aupilon de livres, de journaux et de revues, la poursuite et l'anéantissement d'auteurs et et de rédacteurs, et c'est en se suvenant de ce jour qu'écrit le poète Illyés: «Ce ne furent pas de cauchemars que nous avons eu, ce furent des fourgons cellulaires qui dévoraient l'espace dans la ville . . . Acun mot ne devait sortir de notre bouche tant que la parole était à Hitler».

Görgyi Markovits

A szegedi Széphalom — Zolnai Béla folyóirata. A szegedi egyetem tanárai a város íróival összefogva 1926-ban megalapították a Széphalom-Kört. A Kör működésének maradandó eredménye lett a Széphalom című folyóirat elindítása 1927 januárjában. Egyelőre nem ismeretes előttünk a Kör más irányú munkássága, valószínűnek tartjuk, hogy a harmincas évek közepére megszűnt, de Sebestyén Károly által rajzolt jelvényét[1] a *Széphalom* minden száma a címlapján viselte.

A két világháború között 26 olyan folyóirat és hetilap indult Szegeden, amely irodalmi, irodalomtörténeti jellegű írásokat is közölt.[2] Legtöbbjük nem volt hosszú életű. 13 az első számok után megszűnt, hat érte meg az ötödik évfolyamot, tízet már csak egy, s egyedül a Széphalom jelent meg közülük 1927-től 1941-ig Szegeden, majd 1944-ig Kolozsvárt.

A lap egyes számainak összeállításában következetesen azonos belső elrendezésre törekedett a szerkesztő. Az első fő részbe esszé, tanulmány, szépirodalom került, a második fő rész különböző rovatok között oszlott meg. Állandó rovatai: *Eszmetöredékek* — rövidebb, publicisztikai jellegű cikkek. *Alföld* — Szegedet és környékét érintő közleményekkel. *Visszhang* — napi aktualitású glosszák, hírlapokból és folyóiratokból mesteri kézzel tollhegyre tűzött furcsaságok, fonák helyzetek. *Rosta* — a kritika rovata. *Beküldött könyvek* — rövid, tömör, kritikai hangvételű könyvismertetések.

Megjelenésének periodicitása — a folyóirat egész élettartamát véve figyelembe —

[1] Vö. *Széphalom*, 1927. 1. évf. számaiban a borító 2. lapján: „A SZÉPHALOM címlapját *Sebestyén* Károly dr. rajzolta." A kör alakú jelvényen sötét háttérből klasszicizáló világos épület rajza tűnik elő. Az épületben a szegedi Kultúrpalotát véljük felfedezni. A rajz alatt az alapítás éve: 1926; a felirat körben: SZÉPHALOM-KÖR SZEGED. Jelentését a fent említett helyeken szintén megfogalmazták: „Kazinczy korának klasszicizmusát és magyarcélú emberiességét szimbolizálja a SZÉPHALOM neve."

[2] Ertsey Péter: *A Somogyi-könyvtár szegedi folyóirat- és hírlapanyagának bibliográfiája*. Szeged, 1954. [Soksz.] 58 lev. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai. 28. szakmutatója alapján.

rendszertelen. Bár 1927 és 1932 között formailag ragaszkodik az évenkénti 12 szám kiadásához, s ezt két, három, sőt több szám összevonásával el is éri, gyakorlatilag azonban csak az 1928—1929-es évfolyamokban és az 1930—1931-es évfolyamok első felében mutatható ki némi rendszeresség. Az említett időszakokban kéthavonként kettős számok jelennek meg. Máskor az összevonás háromtól hét számig terjed, ami igen rapszodikus megjelenésre utal. A 9. évfolyammal el is hagyja a folyóiratok rendszeres megjelenésének formai jegyeit. Már a 9. évfolyam sem közli a megjelenési évet, utána pedig áttér a szabadabb „kötet" formára s ezek közül is csak az utolsón — a Kolozsvárt kiadott, de Szegeden nyomtatott 15. köteten — szerepel a megjelenés éve. (1944.)

Egy nagyközönség számára szerkesztett folyóirat nem bír el ilyen ingadozásokat: előfizetői előtt elveszti hitelét, megvonják támogatásukat. A *Széphalom*nak is szüksége volt előfizetőkre, de nem egyedül ők voltak a fenntartói. Az alapító Kör részesült az egyetem bizonyos pénzalapjából s ennek egy részét időről időre átengedte a szerkesztőnek.[3]

Az elmondottak alapján vitatkozni lehet azon, hogy 1934 után a *Széphalom* milyen típusú periodikák közé sorolható,de nincs kétségünk afelől, hogy az 1927-es első évfolyamtól az 1944-es 15. kötetig megjelent sorozat együtt képez szerves egységet. Ebből a szempontból másodlagos mind a rendszertelenség, mind a többszöri szünetelés tényezője.

Hangsúlyoznunk ezt azért kell, mert a *Magyar irodalmi lexikon* 1942—1943-ra, *A magyar irodalom története*[4] pedig 1942-re teszi a *Széphalom* megszűnését.

Szeretnénk e közléseket pontosabbá tenni. Korrekciónkat elősegíti a Szegedi Egyetemi Könyvtár korabeli periodika-nyilvántartása[5] és a Könyvtár állományába vett példányokon[6] levő sajtóügyészségi dátumbélyegző.

A nyilvántartásból a következő képet kapjuk:

9. évf. 1—5. sz.	beérkezési dátuma 1937. jan. 10.
9. évf. 6—12. sz.	beérkezési dátuma 1937. szept. 1.
10. kötet	beérkezési dátuma 1939. nov. 6.
11. kötet	beérkezési dátuma 1941. márc. 22.
12. kötet	beérkezési dátuma 1942. okt. 8.

A 13. kötetet 1943. február 4-én mutatták be a sajtóügyészségnek, a 14. kötet megjelenési idejéről nincs adatunk, a 15. kötet bemutatási napja: 1944. július 21. Az utolsó köteten egyébként — mint már említettük — nyomtatásban is olvasható az 1944-es évszám.

A sajtóügyészségi bemutatásra az 1940 augusztusa után ismét életbe léptetett *előzetes cenzúra*[7] rendelkezések voltak érvényben. Eszerint a terjesztésre szánt sajtóterméket a terjesztés megkezdése előtt engedélyeztetni kellett a Sajtóügyészséggel. Kutatásaink során kézbe vettük a 13. és 15. kötet ügyészségi példányát, amelyeken jól olvasható az 1943-as, illetve 1944-es dátumbélyegző lenyomat, s ez kétségtelenül bizonyítja a folyóirat működését a fenti időszakban is.

A Széphalom felelős szerkesztője Zolnai Béla egyetemi tanár volt. A folyóirat programjának és szerkesztési elveinek megfogalmazásában és következetes érvényre juttatásában tudományos koncepciója, személyes érdeklődése egyaránt fontos szerepet játszott.

[3] Dr. Moldoványi Imre szóbeli közlése.

[4] *Magyar irodalmi lexikon*. 3. köt. Bp. 1965. 215. és 593. l.; *A magyar irodalom története*. 6. köt. Bp. 1966. 70. l.

[5] A nyilvántartásokban dr. Jezerniczky Margit személyes szívessége folytán tájékozódhattunk.

[6] Könyvtári jelzete: 52 146.

[7] *A magyar irodalom története*. 6. köt. Bp. 1966. 29. l.

Zolnai — rövid pécsi helyettes egyetemi tanárság után — 1925-ben lett a szegedi egyetem francia tanszékének vezetője. Harmincöt éves volt ekkor.[8] Irodalmi előéletét a szellemtörténeti iskola első hazai fóruma, a *Minerva*[9] fémjelzi. Itt jelentek meg azok a tanulmányai, cikkei, amelyek már Szegedre érkezése előtt megalapozták hírnevét.

Szerkesztői tevékenységét széles látókör, dinamizmus, frisseség, jó ízlés jellemzi. Folyóirata a múlt ápolásán túl tájékoztat az élő irodalom jelenségeiről, a tudományos közlemények mellett teret ad a szépíróknak is.[10] Ügyesen fogalmazott programja sokoldalú munkatársi tábor kialakítására nyújt lehetőséget. Az egyetem tanárainak, tehetséges hallgatóinak, a város néhány közéleti emberének írásai mellett elsősorban a magyar szellemtörténeti iskola és az esszéíró nemzedék[11] számos, jelentős egyéniségének tanulmányai, esszéi biztosították a lap magas színvonalát. „Zolnai a folyóirat programadó cikkében ugyan elhatárolja magát a politikai radikalizmustól, de kifejti, hogy egy író értékelése független lehet minden világnézeti szemponttól, ezzel nyilván ideológiai menlevelet ad haladóbb tendenciáknak is, és hitet tesz amellett, hogy irodalomtudományunk fejlődésének új irodalmunk Ady nemzedéke által diktált ritmusához kell igazodnia.[12] Zolnai lapjában a kor irodalmi nagyjai, Babits és Kosztolányi mellett megszólal az ellenforradalom által meghurcolt Juhász Gyula is. A már beérkezett tudósok, Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor és Thienemann Tivadar mellett felbukkannak Vajthó László, Várkonyi Nándor, Joó Tibor, Trencsényi-Waldapfel Imre",[13] ott találjuk Szabó Lőrincet, Radnóti Miklóst, Sárközi Györgyöt, Szerb Antalt, Hevesi Andrást, Cs. Szabó Lászlót és Faludi Jánost is. E szerencsés ötvözés megóvta a provincializmustól, nem uralkodott el lapjain soviniszta hangulatkeltés. Ennek köszönhető, hogy a baloldal is bizonyos megbecsüléssel tekintett a *Széphalomra.*

Tanítványai ebben a szellemi környezetben nevelkedtek, akik közül számosan ma is kutatók, pedagógusok, műfordítók, kritikusok. Örökölték mesterük szellemességét, vitatkozó kedvét, fogékonyságát az új és az egyetemes értékek iránt.

Tisztelői és tanítványai, a magyar tudományos és irodalmi élet képviselői egy éve búcsúztak Zolnai Bélától. A gyász alkalmával készült méltatásokban gyakran említették a Széphalmot mint műhelyt, mint a haladó gondolat egy fórumát a Horthy-korszakban, szerkesztőjének pedig őt jobban megillető helyet kívántak a tudományos közvéleményben.[14] Mindezek ellenére a *Széphalom* egy kicsit ma is a konzervatív és provinciális folyóiratok közé számít.

Sajtótörténeti vázlatunk keretében igyekeztünk néhány vonással teljesebbé tenni a Széphalomról és Zolnai Béláról az irodalmi szervezőről kialakult nézeteket, s ezzel megkezdeni publicisztikai hagyatékának feltárását.

Lisztes László—Palotás Gyuláné

[8] *Magyar irodalmi lexikon.* 3. köt. Bp. 1965. 593. l. Pintér Jenő: *Századunk magyar irodalma.* (A magyar irodalom a XX. század első harmadában.) Bp. 1943. 331. l.

[9] Megjelent 1922—1940 között. Első összefoglaló áttekintést ad a folyóiratról: Poszler György: *Szerb Antal pályakezdése.* Bp. 1965. 97—114. l. Irodalomtörténeti szerepét fogalmazza meg kandidátusi értekezésében Horváth Lukács Borbála: *Fejezetek a Minerva történetéből.* [Kézirat.] L. még Pintér Jenő: I. m. 88. l. *Magyar irodalmi lexikon.* 2. köt. Bp. 1965. 251—252. l. Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet.* 2. átdolg. kiad. Bp. 1935. 513—514. l.

[10] Pintér Jenő: I. m. 91. l. *A magyar irodalom története.* 6. köt. Bp. 1966. 28. l.

[11] *A magyar irodalom története.* 6. köt. Bp. 1966. 68—69. l.

[12] Zolnai Béla: *Modern irodalmunk és az irodalomtudomány.* = *Széphalom,* 1927. 1. évf. 8—19. l.

[13] Poszler György: I. m. 96—97. l.

[14] Többek között: Baróti Dezső: *Búcsú Zolnai Bélától.* = *Magyar Nemzet.* 1969. jún. 6. 4. l. Rónai Mihály András: *Zolnai Béla.* = *Élet és Irodalom,* 1969. júl. 5. 5. l.

Zsidó könyvek sorsa Magyarországon a német megszállás idején. A könyvek osztják gazdáik sorsát. Nem lehet csodálkozni azon, ha a hatszázezer magyar zsidó pusztulásakor mérhetetlenül sok zsidó könyv ment veszendőbe. Ezekről a felszabadulás után héber nyelven röviden beszámoltam,[1] de akkor még nem tekinthettem át az egész anyagot. Ezúttal teljesebb képet szeretnék nyújtani.

I. Budapest. 1. *Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet épületét 1944. március 19-én lefoglalták a németek koncentrációs tábor céljára. Már az első napon ide hozták be a baloldali érzelműeket, újságírókat, közéleti férfiakat, ügyvédeket. Húszezer ember vonult itt át a halál felé. EICHMANN megtekintette a könyvtárat, és magához vette kulcsait. Katalógus-köteteit svábhegyi rezidenciájába vitette. Belőlük áttekintést szerezhetett a könyvtár felől,[2] mert azt a két szakot szállíttatta el, amely a magyar zsidóság történetére vonatkozó irodalmat tartalmazta s amelyet legteljesebben ezen a helyen találhatott meg (Hi, HI). A végcél a Frankfurt am Main-i Zsidókutató Intézet lett volna, de csak Prágáig jutott el a préda. Amikor a prágai zsidó hitközség — O. MUNELES szakszerű irányításával — rendezte hatalmas könyvállományát, rátalált a mieinkre is. Vagy száz kötet vissza is került hozzánk, a többi még mindig vár a hazaszállításra. A főváros ostromának utolsó napjaiban bomba hullott könyvtárunkra s csaknem az egész traktus a II. emeletről az I-re zuhant. Onnan mentettük ki a hóban, esőben ázott és megmaradt könyvállományt. A kéziratok és ősnyomtatványok[3] sziklapincében menekültek meg.

2. *Pesti Izr. Hitközség könyvtára.* A zsidó polgári iskolában (Wesselényi u. 44.) talált akkor helyet. Legjelentősebb részét BACHER Vilmos és POLLÁK Eleázár gyűjteménye alkotta. Az épületet — minthogy a Zsidó-kórházat kisajátították a németek — szükségkórházzá alakították. Különösen a folyóiratállomány szenvedett kárt, mert nagyalakú köteteivel a műtőt fűtötték. A felszabadulás után könyvanyaga az Orsz. Rabbiképző Intézet épületébe került, helyrajzilag elkülönítve. 1950-ben Magyar Izraeliták Országos Könyvtára néven a kettő egyesült.

3. *Pesti Izr. Hitközség Fiúgimnáziumának könyvtára.* A LAJTA Béla által tervezett pompás iskolaépületet (Szt. Domonkos u. 10.) már 1942-ben elvették katonai célokra. A modern héber irodalomban gazdag könyvtár[4] a Bethlen tér 2. számú épületben talált menedéket. Itt is tüzeltek a könyvekkel. Az állomány a felszabadulás után visszakerült eredeti helyére, majd 1952-ben beolvadt a Magyar Izraeliták Országos Könyvtárába.

4. *Országos Magyar Zsidó Múzeum könyvtára.* Segédkönyvtár jellege volt s túlnyomórészt ajándékokból állt össze. Amikor a fővárosban rekedtem — 1944. március 19-én érkeztem fel Dunaföldvárról, hogy emlékbeszédet mondjak HELLER Bernát sírkövének avatásán, s nem kaptam engedélyt a visszautazásra —, az Orsz. M. Zs. Múzeumhoz nyertem beosztást. GRÜNVALD Jenő tanárral együtt katalogizáltuk a könyvgyűjteményt. Július vége felé azzal a hírrel fogadott egyik reggel GRÜNVALD Fülöp, a Múzeum vezetője, hogy teherautó állt meg a Múzeum előtt s BEREND Béla irányításával felrakták rá a könyveket. De az autón már akkor számos, máshonnan hozott kötet volt. Értesülése szerint a Rózsadombra vitték, a Zsidókutató Intézet egyik épületébe (Bogár u. 26. sz.). Annak az osztálynak élén, amely akkor a Múzeumot is irányította, NAMÉNYI Ernő állt. Ez a kristálytiszta jellemű férfi és neves zsidó művészettörténész többször adta tanújelét

[1] SCHEIBER, A.: *Yad La-Koré.* I. 1947. 249—251. l. Idézi STARR, J.: *Jewish Cultural Property under Nazi Control.* Jewish Social Studies. XII. 1950. 27—48. l.

[2] KLEIN M.: *Magyar Zsidó Szemle.* XXXIV. 1917. 186—195. l.

[3] SAJÓ, G.—SOLTÉSZ, E.: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* I. Bp. 1970. LI. 1.

[4] Hebraicájának katalógusá WIDDER Salamon: *A tanári könyvtár könyvjegyzéke.* Bp. 1942.

bátorságának a németek idején. Jelen voltam, amikor a VII. kerületi elöljáróság nyilas érzelmű tisztviselője munkatársaival megtekintette a Múzeumot. Megkérdezte: Mi itt az érték? NAMÉNYI azt felelte: Piaci értéke tulajdonképpen semminek sincs. A tisztviselő találomra rámutatott a római korból származó, esztergomi kőre: Hát ez? NAMÉNYI: A Teleki téren pár pengőt adnának érte! Tisztviselő: Csakhogy mi nem a Teleki téren fogjuk eladni, hanem a British Museumnak. NAMÉNYI: Uraim, a British Museum nem vesz meg lopott tárgyat. — Ha nem hallottam volna magam, nem hittem volna el.

NAMÉNYI Ernő másoktól is bátor kiállást várt. Megbízott, hogy szerezzek nyugtát a Zsidókutató Intézettől az elhurcolt könyvekről. Rekkenő nyári melegben mentünk fel feleségemmel a Rózsadombra. Gyalog, mert sárgacsillagosan nem használhattunk sem autóbuszt, sem taxit. Végre megláttuk az épületet. Szép, egyemeletes villa volt a Rózsadomb tetején, széles előtérrel, vaskerítéssel. Zsidó tulajdonosától vették el. Csengetésünkre egy fiatal beosztott jött ki, tanárember, ennek mutatta be magát. Bebocsájtott s megengedte, hogy bevárhatjuk főnökét, aki egyedül jogosult a nyugta kiadására.

Az a néhány óra, amelyet várakozással töltöttünk, rendkívül hasznos volt a későbbiek szempontjából. Körüljártuk az épületet. A garázsban nagy mennyiségű könyv és Tóratekercs volt beraktározva — amint ott megtudtuk — főleg Kárpátaljáról. Az I. emeleten beépített, üveges szekrények, tele könyvekkel. A földszinten mindenütt sorokat képeztek polcokból. Legnagyobb meglepetésemre felfedeztem rajtuk GUTTMANN Mihály, az Orsz. Rabbiképző Intézet elhalt igazgatójának (1872—1942) könyvtárát, benne az ő jelzeteit. Szomjasan böngésztem ezt a ritka gonddal válogatott, kitűnő gyűjteményt, amelyet egykori gazdája még legjobb tanítványai előtt is rejtve tartott. Egyszerre csak megpillantottam J. MANN: *The Jews in Egypt* című ritka könyvének II. kötetét (Oxford 1922.), amelyet régóta és hiába kerestem. Nem tudtam ellentállni a kísértésnek s az aktatáskámba tettem. Felmentést találtam egy hagyományos szólásban: „Aki rablótól lop, bűntelen." Ezzel a kötettel vetettem meg a Dunaföldváron — akkor még nem sejtettem— elpusztult könyvtáram pótlására az újnak alapjait.

A felszabadulás után értesültem, hogy a villát lebombázták. Ahogy lehetőség nyílt reá, teherkocsival felmentünk a színhelyre, s hallgatóimmal ásni kezdtünk a romok között. Minthogy emlékeztem a ház beosztására, tudtam, hol kell keresnünk a GUTTMANN-könyvtárat. Meg is találtunk belőle sokat, legtöbbjét használható állapotban. Egy részét fia, GUTTMANN Henrik, Intézetünk egykori tanára vitte magával Amerikába, másik részét a Rabbiképző könyvtára hiányainak pótlására használtuk fel. Sajnos, életművének — a *Clavis Talmudis*nak —, amelyből mindössze négy kötet jelent meg (1910—1930), hatalmas cédulagyűjteménye megsemmisült.

5. BLAU Lajos (1861—1936), az Orsz. Rabbiképző Intézet igazgatójának könyvtárát megvásárolta a BAMBERGER—WAHRMANN könyvkereskedő cég. 1938-ban kétrészes katalógust is adott ki a judaicáról és hebraicáról.[5] Budapesten — egykori lakóháza, az Apostol u. 5. alagsorában — csupán a levelezés és a régi latin nyelvű judaica maradt.[6] A felszabadulás után az Orsz. Rabbiképző Intézet az előbbit ajándékként, az utóbbit letétként kapta meg.

6. FISCHER Gyula (1861—1944) pesti főrabbi könyvtárát magángyűjtő vette meg. Levelezése és kéziratai az Orsz. Rabbiképző Intézet kézirattárába kerültek.

7. FRIEDMAN Dénes (1903—1944) újpesti főrabbi számban jelentős könyvtárát — az ő és hívei deportálása után — feldúlták és részben feltüzelték. Maradványát az Orsz. Rabbiképző Intézet és néhány magános vásárolta meg.

[5] SHUNAMI, S.: *Bibliography of Jewish Bibliographies*. Jerusalem 1965. Nos. 229—230.

[6] *Katalog der Bibliothek des verewigten Prof. Dr. Ludwig Blau*. Bp. 1936. 3—9. l.

8. HELLER Bernát (1871—1943), az Orsz. Rabbiképző Intézet professzorának — a zsidó és egyetemes folklore irodalmában gazdag — könyvtárát, jegyzeteit és levelezését megvásárolta az Orsz. Rabbiképző Intézet és külön HELLER-szobában helyezte el. Helyet kapott benne teljes könyvtárberendezése.

9. WEISZ Miksa (1872—1931) pesti rabbi könyvtárát gazdátlanul hagyta özvegye és fia, amikor a KASZTNER-féle mentőakcióval elhagyták az országot. A felszabadulás után átvitték a Pesti Izr. Hitközség könyvtárhelyiségébe. Később felvették állományába is.

II. A *vidéki* hitközségek könyv- és irattárában teljes volt a pusztulás. Voltak hitközségek, amelyeknek rendezett irattára szinte nyom nélkül tűnt el. Ez történt a régi és neves rabbinikus könyvtárakkal is. Néhány megmaradtnak sorsáról az alábbiakban számolunk be:

1. BÜCHLER Sándor (1870—1944) keszthelyi főrabbi, egyetemi m. tanár könyvtárát kihányták a templomudvarra. Benne voltak oklevélmásolatai és jegyzetei. A magyar zsidók történetére vonatkozó aprónyomtatványok kolligátumokba voltak kötve. Több kötetet és kéziratot — így a GOLDMARK Károlyra vonatkozókat — magukhoz vettek a premontreiek. A felszabadulás után visszahelyeztük a maradványt a mártírhalált halt nagy történész dolgozószobájába és rendeztük. A keszthelyi hitközség később elküldte az egész anyagot Nagykanizsára, a rabbisági székhelyre. Onnan vásárolta meg a Kultúra s eladta külföldre.

2. Löw Immánuel (1854—1944) szegedi főrabbi híres könyvtára magábafoglalta saját gyűjtését, apjáét, Löw Lipótét és annak apósáét, SCHWAB Löwét. A szegedi zsidók deportálása után a Somogyi Könyvtár beszállíttatta a nyomtatott és kéziratos anyagot saját helyiségébe. A felszabadulás után a gyűjtemény visszakerült a hitközség székházába és onnan letétként az Orsz. Rabbiképző Intézetbe. A jegyzetek egy része a család és a szegedi hitközség ajándékaként a jeruzsálemi Héber Egyetemre jutott. A könyvtár évekkel később vásárlás útján ugyanoda. A könyvekbe exlibris került a szegedi zsinagóga képével. A jegyzetek visszamaradt része a Rabbiképző kézirattárában van.

3. PFEIFFER Izsák (1884—1945) monori főrabbi, neves judaista könyvtárának romjait — tulajdonosa mártírhalála után — a család összeszedte működése helyén és az Orsz. Rabbiképző Intézetnek ajándékozta.

4. SINGER Leó (1877—1944) várpalotai főrabbinak, a magyar zsidóság történetével foglalkozó tudósnak könyvtára három rabbinemzedék — Péter, Ábrahám és Leó — gyűjtése volt. A deportálás után a megmentett rész is tekintélyes volt és kiváltképp a múlt századi zsidó folyóiratokban gazdag. A család letétként az Orsz. Rabbiképző Intézetben helyezte el.

5. WALLENSTEIN Zoltán (1898—1944) pécsi főrabbi — homiletika és apologetika-tekintetében figyelemreméltó — könyvtárát a deportálás idején a pécsi városi könyvtárba vitték, más zsidó könyvtárakkal (pl. a JÁNOSI ENGELékével) egyetemben. Onnan válogattam ki 1945 őszén, és szállíttattam vissza az özvegyhez. A könyvtár tulajdonosa a német megszállás idején a budapesti Rókus-kórházban feküdt halálos betegen és itt is fejezte be életét.

A fentieken kívül számos hitközségben maradt kisebb könyvanyag. Egy részét begyűjtöttük, de még mindig vannak könyvek (Baján, Miskolcon stb.), melynek felhozatalára sort kell kerítenünk.

SCHEIBER SÁNDOR

A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének első kiadványai hazánkban. A magyar könyvkiadásban ismeretlen téma volt egészen felszabadulásunkig az oroszországi Kommunista Párt története. Még cikkekben is csak érintették, kivéve néhány magyar nyelvű, külföldön megjelent folyóiratot és néhány, a Szovjetunióban kiadott vázlatos füzetet.

Könyvalakban 1939-ig magyar nyelven nem jelent meg erről semmiféle kiadvány.

A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának történetét magában a Szovjetunióban is csak 1935—37 között dolgozta ki egy erre kijelölt munkaközösség, amelynek élén ZSDANOV és KAGANOVICS állott. Az elkészített munkát 1938-ban hagyta jóvá SZTÁLIN, és még ebben az évben ki is adták a Szovjetunióban több százezer példányban. A művet a tömeg úgy ismerte, mint SZTÁLIN munkáját, és felszabadulásunk után hazánkban is így propagálták. A valóság az, hogy az elkészített munkát maga SZTÁLIN is átnézte, és az általa javasolt kiegészítéseket és változtatásokat azután végrehajtották. SZTÁLIN halála után a Párt történetének ezeket a kiadásait bevonták; az új Párttörténet a mai napig nem jelent meg teljes egészében.

Magyar nyelven a Párttörténet először 1939-ben jelent meg a moszkvai Idegennyelvű Irodalmi Kiadó gondozásában rövid tanfolyamként, 377 oldal terjedelemben. A címlapon közölték, hogy a Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártja Központi Bizottságának Komissziója szerkesztette. Jóváhagyta 1938-ban a SZUK (b) P Központi Bizottsága.

Ez volt az első magyar nyelvű párttörténetünk!

A kiadványt 1943-ban Moszkvában ismét megjelentették újabb ezer példányban, azonos tartalommal és kiállításban, majd egy harmadik kiadásban 1945-ben, kartonkötésben, 304 oldalon, a gerincén: *A SZKP/b/P története* nyomással. A belső második oldalon a következő olvasható: „E könyv magyar fordítása a Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártja Központi Bizottságának Komissziója által szerkesztett 1944. évi orosz kiadás után készült." A könyv alján angolul: Printed in the Union of Soviet Socialist Republics.

A bevezető végén a következők állnak:

„A SZK/b/P történetének tanulmányozása megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy Lenin—Sztálin pártjának nagy ügye, a kommunizmus, végleg győzni fog az egész világon."

A harmadik kiadásból ötezer példányt nyomtak.

Ezt a harmadik kiadást megelőzte 1944-ben az első kiadás címlapjával azonos kiadású, magyar nyelvű délmagyarországi kiadvány, a Magyar Kommunista Párt Pécs-Baranyai Szervezetének kiadása, az első Magyarországon megjelent párttörténet, 296 oldal terjedelemben, ezer példányban.

A párttörténet Budapesten csak a következő évben, 1945-ben jelent meg azonos tartalommal a Szikra kiadásában, 444 oldalon 30 000 példányszámban, majd a második Szikra kiadásban újabb 30 000 példányban 404 oldalon. A harmadik Szikra kiadás 1949-ben jelent meg 160 000 példányban, majd ugyanebben az évben a negyedik kiadás 260 000 példányban és 1950-ben egy ötödik kiadás 468 oldalon, 560 000 példányban.

A második kiadással párhuzamosan, 1948-ban egy díszkiadást is kiadtak négyezer példányban, színes SZTÁLIN-portré melléklettel.

Valamennyi kiadás nyolcadrét nagyságban jelent meg.

Mindezt összevetve, tehát összesen egymillió ötvenkétezer példányban jelent meg eddig *magyar nyelven* a Párttörténet, ebből hétezret a Szovjetunióban adtak ki.

Ezenkívül több gyűjteményes kiadásban közöltek szemelvényeket a Párttörténetből, különböző szemináriumi olvasókönyvekben brosúrákban, párttörténeti tanfolyam

sorozatokban. Önálló kiadványokban pedig, csak a fontosabbakat említve, a következőkben találunk részleteket: LENIN—SZTÁLIN: *A pártépítésről* (1948), LENIN—SZTÁLIN: *A sajtóról* (1950), *Sztálin a győzelem hadvezére* (1950), *Olvasókönyv a marxizmus—leninizmus tanulmányozására* (1949) stb.

A párttörténet jelentőségét a negyvenes—ötvenes években több tanulmánykötet méltatta, ezek közül a jelentősebbek magyar nyelven a következők:

JUDIN P.: *A marxizmus—leninizmus alapismereteinek enciklopédiája.* A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártja történetének rövid tanfolyama tizedik évfordulójára. A Román Munkáspárt kiadása (hely, nyomda jelzés nélkül), 1948. 24 p.

PANKRATOVA, A. M.: *A Sztálini Párttörténet és a szovjet történelemtudomány.* Bp. 1949. Szikra. 36 p. (Marxista ismeretek kiskönyvtára 75.)

TISCSENKO, D. A.: A sztálini „Párttörténet" a marxizmus—leninizmus alapismereteinek tárháza. Bp. 1950. Szikra. 64 p. (Marxista ismeretek kiskönyvtára 81.)

Az összes párttörténettel foglalkozó művek felsorolását nem tartjuk feladatunknak. De érdekes megjegyeznünk, hogy a számos cikkben és könyvben méltatott „sztálini mű" meghatározása közkeletű volt. Ezek a téves meghatározások még az olyan szakfeldolgozásokban is megnyilvánultak, mint például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiáiban. A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártja történetének új feldolgozása történelmi dokumentumok vizsgálatával most folyik.

TISZAY ANDOR

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet. Az egykori soknyelvű, de kis népeinek nyelvét háttérbe szorító, e népeket eloroszosítani igyekvő cári birodalom népeinek irodalmából magyar fordításban felszabadulásunkig túlnyomórészt az orosz irodalom világhírű remekei: TOLSZTOJ, TURGENYEV, DOSZTOJEVSZKIJ, CSEHOV és GORKIJ alkotásai jelentek meg magyar nyelven. Az Orosz Birodalom többi népének irodalmából a finnugor népekét a nyelvrokonság miatt kutatták és fordították, az örményekét hazai testvéreik propagálták, keletkutató utazóink eljutottak a Kaukázusba és Közép-Ázsiába, hírt is hoztak az ottani irodalmakról, de már közvetlen szomszédunknak, az ukránnak nemzeti nyelve a beolvasztó propaganda hatása alatt mint az orosz egy dialektusa, paraszti nyelve szerepelt.[1] Az Októberi Forradalom döntő változást hozott ezen a téren is: a soknyelvű Szovjetunióban a nem-orosz népek irodalmát, az irodalom kiadását, továbbfejlődését már nemcsak engedélyezték, hanem pártolták és elősegítették is; az ellenforradalmi Magyarországra azonban ennek a változásnak éppen csak a híre érkezett el, s a felszabadulásunk előtti negyed évszázad folyamán a régi irodalmat tovább is hasonló szempontok szerint válogatták, fordították, adták ki, mint azelőtt;[2] a szovjet korszak irodalma pedig éppenséggel csak elvétve, jórészt megcsonkítva, eltorzítva vagy álcázva törhetett át a sorompón.[3] De az a kevés is, ami a szovjet irodalomból akkor hozzánk eljutott, az orosz művekre korlátozódott. Túlnyomórészt próza volt: szovjet vers csak elvétve, nagyon ritkán jelent meg, verseskötetről pedig szó sem lehetett. Még a Szovjet-

[1] SEVCSENKÓról az első magyar cikk ezzel a címmel jelent meg: *Egy orosz parasztköltő.* = *Vasárnapi Újság.* 1888. 38. sz. 627—28.

[2] Pl. GYŐRI-JUHÁSZ Jenő hiába próbálta újszerű, átfogó orosz antológiáját kiadatni, gyűjteménye csak a felszabadulás után jelenhetett meg.

[3] Vö. LENGYEL Béla: *Szovjet irodalom Magyarországon. 1919—1944.* Bp., 1964. 374. l. Az egész mű e téma részleteket kutató, módszeres feldolgozása.

unióban élő emigráns íróink is legfeljebb folyóiratainkban[4] közöltek versfordításokat, önálló köteteikben csak saját verseik jelentek meg, a szovjet költészetből készült műfordításaik nem.

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet hazánk felszabadulásának évében, 1945 nyarán jelent meg, és talán nem véletlen, hogy nemcsak műfajban, hanem nemzetiség tekintetében is újat jelentett: egy nem-orosz nép költőjének hangja szólalt meg benne a soknemzetiségű szovjet költészet képviseletében. És minthogy a sors kegyességéből jómagamnak jutott osztályrészül, hogy ezt a kötetet a magyar olvasóknak tolmácsolhattam, kötelességemnek vélem, hogy a felszabadulás évének negyedszázados fordulóján, amikor mindez már történelemmé vált, részletesen beszámoljak az első magyar nyelvű szovjet verseskötet keletkezéséről.

A háborúig elszórtan lapokban jelentek meg verseim és versfordításaim, főként középkori olasz költőkből, német klasszikusokból és Poe verseiből, majd a német kiadású orosz nyelvkönyvből, melyet 1939 szeptemberében kezdtem biflázni, fordítgattam Puskint, Lermontovot, Nyekraszovot ... Súlyos évek, viszontagságos hónapok után 1944-ben a felszabadított Debrecenbe kerültem.

1944. december 19-én a debreceni *Néplap*ban jelent meg *A legyőzhetetlen* c. versem, amelyben Spartacustól a szovjet partizánig próbáltam megszakítatlan történelmi vonalat húzni. Majd ezzel a *Néplap*-példánnyal, mint valami ajánlólevéllel kopogtattam be a másik akkori debreceni napilap Sas utcai szerkesztőségébe. A lap címe *Magyar Újság* volt, szerkesztői szovjet egyenruhában jártak: ez az újság ugyanis frontújság volt, a szovjet hadsereg magyar nyelvű napilapja (Budapest felszabadítása után a fővárosban *Új Szó* címmel folytatták kiadását 1948-ig), főszerkesztőjének nevét a Szovjetunióban és a világon szétszórt magyar emigránsok körében jobban ismerték, mint az ellenforradalmi Magyarországon. Illés Bélának hívták.

Megmutattam neki megjelent versemet, és elmondtam, hogy szeretném szovjet költők verseit fordítani. Illés Béla rövid gondolkozás után válaszolt:

— Ennek nincs akadálya. Holnap indulok a frontra, ott találkozom Leonyid Pervomajszkijjal, majd elhozom néhány versét. Keressen fel tíz nap múlva.

A front: ez akkor Budapestet jelentette. Szeretteimet, otthonomat. Lélekben elkísértem Illés Bélát, és izgatottan vártam a tíz nap leteltét.

A megjelölt napon ismét ott voltam a szerkesztőségben, némi aggodalommal, hogy valóban visszaérkezett-e a tervezett időre a főszerkesztő. Az őrnagyi egyenruhás Illés Béla azonban ismét ott ült íróasztalánál, és két halványzöld papírlapot nyújtott át nekem. Két gépelt lap volt, egy-egy verssel.

Belenéztem. Rímet, ritmust nem fedeztem fel a sorokban, ez meglepett. De Illés Béla mindjárt meg is magyarázta az okát.

— Pervomajszkij ukrán költő. Ezt a két versét ő maga fordította le oroszra, persze prózában. Nyersfordításnak. A végére azonban odaírta a verstani utasításokat.

Valóban a papírlapokon, a versek után ott voltak a hosszú és rövid, illetve a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokat jelző nemzetközi jelek és a sorok szélén a rímképlet a—b—a—b ... jelei.

Nagyon örültem. Úgy éreztem, életemnek egy jelentős állomása ez a két halványzöld papírlap. Hazasiettem vele Simonffy utcai szobámba. Ezt a szállást azért kaptam, hogy a német nyelvkönyvből merített szerény orosz tudásomat nyelvórákon átadjam, no meg azért, hogy az éjszaka be-bezörgető patrujnak én nyissak kaputt, és az említett szerény nyelvtudást ott is kamatoztassam. Patruj nem mindennap járt az utcánkban, s ha

[4] *Sarló és Kalapács* (1929—1937), *Új Hang* (1938—1941)

nem jött, akkor egyfolytában végigalhattam az éjszakát. Ezen az estén azonban egyszerre csak, kivételesen, azért kezdtem szurkolni, hogy az őrjárat ne kerülje el a Simonffy utcát.

Szerény nyelvtudásom ugyanis, amely a nyelvkönyvek szokványos köznapi szókincsén kívül az irodalmi nyelvből csak PUSKIN, LERMONTOV, NYEKRASZOV és TURGENYEV egy-egy igen rövid művének szószedetére terjedt ki, nem tudott megbírkózni PERVOMAJSZKIJ versének minden szavával. Emlékszem, még az olyan egyszerű szó is, mint a ДЫМ, hiányzott a szókincsemből. Csak élő szótártól remélhettem segítséget. A patrujtól.

És a patruj, szerencsémre, jött. Siettem a kapuhoz, és a tőlem telhető oroszsággal invitáltam befelé a harcosokat. Gyanakodva léptek be, nem csoda; ahová az őrjáratot behívják, ott általában rend teremtése miatt van rá szükség. Alig is akarták megérteni, hogy itt milyen — manapság divatos szóval: rendhagyó — feladat vár rájuk. Egy szovjet tiszt, egy költő versének lefordításához kell segédkezet nyújtaniuk. Megértették és beleegyeztek. Pedig nem ment könnyen. Volt amit kézzel-lábbal kellett magyarázniuk. Így például a már említett ДЫМ szónál azt ismételgették, hogy ОГОНЬ, ОГОНЬ, erről tudtam, hogy azt jelenti: tűz, majd utána szinte kétségbeesetten mutatták kezükkel, hogy felfelé száll, és ebben értettem meg, hogy f ü s t r ő l van szó.

A szöveg tehát „már az enyém" volt. Értettem, éreztem, s a két vers közül a rövidebbiket még aznap éjjel le is fordítottam. Másnap elindultam vele a *Magyar Újság* szerkesztőségébe.

ILLÉS Béla elolvasta, felállt, megölelt, s a következő számban, 1945. január 29-én, meg is jelent a fordítás . . . Azóta több tucat helyen jelent meg újra, lapokban — többnyire felszabadulási évfordulókon —, antológiákban, műsorfüzetekben. De azért engedtessék meg, hogy itt, ennek a dokumentációs célú visszaemlékezésnek a keretében ismét felidézzem néhány versszakát.

Petőfi Sándorhoz

. . .Te is tollal s karddal mentél csatába.
Tán épp ez volt tanyád egy éjszakán!
S itt ez az éjszemű lány unokája
Annak, kit még te csókoltál — talán.

Találkoztunk, bár száz év választ széjjel.
Köztünk nincs per, testvérré tett a kard.
Míg elmerengtünk, véget ért az éjjel:
Amott már halvány pírt öltött a part.

A nap közelg. Felszáll a páratenger.
Lelkemben ős-reménység ébredez.
Eggyé olvasztott bennünket november:
— Egyforma vér- s esőcsepp permetez.

A másik költemény, amelyet azon az éjszakán a patruj segítségével preparáltam ki, és amelyet rövidesen ugyancsak lefordítottam, PERVOMAJSZKIJ 1943. évi háborús verseskötetének[5] címadó költeménye volt: *A föld*. Ennek tolmácsolása különleges műfordítói élményt szerzett számomra: szuggesztív képeiben akkori közelmúltam nyomasztó élményei olyan hevesen támadtak reám, hogy a fordítótól mindig megkövetelt azonosulásnak egészen rendkívüli mértékét éltem át fordítás közben. A hosszabb — nyolc tízsoros szakaszból álló — költeménynek első strófáját idézem:

[5] *Земля. Поезї* Москва, 1943. Укрдержвидав. 140 стор.

Országút. Ősz. Sár, sár és egyre sár . . .
A tarlón, mint a jelképes halál,
Pár tört kalász. — Megtépáz egy-egy cserjét,
S a drótokon panaszt süvít a szél.
A szívben elmúlás érzése kél,
S a gondolat csak súlyosbítja terhét.
— A szél a sürgönydrótokon süvít,
Vágtat, visong, és nincs egy perc nyugalma,
Amint a napfény lassan eltűnik . . .
Tiéd e nap s e láthatár, Ukrajna!

Ez a fordítás először nem nyomtatásban került a közönség elé, hanem hangként — a rádióban, 1945. augusztus 25-én 13 óra 30 perckor. Amikor ez a szavalat a rádióban elhangzott, már nyomdában volt a két ismertetett verset és kívülük PERVOMAJSZKIJnak további hat, tehát összesen nyolc költeményét tartalmazó gyűjtemény — az első magyar nyelvű szovjet verseskötet.

Kiadását ILLÉS Béla kezdeményezte, ő szerezte meg PERVOMAJSZKIJtól az újabb versek kéziratos nyersfordítását is, ő tárgyalt a kiadóval, és ő írta a kis kötet előszavát.

Emlékezetem szerint nyár vége lehetett, amikor a kötet — pontosabban: füzet — napvilágot látott:

L. PERVOMAJSZKIJ: *Budapesti levél*. Bp. 1945. Officina. 31 l. (Új sorozat 5.)

A versek — a *Petőfi Sándorhoz* írt költeményen és a magyar kötet címét adó *Budapesti levél*en kívül — mind a költő háborús ciklusából vannak. A *Petőfi Sándorhoz* írt költeményt, amely annak idején a debreceni *Magyar Újság*ban fordításban előbb

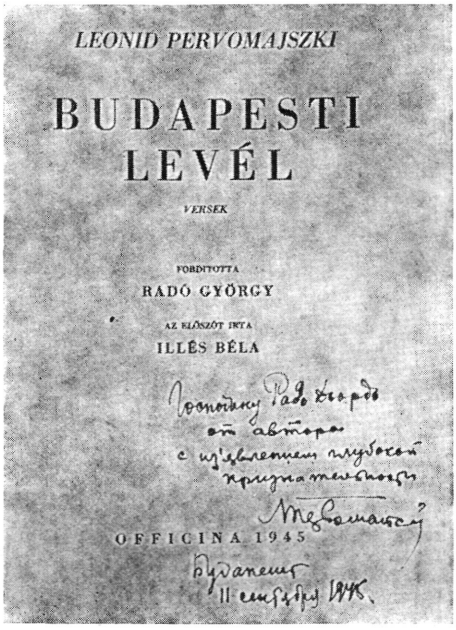
LEONID PERVOMAJSZKI

BUDAPESTI LEVÉL

VERSEK

FORDÍTOTTA
RADÓ GYÖRGY

AZ ELŐSZÓT ÍRTA
ILLÉS BÉLA

OFFICINA 1945

A Budapesti levél első kiadásának belső címlapja, a szerzőnek a fordítóhoz címzett dedikálásával

jelent meg, mintsem az eredeti ukrán nyelvű szöveg nyomtatásban napvilágot látott volna, Leonyid Pervomajszkij, mint ez a vers szövegéből is kitűnik, már Magyarországon, pontosan Kunszentmártonban, 1944 egy novemberi éjszakáján írta. A címadó *Budapesti levél* pedig már 1945 januárjának költői terméke, a magyar főváros ostromának, felszabadításának verses krónikája, tehát ugyanaz a téma, amelyet prózában egy másik ukrán író, Olesz Honcsar dolgozott fel, ki éppen ezzel a művével[6] tűnt fel s került az ukrán irodalom élvonalába.

Az első magyar nyelvű szovjet verseskötet kiadója, az Officina 1875 óta működő könyvkiadó vállalat volt,[7] de csak a harmincas években vált közismertté, kitűnő művelődés- és művészettörténeti sorozatai *(Officina Könyvtár, Officina Képeskönyvek, Ars Mundi)* révén, különösen a hazánk nemzetközi kapcsolatait dokumentáló képes kiadványaival töltött be missziót. A kiadót vezető Löbl Ödön hazánk felszabadulása után is folytatta, kiadóvállalatának államosításáig — Román Imre vezetésével — tevékenységét; mindjárt a felszabadulás másnapján indította meg vállalatának azt az *Új sorozatát*, amelynek ötödik füzeteként a *Budapesti levél* megjelent.

A magyar sajtó elismeréssel méltatta Pervomajszkij verseit.

„A visszhang, mi versei nyomán kél majd — kétségtelen. El fogja érni, igen hamar eléri majd, hogy szavalni fogják a .sírni, sírni azért se szabad'-ot. A verset, amiben a ‚Szántól a Donig utacska halad, s az úton egy árva lovacska szalad'. S a ‚budapesti csatában, a negyvenötös januárban'-t s a többit is mind, talán az egész kis kötetet. Könnyű lesz szavalni ezeket a verseket, s könnyű lesz velük hatást elérni", írta recenziójában Tápay-Szabó Gabriella[8]. A magyar kritikai irodalom doyenje pedig, az utóbb Kossuth-díjjal kitüntetett Kárpáti Aurél, cikkében a költő munkásságának, pályájának méltatását egybeszövi az adatok ismertetésével, a történelmi előzménnyel, a kínálkozó világirodalmi analógiákkal és — magukkal a versekkel. Petőfi és Pervomajszkij . . . — itt ezt olvassuk erről a témáról: „Különös, szinte titokzatos szálazású az ilyen költői rokonság; egyformán jelent összehangzást és szétkülönbözést. Pervomajszkij költészete is csupán úgy juttatja eszünkbe Petőfit (akit egyébként ő fordított ukrán nyelvre), vagy Puskint, hogy ugyanakkor még inkább megérezteti velünk egyéni elhatároltságát, benső különállását. Más szóval: eredetiségét — hangszínben és hangsúlyban, mondanivalói árnyalásában, művészi formaképzésében, vagyis költői egyéniségének lényegében. S ha így nézzük, már nem hasonlít senkihez, csak önmagához . . . A költő hangja a katonáé mögül is kiérzik. S ez a költő emberséges ember. A szívekben — és saját szívében — állított emléket Budapest drámai felszabadítására."[9]

Kárpáti Aurél cikkének másfél évtized múlva visszhangja, folytatása támadt. Olyan folytatása, amely bizonyítja, hogy a felszabadulás témája, ha az idők folyamán csupán egyikévé lett is a számos magyar—szovjet témának, motívumnak, mégsem veszített erejéből, időszerűségéből. Hazánk felszabadulásának tizenötödik évfordulóján jelent meg a magyar és az ukrán sajtóban Leonyid Pervomajszkij új levele és Kárpáti Aurél új válasza.[10]

„Kedves magyar barátaim! — írta ekkor Pervomajszkij — Barátságunk nem ma született, hanem már régen, közös harcainkban, és kiállta a legsúlyosabb megpróbáltatásokat is, soha senki nem rombolhatja szét." S e kezdő sorok után beszámol arról, milyen magyar irodalmi művek jelentek meg ukránul az utóbbi esztendőkben, és hogyan fordította ő maga Petőfi verseit, hogyan egészítette ki korábbi fordításait az új kiadás részére . . . Végül, visszaemlékezve másfél évtized előtti élményeire — az első magyar nyelvű szovjet verseskötet kiadásának előzményeire —, így fejezi be levelét: „Szeretettel és hálával gondolok a hortobágyi pusztára és a dunántúli dombokra, a nagyvárosokra

[6] Олесь Гончар: *Прапороносці* Київ, 1947. Радянський Письменник. 250 стор.
[7] Vö. *Magyar irodalmi lexikon*. Második kötet. Bp., 1965. 392—93. l.
[8] *Új Szó*. 1945. 100. sz.
[9] *Budapest*. 1945. okt. 33—34.

és a kis tanyákra. Köszönet a szép emlékekért, amelyek csordulásig megtöltötték szívemet."

KÁRPÁTI Aurél így kezdi válaszát: „Kedves Barátom, nem tudom, hol, merre ér utól ez a pár sor, sőt azt sem, egyáltalán szemed elé kerül-e. Mégis hozzákezdek, mert ezen a tavaszon — Magyarország felszabadulásának harmadik lustrumán — különösen jól esik gondolni Reád. Hiszen most tizenöt éve mint jóbarát jöttél el hozzánk, s pár hét múlva szinte régi ismerősökként vettünk búcsút egymástól . . . A Petőfi Sándorhoz írt kunszentmártoni versed pedig, ez a rokonlélekben való tökéletes feloldódásnak remekbe sikerült példánya sokszor arra az elképzelésre késztet, hogy Liszt Ferenc művészete olvadt át így valaha bizonyos ponton Wagner szuggesztív varázslatába. Ahogy itt a Te víziós képzeleted valósággal azonosul Petőfi költészetével — még a hang közvetlensége tekintetében is —, megejtő . . ."

A *Budapesti levél* „utóéletéhez" azonban nemcsak e késői kritikai reminiszcenciák tartoznak. Nem hagyhatom említés nélkül az első magyar nyelvű szovjet verseskötet második kiadását: 1948-ban az Anonymus kiadónál jelent meg, kibővített tartalommal. Az első kiadás hat költeményéhez öt másik vers járult: PERVOMAJSZKIJ 1934—1935-ben írt *Magyar rapszódiák* c. ciklusának négy darabja és a ZALKA Máté emlékének szentelt költemény, *Az utolsó találkozás*. Ezeket PERVOMAJSZKIJ verseinek 1945-ben oroszul megjelent kiadásából fordítottam. És ugyancsak meg kell említenem, hogy PERVOMAJSZKIJ verseivel való első megismerkedésemről, a fordítás körülményeiről rövidebb formában már szóltam a *Budapesti levél* második kiadásához írt előszóban, egy útirajz-kötetemben,[11] a budapesti Látóhatár[12] és a kijevi világirodalmi folyóirat hasábjain.[13] Teljes részletességgel azonban csak jelen visszaemlékezésemben elevenítettem fel az első magyar nyelvű verseskötet történetét.

E történet utolsó akkordjaként még el kell mondanom a kötet költeményeinek témájával való nemrégi különös fordítói találkozásomat.

Több mint húsz esztendővel a debreceni romantikus fordítói kaland után immár teljes apparátussal — ukrán eredetiből, az ukrán—magyar szótár, a hatkötetes ukrán értelmező szótár, a tizenhét kötetes ukrán szovjet enciklopédia és katonai szakszótárak birtokában — Leonyid PERVOMAJSZKIJ *Vadméz*[14] c. regényének fordításakor egyszerre mintha személyes emlékeim tolultak volna fel bennem, mintha olyan tájon járnék, olyan élményben részesülnék, amit egyszer már átéltem életemben. Azután rájöttem, hogy nem fizikai élmények emlékét ébresztette fel bennem a *Vadméz* fordítása, hanem a régi fordítói élményt. Azt, amelyet a *Budapesti levél* verseinek fordítása adott nekem. Először csak egy tulajdonnévvel vált ez tudatossá. A *Budapesti levél* önéletrajzi versei közül a költő ifjúságát idéző *Túl Poltaván* c. költemény refrénje zsongott fel bennem: „. . . Ott, hol kanyarg a kis Beresztovája", s most íme a *Vadméz*nek az a szereplője, akinek sok vonása emlékeztet magára a szerzőre (foglalkozása: újságíró, haditudósító; fanyar természete stb.), a szerző fiatalságának kedves folyócskáját idéző nevet visel: Beresztovszkijnak hívják. Ez még lehetett véletlen találkozás is, de csakhamar tudatára ébredtem annak, hogy visszaemlékezésem érzését mélyebb, lényegbevágóbb elemek is felkeltették.

Egy-egy futó tájélményen kívül az a szituáció, amely a regény igazi középpontját jelenti. A főhősnő, az arcvonalat járó fotoriporternő, a két szemben álló vonal közt, a senki földjén kúszik, miután elvégezte kitűzött feladatát, lefényképezte

[10] *Magy. Nemzet.* 1960. 81. sz. *Литература Газета.* 1961. 1/IV.
[11] *Fehér éjszakáktól a Fekete-tengerhez.* Bp.. 1962. Táncsics könyvkiadó. 216—17.
[12] *Pervomajszkij és a magyar irodalom.* = *Látóhatár.* 1965. ápr. sz. 379—80.
[13] *Зустрічі з українською літературою. Всесаіт.* 1969. № 6. стор 60.
[14] Magyarul megjelent: Bp. 1969. 543 l. Zrínyi katonai kiadó.

a senki földjén kilőtt új típusú német harckocsit. Az ellenség felfedezte a mozgást, és elszabadul a pokol, a fotoriporternő fedezéket keresve, egy bombatölcsérbe gurul alá, és ott . . . „egy halott német katona feküdt, mellette szürke katonasapkája".

Itt fekszik. Sok országot legyőzött
És hivatlanul került ide,
Hol kimúlva, hosszan elvetődött.
Hadd feküdjék. Így kell lennie.

Ez a versrészlet a *Budapesti levél* c. gyűjteményből, *A halott német* c. versből van. . . A regényben pedig ez a pattanásig feszült helyzet így folytatódik: ... . . Varvara még saját lélegzetét sem hallotta. A vér lüktetett a fejében, mintha belülről szét akarná robbantani... Füle mellett most megszólalt valami, és vékony, gyenge hangon dalolni kezdett: a hőségtől ellankadt szúnyog, amely a folyótól szállt ide, rátelepedett Varvara arcára, a füle mellé. Varvara pedig először a szúnyog hangját hallotta, majd érezte rövid, éles szúrását, és ettől nevetni kezdett ijedtségén. Meghallotta saját nevetését, és már tudta, hogy semmi baja nem esett, hogy azért van csönd a mezőn, mert mindkét oldalról abbahagyták a lövöldözést."[15]

Ugyanezt a szituációt, ugyanezt a hangulatot, amely itt fontos epikai részlet, az első magyar nyelvű szovjet verseskötetnek *A győztes* c. költeménye lírai formában érzékeltette:

. . . Hasmánt lapulunk le a tűlevelek hamujára,
Hang nélkül. Akár a halottat: a föld boritott el.
. . . Szorítja, szakítja szivünket a tompa borongás.
. . . És ekkor a vészbe, motorsüvitésbe vegyülve,
Vad ágyudörejbe, viharzokogásba szövődve,
Mint távoli, elfeledett korok éteri hangja,
Szólal meg egy álmatag ének a béke-világról.
. . . Már pirkad. A kis csoda-hang csak erősbödik egyre,
Parányi csapásai: egy pici szárny suhogása.
Már sejtem: e hang, ami itt zizegőn tovazümmög,
A béke e harsona-hangja — egy árva bogárka.

A több mint két évtizeddel egymástól elválasztott művek tartalmilag oly hasonló, műfajilag oly eltérő elemeit azért tartottam szükségesnek e visszaemlékező cikkben felidézni, mert az írói alkotás lélektanának ez az érdekes adaléka, az írói tudatban — vagy tudat alatt? — felraktározott és évtizedek múltán ismét formába kívánkozó, apró epizódnak látszó s valójában a pszichikai lényeget jelentő részlet ilyetén megjelenése éppen az első magyar nyelvű szovjet verseskötet tartalmával és fordítói élményével kapcsolatban merült fel.

RADÓ GYÖRGY

Két elsüllyedt folyóirat a felszabadulást követő évekből. A munkásírók csoportja, mely a magyar irodalom egyik legnehezebb korszakában, a negyvenes években bontakoztatta ki harcát a háború és a fasizmus ellen, s egymás után bocsátotta ki — kijátszva a korabeli cenzúrát — a különböző antológiákat *(12 költő*, 1940; *Mai könyv*, 1941; *Tollal és szerszámmal*, 1941; *Új Almanach*, 1941; *Március*, 1942; *Mérleg*, 1942; *Hét hang*, 1942; *Magatartás*, 1943; *Mérték*, 1943; *A Munkás Könyve*, 1943), a felszabadulás után friss lendülettel látott újra munkához.

1. *Augusztus — Szeptember — Október — November.*

Április 4-én szabadult fel az ország, és 1945 augusztusában már megjelent a munkásírók csoportjának első, felszabadulás utáni folyóirata, melyet havonkénti megjelenésre szántak.

[15] I. m. 233—34.

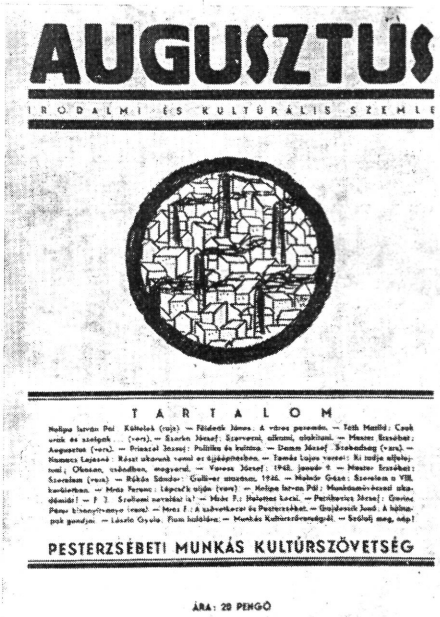
AUGUSZTUS
IRODALMI ÉS KULTÚRÁLIS SZEMLE
TARTALOM
PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTÚRSZÖVETSÉG
ÁRA: 20 PENGŐ

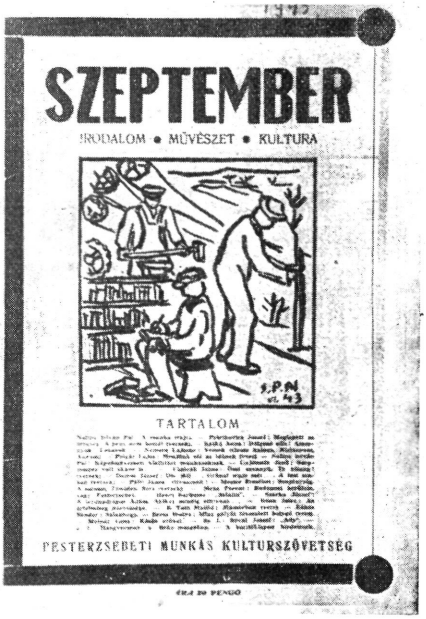
SZEPTEMBER
IRODALOM • MŰVÉSZET • KULTURA
TARTALOM
PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTURSZÖVETSÉG

OKTÓBER
1945
IRODALOM • MŰVÉSZET
KULTURA
TARTALOM
PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTÚRSZÖVETSÉG
ÁRA 20 PENGŐ

NOVEMBER
IRODALOM ~ MŰVÉSZET ~ KULTURA
TARTALOM
PESTERZSÉBETI MUNKÁS KULTÚRSZÖVETSÉG
ÁRA 30 PENGŐ

Összesen négy száma látott napvilágot, mindegyikük a megjelenés hónapjának nevét viselte: *Augusztus, Szeptember, Október* és *November*.

Felelős kiadóként az első három számon FÖLDEÁK János neve áll, az utolsón MRÁZ Ferencé. FÖLDEÁK János indította és fogta össze a folyóiratot, illetve a köréje csoportosult írókat, s vitte tovább azokat az eszmei kezdeményezéseket, melyekért az illegalitás nehéz korszakában a kis Ilkovicsban annak idején összejöttek, tanácskoztak, tervezgettek a baloldali írók. A tervezgetés ebben az új korszakban már reális talajon születik újjá — a folyóirat vezető cikkeinek ez a témája. FÖLDEÁK János *A város peremén* címmel indítja meg a kérdés kibontását, s a mindenünnen felhangzó, unalmassá mégsem váló „újjáépítés" JÓZSEF Attilát juttatja eszébe, akinek útját folytatni akarják, eszméit valóra váltani a felszabadult ország írói, költői: „Szabadok lettünk — írja FÖLDEÁK, — s így újjászülethettünk, és érezzük és tudjuk, hogy a város peremének sorsáért és jövőjéért felelősek vagyunk . . . "

TAMÁSI Lajos *Hogyan is állunk?* című vezércikkében folytatja a *Szeptember* című, *Irodalom — Művészet — Kultúra* alcímet viselő második számban FÖLDEÁK János gondolatmenetét: az érdekli, ami az események mélyén végbemegy, „mint rugó és mozgatóerő, a szellemi és erkölcsi magatartás a történelmi változással szemben, az érzések feszültsége . . . ". Az, hogy megvan-e az erő az új feladatokhoz: „Azt a különbséget, mely a jelen és a múlt között van s melyet, ha látsz, minden forradalmas és szabadsággal teli . . . " Az *Októberben* ismét FÖLDEÁK János tér vissza a kérdésre *Irodalmi válság vagy papírhiány?* című vezető írásában, s keresi a választ a magyar írók hallgatásának okaira. A negyedik szám, a *November* első cikkét SZARKA József írta *Az irodalomban »felmerülők«* címmel. Visszatekint a felszabadulás előtti korszak irodalmi életére, a különböző irodalmi árnyalatokra — népi, urbánus, munkásirodalom —, s tömör értékelésében találóan tapint rá az igazságra. „József Attilából a munkássors csiholta ki a klasszikus alkotásokat, Németh Lászlót szolidarítása hajtja a nép felé, Illyés Gyulában meg a zsellérfiú emelkedik európai magaslatra példaadó szintézisben . . . " Megállapítja, hogy ismét eljött az eposz korszaka. „A levegőre jutó ember első eszmélkedését, első mozdulását, életösztönét éli a mi korunk. Lehet-e eposzibb tárgy, mint ennek a heroizmusnak a megéneklése?"

A folyóirat megtette az első lépéseket: lapjain teret adott a kor heroizmusának megéneklésére. Számtalan írás őrzi e kísérlet tanúságát: FÖLDEÁK János versei *(Őszi savanyú, Te bitang!, 1945 őszén)*, melyekben a költő keményen, nyíltan szól a korról, a 22 éves TAMÁSI Lajos versei *(Ki tudja elfelejteni?, Okosan, csöndben, magyarul, Hiába nézem a szemed, Ujjaidból csillag lobban, Külvárosok, Piros ének őszi szélben . . . , Jövendő)*: „végre legyen hős és magyar az értelem . . . " s más, kevésbé ismert költők egy-egy verse.

S az ismeretlenek írásai a kort, a felszabadulás utáni hónapok hangulatát szinte naplószerű hűséggel rögzítik. Ilyen például NEMECZ Lajosné hatsorosa, az *Orosz katona;*

Fegyvere vállán,
ferde szemében idegen tájak, sárga folyamok
rejtett fénye ül.
Eszébe jut a felesége,
csöppnyi kis háza, kicsiny faluja
és tünődik az igazságon.

Ez a tiszta emberség és a szabadság okozta derű és bizalom árad POLGÁR Lajos *(Menjünk elé az időnek)*, MESTER Erzsébet, DAMM József *(Szabadság!)*, MRÁZ Ferenc („. . . Megérzem jöttét valami szépnek, / Szabadságnak / Egyenlőségnek, / Testvériségnek!), PETRIKOVICS József *(Húszévesek dala)*, B. TÓTH Matild, BERTA Ibolya, KÁRPÁTI Kamil, POLGÁR Lajos, NÁDAS Erzsébet verseiből. Ez árad a novellákból: LÁSZLÓ Gyula, MOLNÁR Géza, RÓKÁS Sándor, GAJDOSSIK Jenő, SZARKA József, KOVÁCS József, VERES

József és mások elbeszéléseiből, riportjaiból. Ezt tükrözik a folyóirat politikai írásai (Róna Imre: *Az értelmiség jelentősége*, Prieszol József: *A szakszervezetek jelene és jövője)*, valamint az ismertetett könyvek (Révai József: *Ady*, Davies: *Moszkvai jelentés*, Illyés Gyula: *Hősökről beszélek)*.

A folyóirat mind a négy számának borítólapján Nolipa István Pál festőművész egy-egy rajza látható *(Kültelek, A munka, Gyárváros, Gyárrészlet)*, s ugyancsak Nolipa tollából minden számban található egy cikk, mely alapvető kérdést vet fel *(Munkásművészeti akadémiát!, Képzőművészeti kiállítást munkásoknak, A művészet társadalmi kérdése, A művészettörténelem és dialektikája)*.

F. J. szignóval Földeák János a munkások szellemi nevelését sürgeti *(Szellemi nevelést is!)* az első számban; az utolsóban pedig a szerkesztői üzenetek rovatban a munkásokat arra figyelmezteti, hogy a dolgozó nép számára csak ezután következnek a legnehezebb feladatok: a spekulálók, pénzrontók, szabotálók elleni harcban nyugalomra és türelemre van szükség, s ha kell, ökölre *(Még ököllel is . . .)*; majd a Munkás Kultúrszövetség feladatairól szól *(Kenyér és kultúra)*.

A *November* után megszűnt a munkásírók csoportjának folyóirata. A kortársak emlékezete szerint az akkori kormányzat nem adta meg a lapengedélyt, s a nagy lelkesedéssel és a szerkesztők áldozatkészségéből, nagyon is szűkös anyagi eszközeik segítségével létrehozott irodalmi—kulturális folyóirat négy szám után elhalt — de tanúskodik negyedszázad után az újrakezdés lendületéről.

2. *Külváros.*

Visszatérve a háború idején született kiadványokhoz, az egyik 1940-ben született versantológia, a 12 költő előszavában így írt a mártír írók sorába tartozó Csömöri József, a munkásírók csoportjának egyik igen tehetséges, fiatalon elpusztult tagja: „. . . Lesz egy kor, amely már időben távol a mától, ítéletet mond majd a ma — számára a tegnap — fölött . . . Lesz egy kor, amelynek magyarsága minden bizonnyal megkérdi majd azt is, hogy mi mondanivalójuk volt ezerkilencszáznegyvenben a magyar költőknek? S hogy mondtak-e egyáltalában valamit? . . . e szavak — melyeket az ő kötött mondataik őriznek — szervezik meg a jövőt egy olyan kor magyar költői számára, amikor több tere lesz az őszinte szónak . . . "

E gondolatok jegyében hozták létre 1946 őszén új lapjukat a csoport tagjai, Földeák János kezdeményezésére. A *Külváros* című pesterzsébeti kulturális szemle pénzügyi segítséget hivatalosan nem kapott, papírt azonban igen. A folyóiratot társadalmi munkában szerkesztették, de csak három számra futotta anyagi erejükből. Az első, azaz októberi szám fejlécén a következő nevek szerepelnek: felelős szerkesztő Bakó József, szerkesztik Földeák János, dr. Kovalovszky Miklós, dr. Lakatos László és Palágyi Andor. Felelős kiadó Böhm György — aki Pesterzsébet első, hároméves tervét összeállította. A képzőművészeti rovatot Nolipa István Pál vezette, aki már 1922 óta részt vett a munkásmozgalomban. A második számban Hódy Imre neve is a szerkesztők között szerepel, s Nolipa István Pál emlékezete szerint Szarka József is részt vett a lap összeállításában.

Az első szám vezércikkét Földeák János írta *Külvárosok, kultúra nélkül* címmel, s a cikk egyben a lap programját is meghatározza: a legfájdítóbb hiányérzetet a külvárosok kultúranélkülisége okozza, ezen kell hamarosan segíteni.

Ezt a kérdést fejti ki több másik cikk, más-más oldalról, például a *Színjátszás a külvárosban, A csepeli munkásoktatás, Külvárosok az újjáépítésben*. Ami a szépirodalmi részt illeti; a novellákban a városi élet, a gyári munka lép előtérbe. Rideg Sándor *A csodálatos gépezet* című novellájának is ez a témája, erről ír *Zúgnak a gépek* című riportjában Maglódi Magda (csepeli W. M. gyárról), Bakó József pedig *Pesti jány* címmel írt elbeszélést. A versek harmonikusan illeszkednek a lap profiljához, így Módos Ferenc *Kül-*

városi utcája (Úgy ismerem már a hosszú utca /szürkére koptatott köveit,/ a sarki szatócsot, mellékutcák / locsoltszélű szövevényeit . . . / A mélyülő repedéseket is / a lélekző város falain . . .), TAMÁSI Lajos *Barátaim, a költők szóljanak* című költeményében a szabaddá vált költő friss hitével hív (Barátaim, a költők szóljanak! / Ágyú se bőg, és bomba se robban, / s növekedik a legszebb gondolat / gyárak mélyén és külvárosokban. / A felelősség súlya ránkszakad: / az igazit, s a szépet s egyre jobban!).

Színjátszás a külvárosban című írásában SCHELKEN Piroska magas színvonalú színházi kultúrát igényel a külvárosok lakói számára. DUKKON István ugyanezt az igényt fejezi ki a filmmel kapcsolatban. A *Szemlé*ben NOLIPA István Pál NAGY BALOGH János (1874—1919) művészetét ismerteti, majd könyvkritikák következnek (NAGY István, és Alekszej TOLSZTOJ egy-egy regénye, a *Móricz Zsigmond ébresztése* című emlékkönyv).

A *Külváros* második, októberi számának *Életforma és kultúra* című vezércikkében KOVALOVSZKY Miklós reagál az előző szám vezető cikkére, melyet FÖLDEÁK János írt. KOVALOVSZKY a peremvárosok népművelésének megszervezését sürgeti. „Mi, akik osztályhelyzetünknél fogva vagy a sors véletlenéből — a kettő talán itt ugyanazt jelenti — a külvárost vállaltuk otthonunknak, s a szellem szolgáinak valljuk magunkat, a jelen minden nehézségét vállaljuk, hogy kiemeljük a külvárosok népét szellemi elszigeteltségéből és süllyedtségéből, felkeltsük benne a művelődés igényét és szeretetét . . ." *Már nem hallgatnak a magyar írók* című cikkében FÖLDEÁK János örömmel regisztrálja a *Társadalmi Szemle*, a *Szocializmus*, a *Magyarok*, a *Valóság*, a *Fórum* és a több évi kényszerű hallgatás után újra élő *Válasz* megjelenését, s azt a reményét fejezi ki, hogy jelentkeznek hamarosan az új, fiatal írók, költők, akik felfrissítik a magyar irodalmat. Ebben a számban néhány magyar szerző elbeszélését találjuk és egy CSEHOV-novellát, a *Bosszút*; két verset — VIDOR Miklós *Rend* és BERDA József *Vasárnapi öröm* című versét. A *Szemle* rovat szerencsés kézzel válogatta ki a könyvismertetéseket: BÖLÖNI György: *Hallja kend, Táncsics;* RIDEG Sándor: *Urak országában;* BAKÓ József: *Hinár* (KOVAI Lőrinc ismerteti); RÉVAI József: *Marxizmus és magyarság;* KOLOZSVÁRI-GRANDPIERRE Emil: *Lófő és kora.* Több kisebb helyi kulturális eseményről ad számot a lap, így például MOLNÁR Géza ismerteti a CSEHOV-estet, melyet a Magyar Kommunista Párt pesterzsébeti szervezetének központi színjátszó csoportja mutatott be 1946. október 19—20-án.

A folyóirat harmadik s egyben utolsó száma decemberben jelent meg — kár, hogy megszűnt, hiszen éppen ez a szám mutatja, hogy a lap erőteljesebben kezdett kibontakozni. Gazdag írói névsor, az írók, költők nevét többnyire ismerjük az 1945 előtti antológiákból: BAKÓ József, BENJÁMIN László, FÖLDEÁK János, KOVAI Lőrinc, KOVALOVSZKY Miklós, MÁNDY Iván, SZÜDI György, TAMÁSI Lajos, VAÁD Ferenc. A borítólapon NOLIPA István Pál rajza — egy öreg munkás portréja látható.

KOVALOVSZKY Miklós *Szellemi igényeket!* című vezércikkében továbbviszi az előző számban kifejtett gondolatokat. Keserűen szól a szellemi igénytelenségről, s még inkább sürget: „a külvárosok népének munkáskultúrát kell adnunk, olyan műveltséget, amelyben megvan a kultúra teljessége, egyetemessége, de amely mégis sajátosan az övék, munkásoké, közel áll hozzájuk, életük szerves része, tartozéka, mert az ő világukban gyökerezik. Ennek a nagyjelentőségű, évtizedek mulasztását pótló és talán évszázadok sorsát, a jövő útját kijelölő munkának nyomait várjuk, lessük reménykedve másfél év óta . . . "

A Külváros harmadik számában megjelent írások mind ezt az igényt szolgálják, így SZÜDI György két verse: *Dal a csavarról* és a *Szövőszékhez;* BAKÓ József *Tanonciskolában* című verse; KOVAI Lőrinc *Marx Károly Londonban* című elbeszélése; TAMÁSI Lajos *Kiáltsatok a szívverésre!* című verse, hasonlóképpen a könyvek, melyekre az olvasók figyelmét felhívják: SZIMONOV: *Nappalok és éjszakák,* HEMINGWAY: *Akiért a harang szól,* FÖLDEÁK János: *Kenyérkeresők.*

Itt jelent meg először Benjámin László *Három kétely kapujában* című nagy költeménye.

A vers két utolsó szakaszát idézzük:

Az életük egy az enyémmel,
ezért tudtam mindig magamról
szólni; a magam életében
elmondtam mindent társaimról.
Jövőjükben láttam jövőmet,
egyformán sujtott, ami múlt.
Higgyétek el, mindig őszinte voltam,
bár magam iránt gyakran elfogult.

S ahogy a kör visszatér önmagába,
úgy térek vissza önmagamhoz én.
Nyolc éve kiáltok a nagyvilágba,
meghallotta hangomat a szegény,
arcomon arcát látta. Ime, ujra
megérkeztem, most bezárul a kör.
Nézd meg magad benne — talán
homályos,
de őszinte és kerek e tükör.

Markovits Györgyi

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Szenczi Molnár Albert V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált könyvei a Vatikáni Könyvtárban[1]. Dézsi Lajos máig elavulatlan XIX. századi forráskiadványa,[2] Turóczi-Trostler József kimerítő részletességű, viszonylag friss szintézise[3] után hogyan lehet még újat mondani Szenczi Molnár Albert és Heidelberg viszonyáról? Rendkívül szerteágazó tudományos kapcsolatainak Heidelberg-centrikus vizsgálatával bizonyosan. Ez a megközelítés is sokrétű lehet. A kínálkozó lehetőségek közül emelünk ki most egy véletlenül megnyugtatóan megoldható kérdést: mi történt azokkal a könyvekkel, melyeket Molnár Albert egyik patrónusának, V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált, illetve a heidelbergi bibliotékának ajándékozott?

Minden Baedeker megírja, hogy Heidelbergben egykor a Szent Lélek téren álló Heiliggeist-Kirche adott otthont „a művelt Németország legnagyobb kincsének", a pfalzi választófejedelmek adományaként létrejött világhíres könyvtárnak.[4]

Ez az egyetemi célokat is szolgáló gyűjtemény évtizedeken át kutatóhelye, tudományos kincsestára volt a Heidelbergbe özönlő magyar diákoknak és tudósoknak, így Szenczi Molnár Albertnek is. Itt helyezték el a pfalzi választófejedelemnek dedikált ajándékkönyveket, mint Szenczi Molnár könyveit is. De csak 1622 előtt, mert mindjárt a harmincéves háború elején, ez év szeptemberében Tilly és csapatai hosszú ostrom után végleg elfoglalták a várost. Feldúlták és kirabolták az európai protestantizmus metropolisát; megkínozták Molnár Albertet is — gúzsba kötötték, majd csigára vonva gyertyával perzselték a hasát, miként ezt Kálvin-fordításának egyik címlap-metszete megörökíti[5] —, kirablása azonban mégsem volt végzetes: könyvei megmaradtak.

[1] 1967—68 telén háromhónapos itáliai tanulmányutam egyharmadát a Vatikáni Könyvtárban folytatott kutatásokkal tölthettem; így kerültek elém Szenci Molnár Albert dedikált könyvei. „Felfedezésük" tulajdonképpen véletlen eredménye, mert nem azzal a tudatos szándékkal nyomoztam utánuk, hogy a Vatikánba került heidelbergi könyvtár magyar vonatkozású anyagát tanulmányozzam, csupán esetleges bejegyzéseket reméltem a kötetektől. (K. S. I.)

[2] Szenczi Molnár Albert *Naplója, levelezései és irományai.* Kiad. Dézsi Lajos. Bp. 1898. A továbbiakban: SzMA Naplója.

[3] Turóczi-Trostler József: *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben.* = *Magyar irodalom — világirodalom.* II. köt. Bp. 1961. 109—155.

[4] Vö. pl. *Das ist Heidelberg.* Führer durch Stadt, Schloss und Umgebung . . . 10. verbesserte Aufl. Heidelberg é. n. 20. A templom egykorú szűkszavú jellemzése Szepsi Csombor Márton klasszikus útirajzában: „Két kivalyképpen valo temploma vagyon ez városnak. Eggyk az sz[ent] Lélek, ez az föbbik szinten az piatzon epitetet . . ." Szepsi Csombor Márton *Összes művei.* Kiad. Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter. Bp. 1968. (Régi Magyar Prózai Emlékek I.) 263. l.

[5] Vö. Dézsi Lajos: *Szenczi Molnár Albert (1574—1633).* Bp. 1897. (Magyar Történeti Életrajzok.) 212. l.

V. Frigyes rosszabbul járt. Miután TILLY már a nevezetes fehérhegyi csatában is megverte, véget vetvén ezzel kurtára mért „téli királyságának", most a holland száműzetésbe kergetett „Winterkönig" egykori hatalmas könyvgyűjteményére is rátette a kezét. Az utolsó egyleveles nyomtatványig lefoglalta, aztán Miksa bajor választófejedelem sietett teljes egészében odaajándékozni XV. Gergely pápának. XV. Gergely rövid uralkodása (1621—1623) alatt alighanem azzal tette nevét leginkább maradandóvá, hogy megszervezte e roppant könyvgyűjtemény Rómába szállítását, s külön, összefüggő könyvtári egységként felállíttatta a Vatikánban a Biblioteca Palatiná-t. A könyvek elszállításának szakmai felügyeletével Leone ALLACCIt (1586—1669), a neves görög specialistát, a Vatikán későbbi híres könyvtárosát bízta meg, aki a sikerrel végrehajtott feladatról írásos jelentést is készített.[6]

Mindezek fényében most már megvilágosodik, miért nem talál az érdeklődő első kiadású PÁZMÁNY-műveket a Vatikánban (először természetszerűen ezek kézbevételére tesz kísérletet): az ellenreformáció egykorú irodalma helyett miért éppen a protestantizmus képviselteti magát négy SZENCZI MOLNÁR-kötettel is?! Jóllehet MOLNÁR Albert itt őrzött könyvei közül csak kettő származik bizonyíthatóan a heidelbergi állományból, a vatikáni Biblioteca Palatina módszeres, *magyar szempontú* átkutatása bizonyosan megérné a fáradságot.[7] A törzsállomány és az ajándék-könyvanyag szakértő végigbúvárlása feltehetően gazdagítaná ismereteinket Heidelbergnek a régi magyar szellemi életben játszott szerepét illetően. E szép könyvtörténészi feladat elvégzésére óhajtunk buzdítani, amikor — fotómásolattal is illusztrálva — bemutatjuk a Vatikán két, sajátkezűleg dedikált SZENCZI MOLNÁR-kötetét.

Az egyik a *Lexicon Latino—graeco—hungaricum* második, 1611-es hanaui kiadása (RMK I. 427.). Mai könyvtári jelzete *Palatina V. 1664.* A Biblioteca Palatina könyvkötéseit feldolgozó Ilse SCHUNKE szerint[8] kötése „Pappd. Weisses Pergamentmit Klappen", s VI. Pius pápa könyvkötőjének kezeműve. Gerincének felső részén: *LEXICON / 1729. / Latinograecum Hungaricum / B / 2.26 / LEXICON LAT: GRAECO-HVNGAR: / Alberti Molnar.* Alulra — „numerazione da conservarsi" címén — ugyanazt az exlibris-t ragasztották, ami fotónkon a fedőlap belső oldalának bal felső sarkában látszik. Az első kötéstábla felső részén is régi kézírásos jelzet: *C. 21.*

A címlap előtti őrlevél rectóján SZENCZI MOLNÁR Albert 1. sz. reprodukciónkon bemutatott sorai. (Ennek 5. sorában *septemviri* helyesen *septemviro.)* Az előzéklevél első lapjának bal alsó sarkába ragasztott egykorú ex libris-en piros ceruzával a később áthúzott *8477*-es szám látható.

A hódoló ajánlás alá MOLNÁR Albert nem írt dátumot, de naplójába feljegyezte, mikor járult az ifjú, akkor még mindössze 15 éves uralkodó színe elé. A szótár *Epistola*

[6] Vö. *Schenkung der Heidelberger Bibliothek durch Maximilian I. Herzog und Churfürsten von Bayern an Papst Gregor XV. und ihre Versendung nach Rom.* Mit Originalschriften von Augustin THEINER. München 1844.; *Zur Geschichte der alten nach Rom entführten Bibliothek zu Heidelberg.* Von Anton RULAND. Besonderer Abdruck aus dem XVII. Jahrgange des Serapeums. Leipzig 1856.; *Relazione sul trasporto della Biblioteca Palatina da Heidelberg a Roma* scritta da Leone Allacci ed ora per la prima volta pubblicata da Giovanni Beltrani. Bologna 1882. (Estratto dalla Rivista Europea — Rivista Internazionale.); Curzio MAZZI: *Leone Allacci e la Palatina di Heidelberg.* Bologna 1893.

[7] A múlt század közepén — DUDIK: *Iter Romanum.* Bécs 1855. c. könyvét ismertetve — NAGY Iván a Bibliotheca Palatináról szólva már jelezte, hogy a „Vaticananak ez osztályát tevő kéziratgyűjtemény Heidelbergből került Rómába . . . Dudik csak három codexet nézett által. Reánk vonatkoznak ezekben a következők . . ." *Magyar Történelmi Tár.* 1857. 245—246. l.

[8] Ilse SCHUNKE: *Die Einbände der Palatina in der Vatikanischen Bibliothek.* Bd II. Katalog. Città del Vaticano 1962. (Studi e Testi 217.) 673. l.

Illustrissimo Principi ac Domino
Dn. FRIDERICO V. Sacri Rom.
Imp. Electori, Comiti Palatino Rheni,
Duci Bavariæ,
Serenissimi Principis septemviri,
FRIDERICI IIII. Pie m. de studiis
nostris & Christi Ecclesiis optimè meriti
Patris, Summi Dei filio, Domi-
no suo clementissimo,
Vitæ diuturnitatem & incolumitatem,
Studiorum meremensium maximum,
Utilium Linguarum cognitionem multiplicem,
Felicitatem & gloriam sempiternam,
Salutem denique æternam, ab Ommipo-
tenti Deo Patre Luminum
precans ex animo,
HOCCE
Lexicon Latino-Græco-Ungaricum
In
Animi grati & observātis testimonium

Humiliter offert ac
dono dat

Albertus Molnar
Auctor

1. sz.

Serenissimo & Potentissimo
Principi ac Domino,
DN. FRIDERICO V. S.R.I.
Archidapifero & Electori primario,
Bavariæ Duci: Domino suo
clementissimo,
Hunc librum ex Germanico factum
Ungaricum,
In
Grati animi Testimonium,
Fidelis subjectionis Arrham,
Summæ, secundum Deum, fiduciæ Indicium,
offert & dono dat, atq; in
Instructissimam Bibliothecam Electoralem
memoriæ causâ reponi optat,

Serenissimæ Ipsius Celsitudinis

Humilis Servus

Albertus Molnar
Ungarus Interpres

2. sz.

dedicatoriája 1611. március 7-én kelt Marburgban, két nappal a nyomtatás befejezése előtt. („9. Martii. Elvégezetetött a Lexicon nyomtatása Hanaw."), s e hó 24-én SZENCZI MOLNÁRT már fogadta is a választófejedelem: „24. Martii Heidelbergae accessi sacram sinaxin, donavi electori Friderico V. Lexicon, coenavi in palatio feria secunda Paschatos."[9] A szokásos pénzjutalmon kívül — amiről ezúttal nem tájékoztat — még abban a megtiszteltetésben is részesült, hogy húsvét másnapján a palotában[10] ebédelhetett.

Itt kell megjegyeznünk, hogy 1612. augusztus 21-én ismét tisztelgett V. Frigyesnél: „21. Augusti exhibui electori haeredi biblia Ungarica." — jegyezte fel naplójában.[11] A KÁROLI-bibliának ez az általa sajtó alá rendezett 1612-es oppenheimi edíciója (RMK I. 434.) nem szerepel neve alatt a Vatikáni Könyvtár katalógusában, de feltehető, hogy dedikált példánya úgyszintén megmaradt, s a bibliák közül előkereshető.

Másik dedikációját a *Postilla Scultetica* (Oppenheim 1617. RMK I. 475.) őrzi. Mai könyvtári jelzete *Palatina IV. 1223.* Kötése még oppenheimi eredetű: „Pappd. Weisses Pergament", aranymintás díszítéssel.[12] Gerincén egykorú kézírással, illetve kis papírvignettákon: *1646 / Palatina / IV 1223.* Alul: *87 / II. P. 3. / 18.* Az első kötéstábla felső részén: *C. 163.* SZENCZI MOLNÁR Albert 2. sz. reprodukciónkon bemutatott ajánló sorait itt is a címlap előtti őrlevél rectóján olvashatjuk.

Abraham SCULTETUS (1566—1624), „Az Rhenus víze mellékén regnáló Frideric Palatinus Hertzegnec Heydelbergaban Udvari fö Prédikátora"[13] e művének magyar fordítását MOLNÁR Albert tehát már egyenesen a választófejedelmi könyvtárban óhajtotta elhelyezni. Hogy ez mikor történt, arra nincs pontos adatunk, de megközelítőleg visszakövetkeztethető. A *Postilla Scultetica* ajánlólevele Oppenheimben kelt 1617. április 3-án. SZENCZI MOLNÁR ekkor már nem vezetett rendszeresen naplót, könyvének megjelenését sem örökítette meg, de azt elárulja, hogy április 30-án Heidelbergben tartózkodott, ekkor kapta meg az oppenheimi skólamesterséget. Május 8-án költözött Oppenheimba,[14] Frigyes előtt tehát április végén vagy május elején tiszteleghetett a *Postilla Sculteticá*val.

A mecénás választót itt üdvözlő verssel is köszönti másik Scultetus-fordítása, az 1618-ban megjelent *Secularis concio Evangelica* (RMK I. 482.) BETHLEN Gáborhoz címzett latin ajánlólevelében, meg az 1621-es heidelbergi *Imádságos könyvecske* (RMK I. 514.) élén egyik jeles patrónusaként ugyancsak „az csehországi felséges Friderik királt, ez Palatinatusnak kegyelmes fejedelmét" nevezi meg. Szótára 1621-es kiadásának (RMK I. 513.) ismét BETHLEN Gábort megszólító ajánlása pedig mintegy összefoglalóan mond köszönetet Frigyesnek az őt és családját pártfogoló egykori segedelmekért.[15]

Miként fentebb jeleztük, a Vatikáni Könyvtárban még két SZENCZI MOLNÁR-kötetet őriznek: a latin—magyar szótár első, 1604-es nürnbergi kiadásának (RMK I. 392.) két példányát. Jelzetük *Racc. T. IV. 2066.* és *Barberini Y. V. 37.* Különféle leltári számokon kívül e kettőben nem található bejegyzés; jelzetük is mutatja, hogy más gyűjteményesoportból, nem a Biblioteca Palatinából valók.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN—KULCSÁR PÉTER

[9] SzMA *Naplója* 52. l.

[10] A Heidelberger Schloss XVII. század eleji látnivalóinak lelkes hangú leírását l. Szepsi Csombornál: I. m. id. kiad. 262—263. l.

[11] SzMA *Naplója* 57. DÉZSI Lajos magyarázó jegyzete szerint: „V. Frigyes pfalzi választófejedelem ekkor 16 éves volt (szül. 1596. aug. 26.), s helyette 1614-ig gyámja, II. János zweibrückeni herceg kormányozott."

[12] Ilse SCHUNKE: I. m. 388. l.

[13] L. róla az id. SZEPSI CSOMBOR-kritikai kiadás 557. lapját.

[14] „30. Aprilis ultimo ☿ Heidelbergae in senatu sacro constitutus sum rector scholae Oppenhemicae. 8. Maii migravi in Collegium." *SzMA Naplója* 78. l.

[15] Vö. DÉZSI Lajos közlésével: *SzMA Naplója* 79, 82. l.

FIGYELŐ

A nyelv kommunikatív szerepe. John Desmond BERNAL professzornak, a kiváló fizikusnak és tudománytörténésznek van egy megállapítása a dokumentáció költségvonatkozásairól. Eszerint egyes esetekben és szakterületeken az információ-visszakeresés, a korábbi kutatások eredményeinek dokumentáció formájában való asztalra tétele sokkal költségesebb, mint az adott feladat újbóli kikísérletezése. E megállapítás csak részben igaz. Maga BERNAL is utal erre. Úgy hisszük azonban, hogy e megállapítás részigazságának arányai különösen másak Angliában és Magyarországon. Angliában egyrészt számolni kell azzal, hogy minden gépesítés ellenére, a dokumentációs apparátus fenntartása, órabérre átszámítva, sokkal költségesebb, mint Magyarországon, ahol viszonylagosan olcsóbb a munkaerő. Tény az is, hogy Angliában, ahol az egymással konkurráló ipari magánvállalatok elzárják egymás elől dokumentációikat, gyártástitkaikat, csak igen magas költség mellett lehet gyártásleírásokat, ill. egy-egy technológiai részfolyamatra vonatkozó dokumentációt üzemen kívülről beszerezni. Magyarországon a vállalatok közötti információ-cserének, ha vannak is, nincsenek olyan magas összegeket igénylő elszámolási tételei, mint Angliában. Vegyük ehhez hozzá még azt, hogy Magyarországon éppen a humán tudományok viszonylatában (márpedig az ilyen egyetemi, ill. főiskolai képzettségű személyeket jól fel lehet használni dokumentációs munkákra) bizonyos túltermeléssel kell számolnunk, megállapíthatjuk, hogy ez a bernali összefüggés sokkal kevesebb ponton érvényes, mint Angliában, és hogy az információ-visszakeresés, dokumentációfeltárás akár gépi, akár manufakturális formái sokkal inkább társadalmi szükségletet képeznek. Egyszóval a másoktól való tanulás, ennek minden dokumentációs, bibliográfiai stb. következményével, nagyobb jelentőségű számunkra, mint sok más ország kutatói, kutatóközösségei számára. — Iménti eszmefuttatásunkkal azt a meggyőződésünket kívánjuk alátámasztani, hogy a magyar könyvtárügynek igenis fokozott érdeklődést kell tanúsítania minden olyan elméleti mű, kongresszus vagy szimpózium anyaga iránt, melynek tárgya az információ-átvitel, a kommunikáció, az információ-visszakeresés, az információs rendszerek egymásrahatása stb. Erről az elvi alapról kiindulva bátorkodom a meglehetősen nyelvtudományi vonatkozású szimpóziumot, melyet a Magyar Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja közösen rendezett, e helyen röviden ismertetni.

A szimpózium anyaga 1969. július 1—3 között, három egymás után következő napon, öt témacsoportba tagoltan került megvitatásra. A témacsoportokon belül 13 dolgozat anyaga került vitafórum elé. A dolgozat szerzői is többnyire jelen voltak, ám dolgozatukat nem olvasták fel, mivel azok anyagát, előzetes kézbesítés folytán, minden résztvevő megkapta, áttanulmányozhatta. A szimpózium feladata tehát a szétküldött anyag megvitatása volt. A következő témacsoportokat tűzték napirendre: 1. Kommunikációelmélet, 2. Kommunikáció és ismeretközvetítés, 3. A kommunikáció esztétikai vonatkozásai, 4. A kommunikáció technikai vonatkozásai, 5. Kommunikáció és nyelvészet.

Minden egyes témacsoport vitájának vezetésével egy-egy, a témát jól ismerő rapporteur volt megbízva; ez a rendszer biztosította azt, hogy a vita szervezetten folyt és azt, hogy a vitában elért eredmények megfelelő összegezésben is részesültek a vitalezárás előtt.

Szecskő Tamás *A Kommunikáció-elmélet általános kérdései* c. dolgozata, amely egyébként az egész szimpózium elsőként megvitatott dolgozata volt, ha első pillanatra nem is érint könyvtári kommunikációs kérdéseket, olyan vitát váltott ki, ami e speciális szemszögből is figyelemreméltó. Szecskő, sok egyéb törekvése mellett, abban az irányban kutatott, hogy miként lehetne az emberek közötti információs folyamatokat az állatok vagy gépek közötti ilyen jellegű folyamatoktól terminológiailag elkülöníteni. Úgy látta, hogy az emberek közötti információ-folyamatokat helyes lenne „kommunikációnak", minden más információfolyamatot viszont „információ-továbbításnak" nevezni. Nos éppen e ponton merült fel a vita. Ismeretes ugyanis a kibernetikának, ill. a matematikai információ-elméletnek az a megállapítása, hogy minden olyan információi, amely egy adott rendszeren belül a korábbi információkhoz viszonyítva ismerettöbbletet nem jelent: nem információ, hanem redundancia. Nos, ha ezt a meghatározást elfogadjuk, nem nevezhetjük az emberek közötti információ-kicserélési folyamatokat kizárólagos joggal „kommunikációnak", mivel azok gyakran valóban információ-továbbítások, az állatok közötti jeladásokat viszont nem nevezhetjük kizárólagos joggal „információtovábbításnak", mivel azok sokszor redundáns elemeket tartalmaznak, tehát nem kizárólagosan információ-továbbítások. Helyesebbnek tűnik tehát emberi, állati, gépi kommunikációról beszélni. Véleményünk szerint helyes az is, ha a könyvtáron belül is általában „kommunikációkról" beszélünk, akár emberek, akár gépek közötti kommunikációk ezek, akár vegyes jellegűek: emberek és gépek közöttiek. Kommunikáció tehát: információ + redundancia.

De térjünk vissza az információ matematikai értelmezésére. Milyen értelmet nyer az információ egy adott könyvtár, tehát egy adott információ-tároló rendszer viszonylatában? Az előbbiekből kifolyólag olyan értelmet nyer, hogy minden olyan adat, amely az adott könyvtárban, más szóval információ-tárban már valahol megvan, nem információ többé, csak redundancia. Ebből az a paradoxonszerű következtetés fakad, hogy a könyvtár nem is annyira információ-tároló, mint még ennél is inkább redundancia-tároló intézmény.

Mindez arra a kézenfekvő következtetésre vezet bennünket, hogy az információt körüllengő varázst kissé csökkentsük, és a redundanciát értéktelennek tartó alapállást viszont bírálatban részesítsük. Számos olyan információ áramlik be egy-egy adott könyvtárba, ami matematikailag a könyvtári információs anyaghoz viszonyítva valóban eredeti, tőről metszett információ — csakhogy semmi szükség sincs rá, és számos információ viszont nincs meg redundáns formában, aminek viszont többszörösen redundáns formában is meg kellene lennie. Különbséget kell tehát tennünk egy-egy adott könyvtár szempontjából értékes redundanciák és értéktelen redundanciák, értékes információk és értéktelen információk között.

De miként történjék ez a különbségtevés? Ez valójában már távoli múltra tekint vissza, még ha a könyvtárosok nem is kifejezetten ilyen elvi különbségtevési célzattal valósították ezt meg: az olvasótermi könyvanyag elkülönítése, a különféle könyvtári munkafolyamatokhoz szükséges segédkönyvanyag különtartása, a régi és ritka könyvek különgyűjteménybe állítása stb. mind ilyen értékelő akciók: azt jelzik, hogy a különválasztott, félrehelyezett könyvek információi valami módon értékesebbek az átlagkönyvek információinál. A bibliográfia-elmélet manapság már közmegegyezésszerűen különbséget tesz elsődleges és másodlagos információk között (vö. B. C. Vickery, M. Dembowska, Szentmihályi J. stb.). Nos a másodlagos információkat tartalmazó kötetek: a bibliográfiák, repertóriumok, recenziógyűjtemények stb., melyeket nem egy

könyvtár fokozott gonddal kezel és csak kivételesen kölcsönöz, szintén értékességüket tekintve különülnek el az átlagos állománytól.

Próbáljuk most már modellbe foglalni a fentieket. Fel lehet-e állítani egy olyan könyvtári információ-értékelési modellt, amely csak a könyvtári állományból, annak információs halmazából indul ki, és az újonnan érkező gyarapodásokat ehhez viszonyítva: információnak és redundanciának, új, illetve már meglevő, majd ennek alapján értékes és értéktelen anyagnak ítéli? Nem. Fel lehet-e állítani egy olyan könyvtári értékelési modellt, amely az olvasók agyában ismeretként jelenlevő tudást veszi alapul, és minden könyvtári forrásanyagot (könyvet, folyóiratot stb.) abból a szempontból értékel, hogy ez milyen mértékű többletismeretet ad hozzá a már meglevő olvasói ismeretekhez? Azt hiszem ez sem helyes. Ki lehet-e végül indulni értékrendünk felállításánál abból, hogy a legkülönfélébb könyvtári munkafolyamatok végzésekor, ezek megfelelően színvonalas ellátásakor a könyvtárosi adatismeretekhez viszonyítva milyen mérvű többletismeretet biztosít a könyvtári állomány? Úgy gondoljuk, hogy csakis a fenti három szempont együttes számbavétele vezethet a könyvtárba való információ-beáramlás reális értékmérlegeléséhez.

De hiába jutok el a könyvtárba beérkező anyag értékelésének legtökéletesebb kulcsához, ha értékrendszeremhez viszonyítva értéktelennek minősülő anyag beáramlását (ajándékkönyvek, propagandaküldemények, egyenlőtlen értékű csereanyagot szolgáltató cserekapcsolat kultúrpolitikai meggondolású fenntartása stb.) ezzel még sem befolyásolni, sem megakadályozni nem tudom. Az értékelési metodika fokozott alkalmazása tehát nem is a könyvtári anyag beérkezésénél, hanem a feldolgozásra adásnál, illetve a feldolgozás után a katalógusok információs lehetőségeivel való figyelemfelkeltésnél, tehát az olvasóhoz való juttatás mozzanatánál kell hogy érvényesüljön. Az első két kommunikációs fázisban, az anyagbeérkezéskor és a feldolgozásra-adáskor a lehetőségektől függően már igyekeznek könyvtárosaink értékelési elveket érvényesíteni, de a katalógusi informálás érték-útbaigazítási célra való alkalmazása még kidolgozatlan.

Az „információ" és „redundancia" fogalmak köré font gondolattársításunkat elhagyva egy újabb könyvtári vonatkozású kommunikációelméleti területet kell érintenünk, melyre Kovács Máténak a szóban forgó szimpózium 2. témacsoportjában megvitatott *Közlés és közművelődés* c. dolgozata ad alkalmat. Kovács Máté F. de Saussure közlés-modelljét idézi, de nem fogadja azt el megfelelően alkalmazható modellként, mivel — úgymond — „hiányzik belőle a közlő és átvevő közül a közlemény tárgyiasult formája" (kézirat: 6. l.). Mi a magunk részéről nem osztjuk Kovács Máté kifogását a Saussure-i modell dolgában, mivel úgy látjuk, hogy a közlő és az átvevő közötti tárgyiasult közleménnyel Saussure igenis foglalkozik: az írott, illetve beszédszöveg — melyekkel a *Cours de linguistique générale* sokat foglalkozik, — ilyen közlemény-tárgyiasulások. Hogy Saussure a közlemény-tárgyiasulások olyan gyűjteményével, mint egy-egy adott könyv vagy a könyvek halmazával: a könyvtárral nem foglalkozik — ez igaz, de ez már nem is tartozott feladatai közé, hiszen ő a nyelv rendszerét akarja feltárni, melynek a könyv semmiképpen sem eleme. Kovács Máté Saussure mellett Horváth Jánosra is hivatkozik, aki az irodalom fogalmának meghatározása során olyan formában utal az író és az olvasó kapcsolatára, hogy közben az „írott mű" szerepét is hangsúlyozza, ami — mint tárgyiasult közlemény — a két személyt saját testén keresztül egymáshoz köti. Kovács szerint ez a meghatározás sem kielégítő, hiszen „semmit sem mond arról, hogy mit tartalmaznak az írott művek" (7. l.), és arra sem utal, hogy „mire használják az olvasók a művek elolvasása útján szerzett szellemi gyarapodást". Kovács Máté mégis alkalmasnak találja a Horváth-féle meghatározást arra, hogy ebből egy a mai szemléletnek megfelelő, általános közlésmodellt alakítson ki. Kovács a maga közlésmodelljében a közlemény kiindulópontjául „a közlő, az alkotó tudatvilágát", a közlemény

céljául „az átvevő a felhasználó, a feldolgozó tudatvilágát" jelöli meg, amely két végpont között „a közlés, az alkotás" továbbítódik. Modelljében arra is utal, hogy a közlő tudatvilága „a valóság világából" táplálkozik, és hogy az átvevő tudatvilága „a valóság világába", ebbe a hatalmas információ-óceánba adja le végső soron tartalmait. Persze amely címen Kovács Máté elmarasztalta a Horváth-féle meghatározást, t.i., hogy az nem utal az írásművekből merített tanulságok felhasználásának céljaira, ugyanezen az alapon az ő modelljét is elmarasztalhatnánk: az a felhasználási cél, hogy a felhasználó tudatvilága (a viselkedés áttételei révén) a valóság világával lépjen kontaktusba, ez még nem célmeghatározás, e kontaktust „prizmával kell megtörnünk", hogy apró elemeire bonthassuk.

Kovács Máté modelljét vitatva, próbáljuk a célszerűség funkciója szempontjából kissé megvizsgálni a modell átalakításának és alkalmazásának lehetőségét. A célszerűség típusait illetőleg folyamodjunk R. Jakobson nyelvi funkció-modelljéhez. Ismeretes, hogy R. Jakobson munkásságát sok ponton bírálat is érte napjainkban, de éppen funkció-rendszere ritkán adott bírálatra alkalmat ez ideig. Úgy tűnik tehát, hogy munkahipotézisként e funkció-rendszer egyelőre megfelel. Jakobson — mint ismeretes — 6 nyelvi (beszéd) funkciót vesz fel: a referenciális, az emocionális, a konatív, a poetikus, a fatikus és a metalingvális nyelvi-megnyilatkozási funkciókat.

Ne akarjuk mi most e jakobsoni funkciókat olyannyira általánosítani, hogy a közművelődés „általános kommunikációs modelljének" matrix-elemeivé minősítjük át őket, azt állítván, hogy a közművelődésnek van referenciális, emocionális, poetikus stb. célzatossága, de igenis *kíséreljük meg átértékelni e funkciókat a könyvtári olvasás célzatosságainak tipologizálására.*

Ha csak információ-szerzés végett járnának olvasók a könyvtárak olvasótermeibe, ill. ha csak ilyen célzattal vennének ki könyveket, akkor joggal állíthatnánk, hogy az olvasás esetén a jakobsoni nyelvi funkciók közül pusztán a referenciális funkció érvényesül. — E lehetőség képtelensége nyomban világosan áll előttünk, ha a közművelődési könyvtárak olvasóira gondolunk, akik közül sokat az irodalmi élvezet, a költői, prózaírói szépségekben való gyönyörködés célja, tehát a poetikai-esztétikai cél hív a könyv mellé. — Rendben van, elismerjük tehát a referenciális-informatív és a poetikus-esztétikai olvasási célt, de mit jelenthetne olvasásilag a „konatív funkció"? Ha egy adott szervezetet vagy akár az államrendet olyan kommunikáló félként fogjuk fel, amely érdekelt abban, hogy tagjai, ill. állampolgárai így vagy amúgy viselkedjenek, ilyen vagy amolyan attitűdöt tanúsítsanak, akkor e szervezet, ill. államrend a könyvtáraktól bizonyos befolyásolás (ajánló jegyzékek, propaganda kiállítások, prospektusok stb.) ellátását várhatja el. Ez a buzdító, viselkedés-meghatározó, világnézet-befolyásoló hatás elsősorban az olvasás során érvényesül az olvasónál. Persze maga az olvasó is kifejthet olvasásával akarati, viselkedés-befolyásoló hatást: ha például valaki (pl. egy tanár) általa személyesen ismert olvasók között példamutatási célzattal olvas. Akárhogy is vesszük: ilyen akarati hatásmechanizmus érvényesítésére is hellyel-közzel alkalmas intézmény a könyvtár, ill. alkalmas szerep, az olvasó-szerep. — Ugyanígy az emocionális kielégülés számára is lehetőséget nyújt az olvasás ténye, ill. helyzete. — A metalingvális funkció Jakobson-nál az a nyelvi tevékenység, amikor valaki magára a beszédre vonatkozóan tesz fel kérdéseket. Ha valaki a könyvtárban arra vonatkozólag olvas valamit, hogy megtudja, miként tudja elolvasni azt, amit végső soron olvasni szeretne, ezt az olvasási funckciót (melynek legjellegzetesebb formája a katalógus-olvasás vagy levéltári viszonylatban az ún. mutatók, ill. fondjegyzékek olvasása) nevezhetjük metaolvasásnak. — A fatikus olvasási funkció értelmezése nem oldható meg — legalábbis szerintünk — ilyen könnyűszerrel, e nyelvi funkciónak talán meg sem felel semmiféle olvasási funkció.

Az előbbiekkel azt kívánjuk érzékeltetni, hogy könyvtártól, könyvtártípustól függően nyilvánvalóan jelentősen változik az a strukturális kép, amit a könyvtári-

olvasási kommunikációk funkcionális megoszlásáról felvázolhatunk magunknak. A tudományos nagykönyvtárak esetén nyilván a referenciális olvasási, könyvtárhasználati szándék lesz előtérben. A klub-könyvtárak esetén referenciális és poetikai-élvezeti cél is felmerülhet. A gyermekkönyvtárak esetében ismét más a célzatossági spektrum.

Adott könyvtár esetében tudatosan megtervezhetjük, hogy a könyvtár elsősorban milyen olvasási célokat fog szolgálni. Ez tehát egy ideális olvasási cél-spektrumot eredményez. A valóság azonban ettől rendszerint eltérő: a lakóhelyi közelség, a könyvtárosok családi, rokoni kapcsolatai stb., stb. egyes olvasókat arra sarkallnak, hogy kiszolgálást reméljenek olyan könyvtárban, ami az ő éppen fennálló olvasási funkciójuktól eltérő olvasási célok szolgálatára hivatott. Nincs olyan könyvtár, hacsak valami hadititkokat tartalmazó kézirattár nem ilyen, melyben ne érvényesülnének ilyen, eredeti céltól eltérő olvasási törekvések. De hogy milyen mértékben jelentkeznek ezek az álfunkciók, van-e ezeknek időbeli sűrűsödési, ill. ritkulási pontjuk, ez maga is az adott könyvtár kommunikációs modelljének problematikájához tartozik. Mint ahogy ide tartozik a könyvtári kiszolgálás lehetőség-latitüdjének azon vonatkozása is, hogy a könyvtár adott álfunkciós olvasási igényeit milyen mértékben képes kielégíteni.

Mind a Szecskő Tamás dolgozatából, mind pedig a Kovács Máté-féle írásműből fakadó könyvtár-vonatkozású kommunikációs problematika, mint látjuk, olyan összetett, hogy a felmerülő kérdések „kétszer kettő négy" alapon való megoldására semmi reményünk sem lehet: vitáknak, modell-kísérleteknek és felmérési-metodikáknak egész sora szükséges még ahhoz, hogy valamennyire tisztázódjanak a szóban forgó elméleti kérdések.

Csak belemagyarázás lenne, ha azt állítanánk, hogy a szimpózium további dolgozatai kommunikáció-elméletileg könyvtárban is hasznosítható számos egyéb vonatkozást is tartalmaztak. Bizonyos gyakorlatibb következtetések azonban egyik-másik dolgozat tematikájából leszűrhetők. Így például Kovács Máté dolgozatával együtt került megvilágításra Kiss Árpád *Tanulás és közlés* c. dolgozata, amely főleg a tanulási folyamat kibernetikai modellálásával és az ebből fakadó további kérdésekkel foglalkozott. Kiss messzemenően pozitív állást foglal a programozott tanulás mellett. Mivel nem egy könyvtár kifejezetten azt a célt szolgálja, hogy olvasótermében tanuljanak, nem érdektelen elméletileg a tanulás kibernetikájával megismerkednünk. Sőt felmerül a kérdés, hogy amennyiben olyan oktatógépről van szó, amely csak bizonyos feltett kérdésekre adatszerűen válaszol, tehát amely nem visszakérdez, hanem csak informál, tehát ami nem egyedül a tanárt, hanem magát az iskolakönyvet helyettesíti, amennyiben ilyen gépekről van szó, nem lehetne-e ezek elhelyezésénél és használatra bocsátásánál elhelyezési intézményként a könyvtárra gondolni?

„A kommunikáció esztétikai vonatkozásai" c. harmadik témacsoport nem tartalmazott könyvtári, olvasáselméleti szempontból hasznosítható megállapítást. Talán némileg nagyobb figyelmet szentelhetünk a negyedik témacsoport dolgozatainak. Itt egyrészt Tarnóczy Tamás: *Közlés ember és gép között* című dolgozata került megvitatásra. Az itt megvitatott fejtegetések nem általánosságban foglalkoztak az ember és a gép közötti kommunikációs kapcsolattal, hanem abban a vonatkozásban, hogy a hangos szöveget, tehát az emberi beszédet miként lehetne mechanikusan, gépírónő közbeiktatása nélkül, úgynevezett „hangírógép" segítségével papírra vetni. A dolgozatban felvetett sok jelölés-elméleti és kibernetikai megállapítás tanulságos lehet számunkra akkor, ha a könyvtári munkafolyamatok, pontosabban könyvtári információs folyamatok egyikét-másikát gépesíteni kívánjuk. — Ugyancsak a könyvtári gépesítés szempontjából fogadhatjuk érdeklődéssel Muszka Dániel *A kommunikációs lánc* című dolgozatát is, amely végső soron a számológépek közötti kommunikációs rendszer megszervezésével, az adatátviteli rendszerek (telex-hálózat) problematikájával foglalkozik.

A szimpózium utolsó témacsoportja kifejezetten nyelvészeti vonatkozásokat tartalmazott, melyeknek szerzői (Fabricius Kovács Ferenc, Papp Ferenc, Károly Sándor, Szépe György) könyvtári érdekességűnek csak igen sokszoros áttétellel mondható kérdésekkel foglalkoztak.

Célunk az volt, hogy az első magyar kommunikáció-elméleti szimpózium vitaanyagából olyan gondolatokat, kérdésfelvetéseket emeljünk ki, melyek a könyvtár-kommunikációelméletbe is valami vérkeringést vihetnek. Jóformán csak két dolgozat témája tartalmazott e szempontból igazán értékesíthető szempontokat. Ez magyarázza azt, hogy a szimpózium anyagát kihagyásos módszerrel ismertettük és azt, hogy szinte meditációinkat írtuk le a szimpózium ismertetése ürügyén.

Büky Béla

Az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár kiadványai. Az 1958 őszén alakult Országos Pedagógiai Könyvtár, mely néhány éve ugyancsak országos jellegű pedagógiai múzeumi feladatokat is kapott, nehéz elhelyezési körülményei ellenére is igen gyors fejlődés után felnőtt a reá rótt sokrétű feladatokhoz. Eddigi, egy évtizednél alig hosszabb működése alatt gyorsított iramban, sűrítve tette meg azt a fejlődést, amit más szerencsésebb könyvtárak kedvezőbb tárgyi és személyi feltételektől segítve, a feladatok kiérlelésére szolgáló hosszabb idő alatt, nyugodtabb kísérletezéseket is lehetővé tevő körülmények között tehettek meg. Mint országos jellegű tudományos szakkönyvtárnak, feladatai tudvalevőleg három funkció köré tapadnak: a pedagógia tudományos szakkönyvtári, dokumentációs, valamint iskolai könyvtárhálózati központi funkciói köré. Ezek tartalma a magyar neveléstudományi terület fejlődéséhez igazodva és ennek mozgását követve a mindennapi gyakorlat sodrában alakult ki.

Ez alkalommal és e helyen nem adhatjuk sem a könyvtár sokoldalú tevékenységének, sem fejlődésének ismertető összefoglalását, elemzését vagy értékelését. Célunk itt és most csupán a könyvtár kiadványairól való sommás tájékoztatás. Minthogy azonban egy könyvtár tevékenységének zöme kiadványokban csapódik le, ismertetésük egyben mégis fogalmat adhat a fő tevékenységek irányvonalairól.

1. A könyvtár 1959-ben indította el a *Magyar Pedagógiai Irodalom* című teljes kurrens bibliográfiáját. Ez a nagy formátumú sokszorosított kiadvány évente az előző év teljes anyagát adja. Egy kötet az első, egy a második félévben jelenleg 156 országos és vidéki általános és szakszemlében, közlönyben megjelent pedagógiai cikkeket, egy következő külön kötet pedig az önálló kiadványokat hozza, a hozzájuk csatlakozó név- és tárgymutatóval. A könyvtár súlyt helyez a lehetőleg időben való megjelenésre, ezért az 1969. év végén szabályosan megjelent az 1968. évi anyag. A szükségleteknek megfelelő és a gyakorlati igény által kialakított 16 fejezetből, ezen belül értelemszerű csoportokból és alcsoportokból álló szakrendbe sorolódik. A kiadvány elejétől fogva 600 példányban jelenik meg az irányító szervek, a pedagógusképző intézmények, az iskolai könyvtárak, valamint a kutatók és gyakorló pedagógusok használatára. Itt jegyezzük meg, hogy a teljes visszatekintő pedagógiai bibliográfia összeállítása is régen felismert feladata a könyvtárnak. E területen évek óta akadémiai célhitel felhasználásával is komoly előmunkálatok folynak, két szakaszban (1945–1958 és 1919–1945 évek irodalma). Az eddig összegyűjtött anyag a könyvtárban rendelkezésre áll, és remélhetőleg kiadványként is meg fog jelenni.

2. Hasonlóképpen kezdettől fogva folyamatos alapvető sokszorosított bibliográfiai kiadvány a *Neveléstudományi Tájékoztató*, a külföldi szakirodalom válogatott ismertetése. Az alakuláskor 90 folyóiratból álló bázis már egy év múlva 133-ra bővült, és ma 195 jelentős külföldi pedagógiai folyóirat leglényegesebb, megfontoltan szelektált cikkeit ismerteti. A kiadványban a magyarra fordított címet követi az eredeti cím és a mintegy egy egész

oldalas, lényeges témánál azonban jóval bővebb, konkrét referátum. Évente négyszer, negyedéves kötetekben jelenik meg az előző évről egybegyűjtött anyag. 1969 végén jelent meg az 1968. év második félévi anyaga egy összevont kettős kötetben. Az ismertetések tartalmazzák a könyvtárban magyarra lefordított anyagok jelzeteit is, valamint megjelölik a folyamatban levő fordításokat. Ezeket az érdeklődő kutatók és pedagógusok Budapesten személyesen, vidéken pedig a helyi közművelődési könyvtár útján könyvtárközi kölcsönzéssel igényelhetik, egyben kérhetik bármely ismertetett téma lefordítását is. A kötetek elején öt nyelvű tájékoztató, majd egy ugyancsak öt nyelvű tárgymutató van. A kiadvány egy 18 fejezetre osztott szakrendben adja az anyagot. A könyvtár még az 1969. évben is igénylések alapján 1232 példányt ingyen küldött szét e kiadványából. A folyó 1970. évre felügyeleti hatósági intézkedésre évi 16 Ft ellenében már csak 920 előfizetéses példányra van szükség. (Ezekből 600 általános iskola, de csupán 100 középiskola; az egyéni előfizetők száma megduplázódott, de pl. az eddigi 140 szakmunkásképző igénylőből egy sem fizetett elő.)

3. Az eddig említett két alapvető kiadvány mellett a könyvtár úgynevezett gyorstájékoztató kiadványaival a legidőszerűbb szakmai igények szerint differenciált tájékoztatást is nyújt. E szolgálatát a könyvtár 1966-ban vezette be. Ezek egyike a *Külföldi Pedagógiai Figyelő* című kéthetenként (évi 20 alkalommal) megjelenő 40 lapos sokszorosított füzet. A könyvtárba beérkező külföldi folyóiratokból a legfrissebb időszerű témákat válogatja ki, és 2—3 oldalas tájékoztatókban ismerteti azokat. Az anyag 8 szakcsoportba, azokon belül pedig országonként van összegyűjtve. Az igénylőknek eddig díjtalanul szétküldött füzetek ez évben évi 40 Ft ellenében 215 előfizetéses példányban jelennek meg. Az igénylők egyetemek, tanácsi oktatási osztályok, könyvtárak, tudományos intézmények szép, számban egyéni előfizetők: kutatók és kísérletező pedagógusok (de pl. csak 2 általános iskola és 15 gimnázium).

4. Az előbbihez hasonló a *Belföldi Pedagógiai Figyelő*, ez hetenként (évi 44 ízben) 20 lapon megjelenő sokszorosított füzetekben évi 40 Ft ellenében 42 országos és helyi napilap, néhány fontosabb hetilap és irodalmi szemle pedagógiai híreiből ad tájékoztatást néhány soros összefoglaló formájában, füzetenként körülbelül 30—35 hírt. Az érdeklődő 16 szakcsoportban találja az anyagot. Az eddig igénylőknek térítés nélkül szétküldött 170 példány helyett most 185 előfizetéses példányban jelenik meg. Ez a véleményünk szerint alacsony példányszám azt mutatja, hogy iskoláink nem eléggé méltányolják ezt a szolgáltatást.

5. 1968-ban kezdte meg a könyvtár a *Nemzetközi Pedagógiai Hírek* című hetenkénti — évi 40 — füzetekből álló gyorstájékoztató kiadványának kiadását. Ez 32 különböző pártállású külföldi napilapból, mintegy 20 országból gyűjti össze legfrissebb híreit: részben a legfontosabb szocialista és tőkés országoknak a hazai oktatói közvéleményt elsősorban érdeklő elvi pedagógiai cikkeit, részben oktatásügyi újdonságokat. A füzetenként átlag 10 oldalas tájékoztató anyagát országonként, ezen belül pedig napilaponként csoportosítva közli. Fő jellemzője a sokszínű változatosság. Az eredetileg minisztériumi, belső tájékoztatásra szánt és mindössze 30 példányban elindított vállalkozásra az 1970. évi 40 Ft előfizetési díj meghirdetésekor a mutatványszám alapján várakozás ellenére egyszerre 210 jelentkezés történt; ez a tény joggal enged létjogosultságára következtetni.

6. 1964-ben született három nagy fővárosi könyvtárral való együttműködés útján, a szocialista könyvtári kooperáció szép példájaként a *Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató* A (műszaki és természettudományi), valamint B (társadalomtudományi) sorozata. Előbbit a Budapesti Műszaki Egyetem, utóbbit az ELTE Központi, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára és az Országos Pedagógiai Könyvtár szerkesztette. Az anyag 5 nagy fejezetben került feldolgozásra, amelyekből 3 (az I. Általános rész, a III. Nevelési kérdések a felsőoktatásban és a IV. Felsőoktatás) közö

a két sorozatban. Évi két hatalmas kötet jelenik meg elmaradás nélkül, így az 1968. évi második félévi anyag 1969 végén. Az információs bázis az oktatásügyi folyóiratok mellett a különböző országok és szakterületek reprezentatív jellegű folyóirataira is kiterjed, de a kiadvány mélységbeli feltárást is biztosít: egyesítve nyújt bibliográfiát (címfordítással), referátumokat, a legfontosabb problémák irodalmáról témadokumentációs feldolgozást és fordításkivonatokat is. Miután 1969 folyamán a B sorozat szerkesztésében az Országos Pedagógiai Könyvtár helyét a szakmai profil szempontjából illetékesebb Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ vette át, és terjesztéséről is ez gondoskodik, a tájékoztató már nem tekinthető az Országos Pedagógiai Könyvtár kiadványának; továbbra is itt lévén azonban bizonyos folyóiratbázisa, munkatársi viszonylatban továbbra is közreműködik a munka összeállításában.

7. A könyvtár módszertani osztálya szerkesztésében az iskolai könyvtárak számára előbb a sokszorosított Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója jelent meg évi 6 számban, majd a fokozatos megerősödés során nyomtatott formában *Könyv és Nevelés* címmel ugyancsak évi 6 füzetben megjelenő folyóiratként 1970-ben 12. évfolyamát jegyzi. Célja, szerkesztési elvei, tartalma elejétől fogva nagyjából változatlanok. Elvi cikkei, tanulmányai részben a soron következő iskolai könyvtári feladatokkal és problémákkal foglalkoznak, részben a könyv jelentőségével az oktató-nevelő munkában. A folyóirat egyben a széles körű tapasztalatcsere hatékony eszköze és fóruma nemzetközi vonatkozásban is: beszámolókat közöl külföldi tanulmányutak tapasztalatairól az iskolai könyvtárakkal kapcsolatban, ifjúsági könyveket és pedagógiai munkákat ismertet és ajánl. Egyszersmind propagálja az OPKM legújabb szerzeményeit is. Széles kört képviselő, aktív szerkesztő bizottsága *Irodalom és pedagógia*, *Elmélet és gyakorlat*, *Hírek* és *Könyvszemle* címeken állandó rovatokat épített ki, szélesíti munkatársai körét, színesíti a lap tartalmát, de a kellő arányok és változatosság megtartásával. Közvetlen célul az eddigieken felül a szakközépiskolák problémáival való behatóbb foglalkozást tűzte maga elé. Színvonalának emelkedésével elterjedése is nő. Jelenleg 2 200 példányban jelenik meg, s mivel terjesztését a Posta Központi Hírlapiroda látja el, számonként 3 Ft áron kereskedelmi forgalomba is kerül.

8. Az állománygyarapítás propagálását szolgálja más könyvtárakhoz hasonlóan az *Új Külföldi Könyvek Jegyzéke* évi 4 sokszorosított füzete. Ez a címfelvételek adrémalemezeinek formájában adja az egyes tételeket, könyvtári jelzettel, egymondatos magyar annotációval ellátva, 11 szakrendi fejezetbe csoportosítva. 140 példányban jelenik meg a könyvtárak, pedagógusképző intézetek, tanácsi oktatási osztályok stb. tájékoztatására.

9. A könyvtár szolgáltatásainak természetszerű differenciálódása hozta létre az *Ajánló témabibliográfiák* című sorozatot. 1968 óta 7 füzete jelent meg; az első: *Korszerű oktatási eszközök bibliográfiája* 350, a többi (pl. *Matematikaoktatásunk helyzete*, *Oktatástervezés*, *Tagozatos osztályok*, *Pályaválasztás*) 120—120 példányban. 1970-ben előreláthatólag újabb 4 füzet készül el.

10. A jelentkező igények hívták életre 1966-ban az olyan nagyobb, önálló összeállításokat, melyek egy-egy érdeklődésre számot tartó, időszerű pedagógiai szakkérdésben a külföldi kitekintést segítik elő. Ezek alkotják a *Nemzetközi Oktatásügy* sorozat sokszorosított köteteit. Az első két év füzetszerű, nagyalakú kiadványaiból megemlítjük az 1967. évi, még csak 22 lapos *Tanulmányi lemaradás* című, 9 ország helyzetére kiterjedő összefoglalót, az 1968. évi 37 lapos füzetet a *Főiskolai kollégiumi nevelés* kérdéseiről 5 szocialista és 3 nyugati államban. Később kisebb, tetszetős almanach-formára tért át a sorozat. Ezekből komoly sikere volt a *Pedagógus etika* című 1968. évi kötetnek, mely 58 külföldi és 27 magyar folyóiratból, 192 külföldi és 100 magyar szerző műveiből állt össze. 1969-ben *Tizennyolc ország oktatásügyi jelentése* című szovjet pedagógiai mű 2 kötetének fordítása és Adalékok az ifjúságkutatáshoz című kötetek jelentek meg.

Ez év júniusában jelent meg 275 oldalon a *Tanulói teljesítménymérések kérdése külföldön* című, ma különösen keresett témájú kiadvány.

11. Az iskolai könyvtári hálózati központi funkción belül elengedhetetlen feladat volt a *Pedagógiai könyvtári alapjegyzék az általános iskolák számára* című módszertani kiadvány összeállítása. Címéből is érthetően ez a mű vezérfonal az iskolai állománygyarapítás nem könnyű és oly sokáig nem kielégítő megoldásához. 1968 októberében jelent meg 7 000 példányban, és a tanév elején minden iskolához eljutott. Kellő példányszámot kaptak belőle a pedagógusképző intézetek és a tanácsi oktatásügyi irányító apparátus is. Kiadásával a könyvtár az iskolai könyvtárügy régi adósságát törlesztette.

12. Az előzőhöz kapcsolódik a módszertani osztály bibliográfiai kezdeményezése, a *Tantárgyi bibliográfiák* című sorozat is, mely 1965-től kezdve az irodalomnak az oktatásba való beépülését célozza. A sorozat felöleli az általános iskolák és a középiskolák számára készülő bibliográfiákat. Az elsőből ki kell emelnünk az alsó tagozatosok számára szóló *A legkisebbek olvasmányai* című úttörő összeállítást, a másodikból pedig a matematika, fizika, kémia, biológia és földrajz számára készült irodalmi jegyzékek jelentek meg, átlag 1 000 példányban az Állami Könyvterjesztő Vállalat terjesztésében. A pedagógiai közvélemény pozitíven fogadta e hézagpótló, hasznos sorozatot, amit az is alátámasztott, hogy a kötetek az Országos Pedagógiai Intézet segítségével a legjobb szakpedagógusok összeállításában készültek el.

13. Befejezésképpen egy pillanatnyilag szünetelő sorozatot említünk: Az *Országos Pedagógiai Könyvtár Évkönyve* köteteit. Tudjuk, hogy színvonalas évkönyv összeállítása még nagy könyvtár esetében is komoly vállalkozás, a legjobb munkatársak összefogását kívánja meg. A Pedagógiai Könyvtár már 1961-ben elég erősnek érezte magát évkönyv kiadására. El kell ismerni, hogy ez és a következő 4 kötet bátor vállalkozás és teljesítmény volt, és annak idején segítette is a könyvtár elismertetését. Az egyes kötetek az első, hősi korszak tiszteletre méltó dokumentumai. A szokásos igazgatói összefoglalókat igényes tanulmányok kísérik. Ezek tárgyai főleg a tanulók olvasmányai, az iskolai könyvtárak időszerű kérdései, a könyvtárhasználat elvi problémái, módszertani, pedagógiai, könyvtártörténeti dolgozatok. Az egyes évkönyvkötetek különben 120 példányban jelentek meg, s csupán a minisztériumi vezetők, nagykönyvtárak, egyetemi, tudományos, oktatóképző intézetek, folyóiratszerkesztőségek kaptak belőlük. Az utolsó öt évben az az álláspont alakult ki, hogy a könyvtár nevet szerzett tudományos kádereinek most már bőven van egyebütt is publikálási lehetőségük, az évkönyvek sűrű kiadásával járó magas költségeket indokoltabb a jelentkező időszerű kérdések jobb megoldására fordítani, évkönyveket pedig csak évfordulókra, nagyobb időkörök lezárásakor, reprezentatív formában összeállítani.

A fentiekben a 12 éves könyvtár nem is minden kiadványáról tettünk említést, csak összefoglaló és áttekintő képet igyekeztünk adni a rohamosan bővülő, sokoldalú és a sürgető igényeknek megfelelő kiadványtevékenységről. Ezek is mostoha elhelyezési lehetőségek, a fejlődéssel együttjáró, ismert és elkerülhetetlen káderfluktuáció és korszerű kisegítő üzemek létesítésével járó erőfeszítések közepette készültek. Bízunk benne, hogy egy későbbi hasonló beszámoló az eddigiekben említett kiadványsorozatok kiterebélyesedésén felül már összefoglaló tanulmánykötetről és a most izmosodó, legfiatalabb múzeumi részleg jövőbeli kiadványtevékenységéről is említést tehet.

HODINKA LÁSZLÓ

A Párttörténeti Intézet Könyvtárának bibliográfiai munkái. Az utóbbi tíz esztendőben irodalomtörténészek, történészek, művészettörténészek munkájának eredményeként széles körben, szervezetten megindult az 1919—1945 közötti időszak tudományos feltárásának, megismertetésének folyamata. A magyarországi szocialista irodalom történetének tárgyköréből számos tanulmány, monográfia, forráskiadvány jelent meg. Ebben, a hazánk és munkásmozgalmunk történetében olyan jelentős időszakban, tekintélyes számú haladó szellemű, szocialista jellegű és kommunista szerkesztésben megjelenő irodalmi, társadalomtudományi és politikai folyóirat látott napvilágot. Többségük az ellenforradalmi magyar sajtópolitika elnyomó törekvései, a cenzúra, az anyagi és kiadói nehézségek következtében igen rövid életű volt. Példányszámuk is viszonylag csekélynek mondható — zavartalan megjelenésük akadályokba ütközött, hiszen a hivatalos Magyarország igyekezett elnémítani a haladó gondolatot.

Az ellenforradalmi korszak további kutatásának elősegítését, számos elfeledett haladó író, tudós, politikai harcos munkásságának megismertetését szolgálja az a széles körű *bibliográfiai* feltáró munka, amelyet ebben az évben kezdtek el az MSZMP Párttörténeti Intézete könyvtárának munkatársai. Az 1970—1975-ig terjedő években 39 folyóiratról — *Álláspont* (1931—1932), *Dokumentum* (1926—1927), *Egység* (1933—1934), *Független Szemle* (1921—1923), *Március* (1922), *Munka* (1928—1939), *Együtt* (1927—1928), *Társadalmi Szemle* (1931—1933), *Új Harcos* (1933), *Világirodalmi Szemle* (1935—1938) . . . stb., hogy csak néhányat említsünk —, készítenek repertóriumot. A repertóriumsorozat — egy kötete tartalmazza a periodika bibliográfiai adatait, melyet rövid sajtótörténeti jellemzés, összefoglalás követ. Ezután megfelelő tematikus felosztásban következnek a folyóiratban található cikkek, közlemények címeinek felsorolásai, annotációkkal ellátva, valamint a képanyag feltárása is. A repertórium végére szakmutatók kerülnek. (Név—álnév, tárgy- és földrajzi mutatók.) A repertóriumsorozat befejezése után a feltárt lapokról egységes, közös, valamennyi periodikát magába foglaló mutatót terveznek.

A munkálatok során végre egyesíteni lehetne a különböző könyvtárakban meglevő szórvány lappéldányokat fotó, illetve xerox eljárás útján. Az így nyert, viszonylag teljes anyagról az érdekelt könyvtárak diafilmeket készíttethetnének a maguk számára. Mindez elősegítené, hogy az ebben a tárgykörben kutatók számára könnyebben hozzáférhetővé váljon ez a ritka folyóiratokat tartalmazó gyűjtemény, melynek megléte néhány szakembert kivéve nem is nagyon ismeretes sok érdekelt kutató előtt sem.

További tervünk lenne néhány igen ritka periodikának reprint-kiadása, melyhez szélesebb körű könyvtárak közötti összefogás és az anyagi erők koncentrálása válna szükségessé.

Jelenlegi munkálatainkhoz kérjük az érdekelt könyvtárak segítőkészségét — az anyagkiegészítés feladatához — és megértő támogatását.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

A Bibliotheca Corviniana, CSAPODI Csaba és CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára közös munkája, amely az UNESCO támogatásával először 1967-ben, magyar nyelven jelent meg, és amelyet folyóiratunkban BORZSÁK István ismertetett (1968. 221—223. l.), az 1969. év folyamán két német és három angol kiadásban ismét napvilágot látott. A két német kiadás *(Bibliotheca Corviniana. Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus von Ungarn)* közül az egyiknek a kiadója a budapesti Corvina Kiadó, a másiké a münchen—berlini Herbig cég. A három angol kiadást *(Bibliotheca Corviniana. The Library of King Mattias Corvinus of Hungary)* a következő kiadók jelentették meg: Budapest, Corvina; New York

—Washington, Friedrich. A. Praeger Publishers; Shannon Iralend, Univ. Press. Mind az öt kiadás az UNESCO támogatásával jelent meg, amint a címlapon olvasható. Az idegen nyelvű kiadások képanyaga a magyarhoz képest változatlan. A szövegek azonban nem egyszerű fordításai a magyarnak, hanem az időközben megjelent recenziók figyelembevételével, az újabb szakirodalom és a szerzők további kutatásai alapján javított, illetve bővített kiadást jelentenek. A legutoljára sajtó alá került angol kiadás tehát nemcsak a megjelenés idejében, hanem anyagában is a legújabb kiadást jelenti. (A két német kiadás egymás közt azonban éppen úgy azonos szövegű, mint ahogy a három angol kiadás is.)

(—)

Eseménynapló és újságindex. Folyóirataink egy részében, sőt hírlapokban is találunk időről időre úgynevezett eseménynaptárt: egy-egy évre, hónapra, sokszor csak egy-egy hétre jelzik előre a számontartandó alkalmakat, évfordulókat, várható bel- és külpolitikai eseményeket. Sokkal kevesebb, azaz lényegében semmi gond sem fordítódik a múlt, elsősorban a legközelebbi múlt: az elmúlt év, múlt hónap vagy egyszerűen csak a tegnap eseményeinek pontos dátummal ellátott, rövid, adatszerű rögzítésére. Külföldön előfordulnak, sőt egyik-másik esetben évtizedek óta megjelennek ilyen kiadványok, amelyekben az emlékezetünkben élő, de részleteikben elfelejtett és főleg lefolyásuk pontos helyét és idejét illetőleg könnyen már nem felidézhető tények vannak logikus rendben, megtalálhatóan feljegyezve. A legrégibbek és legelterjedtebbek egyike a KAESIG-féle ún. Gegenwartsarchiv. Hazai megfelelőjük nincs, pedig a könyvtári és főleg a hírlaptári felvilágosítószolgálat gyakran találja magát szemben olyan kérdésekkel, hogy ez és ez az esemény pontosan mikor történt, és pontosan hogyan folyt le. Olyan adatok is érdeklik a közönséget, amelyek a maguk idejében is legfeljebb egy kis napihírre adtak alkalmat az újságokban. Tudtunkkal a kísérlet stádiumában maradt az Országgyűlési Könyvtár és valamely hírszolgálati szervünk közös kezdeményezése néhány évvel ezelőtt, amely egy év eseményeit rövid, a történelmi forráskiadványok regesztáihoz hasonló fogalmazásban, a dátumok pontos rögzítésével óhajtotta közreadni. Az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárában az 1950-es években tettünk kísérletet „kisüzemi" formában egy napról napra haladó „eseménykatalógus" létesítésére, amely tárgyi elrendezésben tette volna hozzáférhetővé a könnyen elfelejtett történéseket és azok dátumát. De a munka, mint annyi más, személyzethiány miatt akadt meg.

Mindez egy hír kapcsán jut eszünkbe. A *New York Times* című újság új, computer igénybevételével készült indexének első kötete jelent meg a fontos amerikai lap 1968. évben megjelent anyagáról. Egy elterjedt, kiterjedt hírszolgálattal bíró napilap indexe is betöltheti az eseménynapló feladatát. A *New York Times* 1851 óta rendszeresen ad ki külön kötetben megjelenő tartalommutatót az évfolyamok befejezése után (csak az 1907—1912. évek nincsenek feldolgozva, ezeket most készülnek pótolni). Az index évi előfizetési ára 75 dollár. Az első, számítógép segítségével készült kötet 1720 oldalon tartalmazza szakok és tárgyszavak szerint csoportosítva a hírek rövid tartalmát, az események dátumát és a rájuk vonatkozó hírt tartalmazó újságszámot és lapszámot.

A *New York Times* félhavonként megjelenő indexet is ad ki.

DA.

A tudományos kutatások állami irányítása.[1] A közelmúltban hagyta el a sajtót egy olyan monográfia, amely a tudományos kutatómunka műhelyeit: a kutatóintézményeket, tudományos könyvtárakat, levéltárakat és múzeumokat, valamint a kutatásokat irányító központi állami szerveket a tudományos munka dinamizmusán keresztül érinti.

Lőrincz Lajos, a könyv szerzője, jogász és kutató. Közelebbi munkaterülete az államigazgatási jog, aminek szervezési vonatkozásait vizsgálja. Könyvének vezérfonala s kutatásainak célkitűzése azoknak a szervezéstudományi elveknek a megállapítása, amelyek a tudományos kutatómunka hatásfokát a szervezés jogi eszközeivel emelhetik.

A monográfia felépítése logikus, szerkezete arányos, megállapításaiban: a kutatások eredményeinek összefoglalásában korszerű és rendkívül hasznos. Mondanivalóit négy fő részben foglalja össze:

A bevezető rész az elvi megalapozást szolgálja. Tudományos alapvetést nyújt, rámutat a tudomány társadalmi jelentőségére, a gazdasággal és a politikával való dialektikus összefüggéseire, a tudomány belső fejlődéséből fakadó törvényszerűségekre, s mindezeket az állam- és jogtudományokkal kölcsönhatásban vizsgálja.

A munka második része a tudományos kutatások központi irányításának szervezetét és eszközeit mutatja be különböző, tőkés és szocialista modelleken.

A harmadik rész hazai viszonylatban mutatja be és interpretálja a tudományirányítás központi szervezet-rendszerét. Általános jellemzés után ennek a szervezetnek sajátosságait is elemzi.

Külön figyelmet érdemel a monográfia negyedik része, amely az egyébként is hiányos irodalmon belül a legelhanyagoltabb s ezért talán legaktuálisabb problematikát tárja fel. Tudománypolitikánk egyik legjelentősebb kérdése ez: a kutatóhelyek jogállásának, szervezeti és működési alapkérdéseinek tisztázása.

A szerzőt a problematika felismerése és megfelelő értékelése mellett a kellő mértéktartás jellemzi. A tudományos kutatás és az állam- és jogtudományok összefüggéseiről szóló fejezetben kifejti, hogy a tudomány társadalmi jelentőségének növekedése valósággal kényszeríti ezeket a tudományágakat arra, hogy a maguk speciális módszereivel és kategóriáival vizsgálják a kutatás szervezetére, irányítására, tervezésére és ellenőrzésére vonatkozó kérdéseket. Mértéktartását bizonyítja viszont az a megállapítása, amely szerint nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, mintha a tudományos kutatások sikere csupán a megfelelő irányító szervezet kialakításától függne. Az állam- és jogtudományoknak tehát csak az lehet a feladatuk, hogy részt vállaljanak a tudományirányítás szervezeti formáinak kialakításában, az irányítás jogi mértékének meghatározásában és jogi eszközeinek kimunkálásában.

A tudományos kutatások állami irányításáról szóló monográfiának értékéből mit sem von le, hogy a szerző néhány megállapítása, tudományos indoklásai ellenére is vitára késztet. Ez a tény éppen arra mutat, hogy megállapításai nem közhelyek, s a szerző nem tartózkodik az egyéni állásfoglalások közlésétől sem. Az általános tájékoztatás mellett számos esetben új elemzésekkel és konklúziókkal találkozunk.

Lőrincz Lajos könyve általános érdeklődésre kell hogy számot tartson a tudományos munkával foglalkozók: intézetek, intézmények és kutatók körében.

Takács József

[1] Lőrincz Lajos: *A tudományos kutatások állami irányítása*. Bp. 1969, Akad. K. 260 l.

Ányos Pál nevében. A „Magyar Irodalmi Lexikon" I. kötetében az „Ányos Pál" címszó alatt a 38. lapon „Ányos néhány munkája" aláírással — többek közt — egy 1783-ban névtelenül megjelent röpirat címlapképét találjuk: „Megmutatás, hogy az aszszonyi személyek nem emberek." ÁNYOS Pálról ugyanez a lexikon állapítja meg, hogy „a magyar irodalmi népiesség és felvilágosult politikai líra szerény, de első előfutára, a magyar szentimentalizmus történetének jeles alakja". Mindez eleve ellentmond annak, hogy bizonyítani kívánta volna a női nem alsóbbrendű voltát. De ÁNYOS ennél többet tett, s ezért érzi a könyvtáros, hogy erkölcsi kötelessége legalább egy rövid közlemény olvasói körében „rehabilitálni" a költőt. ÁNYOS ugyanis röpiratot írt a lexikonban műveként szereplő iromány *ellen* „B. Carberi Anna kis-asszonynak kedvességhez írtt levele. Mellyben meg-mutatja, hogy: az aszszonyi személyek emberek" címmel. A Pesten, 1785-ben, TRATTNERnél megjelent 31 lapos anonim röpiratot már BATSÁNYI János bevette ÁNYOS általa kiadott munkái közé (*Ányos Pál Munkáji.* Bécs 1798.), „Egy kisaszszonynak levele kedvességhez. (Hogy az aszszonyi személlyek emberek.)" címmel. BATSÁNYI megjegyzést is fűz a műhöz: „Ez a levél kinyomtattatott már egyszer; Pestenn 1785. eszt. imilly név alatt: Báró Carberi Anna kisasszonynak kedvességhez irtt levele, mellyben s. a. t. A nálam lévő eredeti kézírásban ellenben e név helyett az itt kitett két betű, úgymint B. és I. vagyon. — Írattatott e levél 1783 esztendőben."

CARBERI Anna bárókisasszony levele egyébként nem nagyigényű alkotás. „Az egésznek nincs más jelentősége — írja róla CSÁSZÁR Elemér (Ányos Pál. Bp. 1912. M. Tört. Életrajzok 57. köt. 203. l.) —, mint hogy ÁNYOS józan gondolkodásának egyik újabb bizonysága." A *Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztői számára több mint mentség, hogy ÁNYOS e röpiratának a gyűjteményes kötetet megelőző, önálló megjelenéséről ÁNYOS életrajzírói sem tesznek említést. Sőt: CSÁSZÁR Elemér, a legalaposabb életrajz szerzője is a „Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek" címlapjának képét közli az ÁNYOS-féle röpirat tárgyalása mellett, szövegközti illusztrációként. (Nyilván innen került át a *Magyar Irodalmi Lexikon* margójára.) CARBERI Anna kiléte — úgy látszik — csak a könyvtárosok előtt volt ismert. Az Országos Széchényi Könyvtár ÁNYOS Pál műveként illesztette ezt az anonim kiadványt elsőkiadás gyűjteményébe, s pl. CZIGÁNY Lóránt a *British Museum Quarterly*ben, WALTHERR László gyűjteményéről megjelent ismertetésében is „általában Ányos Pálnak tulajdonított"-ként említi.

Annyit még hadd említsünk meg „B. Carberi Anna kis-aszszonynak levelé"-ről, hogy az eredeti kiadványban egy mondat mélyén megtaláljuk a szerző monogramját: „. . . . mivel egy óra' múlva Vértesallyai jószágunkra kell Titkos-Irómmal Á** P** indulnom, utazó köntösömnek el-intézéséről szükség gondolkodjak . . ." Ez a mondat a BATSÁNYI-féle összkiadásban megváltoztatott szöveggel szerepel: „. . . . mivel eggy óra múlva Balaton-mellyéki jószágunkra kell szülőimmel indulnom . . .". Ezt a mondatot már csak azért tartottuk érdemesnek idézni, hátha egyszer ezen a nyomon elindulva CARBERI Anna alakja mögött nemcsak a nők emberségét felismerő, felvilágosult ÁNYOS Pál fog felbukkani, hanem utolsó korszakának titokzatos szerelme is.

WIX GYÖRGYNÉ

Horst Kunze 60 éves. Minden tudomány, hivatás, szakma története számos olyan nagy egyéniség nevét jegyezte fel, aki vagy az elméleti, vagy a szervezési munka területén alkotott jelentőset. Ritka azonban az olyan személyiség, aki mind elméleti, mind szervezői munkásságában nagy eredményekre képes. E kevesek közé tartozik Horst KUNZE professzor, a Deutsche Staatsbibliothek főigazgatója, a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárügyének kiemelkedő egyénisége.

Amikor valaki, aki jelentős tudományos teljesítményekre képes, a könyvtárosi hivatást választja, eleve eldönti, hogy saját egyéniségének háttérbeszorításával a tudo-

mányok közvetett előbbrevitelét, népe kulturális fejlődésének ügyét kívánja szolgálni. Horst KUNZE, amikor 1947-ben elvállalta az akkori szovjet zónában levő hallei egyetemi és tartományi könyvtár igazgatói posztját, mindezeken túlhaladva, antifasiszta meggyőződése mellett is hitet tett. Az azóta eltelt közel negyedszázad során kifejtett munkássága jelentékenyen hozzájárult az NDK tudományos könyvtárügyének világviszonylatban is elismert eredményeihez.

Mint a berlini Humboldt-Egyetem könyvtártudományi intézetének egyik alapítója s az intézetet könyvtártudományi és tudományos információs intézetté fejlesztő tanszékvezető professzora, egy egész könyvtáros generáció köszöni neki tudás-anyagát, s tekinti az ő tudósi-könyvtárosi magatartását hivatásbeli példaképének. *Grundzüge der Bibliothekslehre* című, számos kiadást megért tankönyvéből nemcsak a tanszék hallgatói, de sok ország tudományos könyvtárosai képezik magukat. Ezenkívül is számos elméleti könyvtártudományi publikációja gazdagítja a szakirodalmat mind a *Zentralblatt für Bibliothekswesen*ben, amelynek egyik szerkesztőbizottsági tagja, mind egyebütt. Nemcsak nevelőként és tudományos munkásként, de közéleti férfiúként is a tudományos könyvtárügy fejlesztése áll tevékenysége középpontjában. Mint a Ministerium für Hoch- und Fachschulwesen mellett működő tudományos könyvtárügyi tanács elnöke, mint Unesco-bizottsági tag, mint a Deutsches Bibliotheksverband elnöke különböző művelődés- és könyvtárügyet érintő törvények kidolgozásától a főiskolai tanügyi reformig a kulturális fejlődés számos pontján van módja előbbrevivő útmutatást nyújtani.

Legjelentősebb alkotása eddigi életművének azonban — amelyben nevelői, szervezői és közéleti tevékenysége kölcsönhatásban fonódik össze — a Deutsche Staatsbibliothek. 1951-ben lett a berlini, akkor még „Öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek" vezetője, s az ő nevéhez fűződik e könyvtárnak világviszonylatban jelentős tudományos intézménnyé, mondhatnánk fogalommá, „a STABI"-vá való fejlesztése. A Deutsche Staatsbibliothek az ő főigazgatósága alatt nemcsak építészetileg, anyagi és személyi ellátottságában fejlődött nagy intézménnyé, hanem mind a munkatársi gárda színvonala, mind a könyvtári elmélet, mind a munkafolyamatok szervezettsége terén mérce lett, amelyhez az NDK tudományos könyvtárai munkájukat igazítják.

Horst KUNZE professzor 60 éves. A hatvanadik születésnap mérföldkő az egyén életében, pont, amelyről visszatekintve felméri eddigi életútját, eredményeit. A kollégáknak pedig alkalom és lehetőség ennek az életútnak eredményei felett érzett megbecsülésüket kifejezésre juttatni, sok további tudományos sikert kívánni.

WIX GYÖRGYNÉ

Emil Dovifat (1890—1969). Walter HEGEMANN halála óta alig két év telt el, s 1969. október 8-án meghalt a német sajtótudomány második legtevékenyebb mestere is, Emil DOVIFAT, 79 éves korában. 1918-ban fejezte be tanulmányait Karl Bücher, a szociológiai-történelmi megalapozású német sajtókutatás megindítója, a „Zeitungskunde" fogalmának megteremtője mellett. Első nagy könyve az egykorú amerikai sajtóról adott beható kutatásokra alapított, amellett vonzó és eleven képet. A német és az amerikai sajtófelfogást egybevetve utat nyitott az Amerikában honos gyakorlati-pedagógiai irány és a történeti-filozófiai német törekvések szembeállításának s ezáltal magasabb szinten közelítésének. A második világháború után — HAGEMANNnal együtt — része volt a *Publizistik* című, ma is legtekintélyesebb német sajtótudományi folyóirat alapításában. A *Publizistik* név programot is jelentett: a Zeitungskunde vagy sajtótudomány időközben publi-

cisztikai tudománnyá, általános hírközléstudománnyá, a közlőeszközök, tömegmédiumok vizsgálatának szaktudományává alakult át, amely a sajtón kívül ma már a rádió, sőt az audióvizuális hírközlő szervek tartalmi- és hatásmechanizmus vizsgálatára is kiterjed. DOVIFAT még megérhette, hogy az átfogó új diszciplína nagy német kézikönyve, a *Handbuch der Publizistik* az ő neve alatt jelenhetett meg. Németország sajtókutatói, a publicisztikai tudomány mai művelői jórészt az ő tanítványai, de hatása a német területen túlterjedt, és túlterjedt a nyugat-berlini egyetem hatósugarán is, amelynek holtáig megbecsült professzora volt.

D. B.

Csatkai Endre (1896—1970) Kossuth-díjas művészettörténész, nyugalmazott múzeumi főigazgató-helyettes, elhunyt. Haláláról a napilapok is megemlékeztek.

1896-ban a Sopron megyei Darufalván született. Tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte, 1949-ben a Szegedi Tudományegyetemen magántanári képesítést szerzett. Három évvel később elnyerte a kandidátusi fokozatot. Beválasztották a Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti bizottságába is. Munkássága elismeréseként 1954-ben Kossuth-díjjal, 1967-ben pedig — amikor a soproni múzeum fennállásának 100. évfordulóját ünnepelte — a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki. Tulajdonosa volt a Szocialista Kultúráért jelvénynek, az Ipolyi Arnold-díjnak és a Cházár András emlékéremnek.

GULYÁS Pál a *Magyar Írók Életében* ezt jegyezte fel róla: „Állandóan Sopronban élt." — Így, múltidejű állítmánnyal, még 1942-ben. — A lexikonszerkesztés gépies szabályait követve talán nem is érezte, hogy a múlt idővel valami végérvényeset fogalmazott meg, ami érvényes maradt egészen 1970. március 12-ig, amikor „kihullt kezéből a toll". Talán CSATKAI Endrével kapcsolatban bátran használhatjuk azt az ódon kifejezést — hiszen ez a bájos öregúr is őrzött magában valamit régmúlt idők stílusából — a tudós örök frissesége mellett. Aki csak találkozott vele, érezhette, hogy ez a szorgalmas, fáradhatatlan kutató valamiben az utolsó . . . Régvolt idők üzenete, aki mégis mindvégig a mában élt.

A mában élt, nehéz és dúlt években, amikor az igazságért áldozni és küzdeni is kellett. Ő, aki a német—magyar kapcsolatok történetét szolgáló *Heimatblätter*ben kezdte munkásságát, tudott szakítani a rossz irányba fordult szerkesztőséggel éppúgy, mint nemrég elhunyt jeles kortársa, TURÓCZI-TROSTLER József.

De ugyanakkor egy város múltjának szerelmese, aki ezen a szerelmen keresztül szolgált a ma egész magyar tudományosságának. Mindennapi tapasztalat, hogy száguldó, fejlődő korunkban egy negyedszázad alatt mennyire átalakul egy város, kicserélődnek lakói — és ő nyolcadfél évtizeden keresztül olyan hűséggel élt és szolgált egy városban és városnak, mint ahogy DANTE szeretett volna Firenzének. Írásai tanúskodnak róla, hogy mennyire ismert ennek a városnak arcán minden ráncot, mennyire tudta minden sebhely történetét, s mennyire érezte, hogy melyik művészi mosoly miből született.

Lokálpatrióta volt a szó nemes értelmében, akinek számára a város a polgár alkotóműhelyét jelentette, a tudományos munka a polgár teremtő és megóvó fáradozását; ahogyan a csákány a kalapács, véső és ecset s az emberi iparkodás megannyi szerszámának elszánt és aprólékos munkája révén kőből, fából és ólombetűkből összeáll egy város, és megmarad a századoknak.

Ezt szolgálta ő könyveivel és cikkeivel. Nemcsak Sopron műemlékeiről írt többkötetes monográfiájával, a város műemlékeiről írt könyvével és útikalauzával, hanem akkor is, amikor folyóiratcikkekben vizsgálta a város szellemi, művészi és kézművesi múltjának apró rezdüléseit, és forgatgatta múlt krónikák és női kézzel rótt naplók sárgult

lapjait. A Magyar Könyvszemle is mint munkatársától búcsúzik tőle, a könyvtárosok pedig a munkásságát hirdető sok cédula mellett mint a Soproni Szemle szerkesztőjét is emlékükben őrzik.

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

Stettner Béla ex libris kiállítása az Országos Széchényi Könyvtárban 1969. novemberében. STETTNER Béla alkotóművészi tevékenysége mellett jelentős művészetpolitikai tevékenységet is kifejtett. Részt vett a fiatalok Művészeti Stúdiójának megalapításában, egyik alapítója a Kilencek néven ismert művészcsoportnak, titkára a Képzőművészek Szövetsége Grafikai Szakosztályának, művészeti vezetője a Kisgrafika Barátok Körének.

STETTNER Béla Munkácsy-díjas grafikus kiállítása a tizenegyedik ex libris kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. A művész célja a bemutatóval könyvbarátokat grafikakedvelővé és ex libris gyűjtővé tenni, valamint a jó ex libris keletkezéséhez több igényes, a szokvánnyal meg nem elégedő megrendelőre szert tenni. STETTNER Béla az ex librist a grafika talán legintimebb műfajának tekinti, mely egyéb természetű művészi munkájához is segítséget nyújt. A grafikusművész nemes törekvéseit méltón szolgálja a kiállítás és a hozzávaló katalógus.

A kiállítást rendezte és a katalógust összeállította Bélley Pál. A katalógus melléklete STETTNER Béla szignált lino ex librise: címe: Az OSZK Irodalomtudományi Olvasótermének könyve. Ezek az illusztrált katalógusok az ajándék ex libris mellékletekkel mindig vonzóvá tették az OSZK ex libris kiállításait.

A katalógus 195 ex libris tétel leírását foglalja magában. Az egyes tételek évrendben vannak sorolva 1958-tól 1969-ig. Az ex libris címleírások a tulajdonos nevét, az ábrázolt témát, az alkalmazott technikák nemzetközi gyakorlatban használt rövidítéseit és a milliméterekben megadott méreteket foglalják magukban.

A kiállítási katalógus ouvre-jegyzék is, mely GALAMBOS Ferenc és SEMSEY Andor gyűjteménye alapján készült. A kiállított ex librisek a kiállító grafikus saját ex librisei, valamint a Kisgrafika Barátok Köre művész tagjainak, gyűjtőknek, könyvbarátoknak, zeneművészeknek ex librisei. Az ex librisek mellett egyéb alkalmi kisgrafikával is találkozunk a kiállításon, pl. a Magyar Tanácsköztársaság 40-ik évfordulója alkalmából. A Kisgrafika Barátok Köre jubileumi évfordulói, ex libris kongresszusok, fiatal művészek baráti találkozói, újévi jókívánságok, családi események, címváltozások, iskolai találkozók, hangversenyekre meghívók stb. mind jó alkalmak művészi grafikák készítésére, az ex libris kiállítás hangulatosabbá tételére és a közönség művészi ízlésének és érzékének kifejlesztésére.

MUNKÁCSI PIROSKA

SZEMLE

Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez. II. kötet. Budapest—Szeged 1966. XI, 676 l.

A szegedi József Attila Tudományegyetem I. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén az MTA Irodalomtudományi Intézetének támogatásával megjelenő *Adattár* második kötetéről számolunk be. E kötet hasznát mindennapi munkánk során fedeztük fel. Tapasztalatainkról, értékelésünkről éppen ezért megkésve is számot kell adnunk.

Ez a kötet is — mint a sorozat első tagja — HEREPEI János írásait tartalmazza. A közel száz ,,íróasztalfiók'' számára írt dolgozat közül alig húsz jelent meg korábban, azok is más formában és többnyire nehezen hozzáférhető helyen. Az írásokat a közös tárgy fűzi össze: APÁCZAI CSERE Jánosról és kortársairól szólnak. Időbeli egységet jelent a kor is: a XVII. század harmincas éveitől Apáczai halálát követő esztendőkig terjedő korszak. A kötetnek eszmei-formai egységét a szerkesztő, KESERŰ Bálint biztosította, aki az előszót és a fejezetek bevezető-összekötő szövegeit írta. Ezekben világosan kibontakozik az olvasó előtt az eszmetörténeti keret: egy szűk emberöltő története, amelyben a magyar puritánizmus képviselői, az independens tanok hirdetői csatasorba rendeződtek a konzervatív álláspontot képviselő ortodox reformátusokkal szemben. A XVII. századnak egy alig ismert szakasza ez, amely a BOCSKAY—BETHLEN-korszak és a század végének ,,kuruc'' mozgalmai közé ékelődik. Ennek szereplőit ismerjük meg HEREPEI egy életen át gyűjtött adatainak hosszú sorából. Ezek a szereplők a peregrinációkat megjárt, külországi ,,bujdosásból'' megtért értelmiségiek, polgárok, nemesemberek, a kor társadalmi, vallási, filozófiai harcainak itthoni átplántálói, pedagógiai, természettudományi, orvosi törekvéseinek hazai képviselői voltak.

A dolgozatok öt nagy csoportja élén a fejezetcímek jelzik az összefogó tárgyköröket. *I. A váradi kollégium és a ,Rákócziak:* a váradi iskola professzorai és rektorai, skólamesterei és kollaborátorai, azok munkája, anyagi ellátottsága tükröződik az adatokból, amelyekben a kezdődő magyar kartéziánizmus és a modern természettudományos műveltség első szálait követhetjük. *II. A puritánus küzdelmek második hullámának résztvevői*, polgárok és nemesek az iskola falain kívül; ismét egy sereg alig ismert vagy egészen ismeretlen név, egy irodalomtörténeti szempontból is jelentős kör. *III. Apáczai iskolái, tanárai, elődei.* Fehérvár és Kolozsvár, ahol a puritánizmus időben legkésőbb — Patak és Várad után — jelentkezett, és legtovább maradt hatékony. *IV. Adatok Apáczai életéhez és működéséhez*, amelyek iskolai munkáját, elsősorban és mindenek előtt való tanár-mivoltát, egyéniségét mutatják be. *V. Eszmetársak — ellenfelek — tanítványok*, akik ellene vagy mellette ,,vallottak a tőle kapott indításról'', és akik ,,megnevezetlenül'' építették be életük munkájába Apáczai eszméit.

E fejezetekben megfigyelhetjük Herepeinek egy élet tapasztalatával kidolgozott, kiérlelt adatfelkutató és adatközlő módszerét. KESERŰ Bálint egy helyen ezt az alapos és körültekintő munkát nagyon találóan ,,adatkritiká''-nak nevezi. Honnan gyűjtötte a szerző ezeket az adatokat? Városi adószedők, sáfárpolgárok, harangoztató gazdák, a kolozsvári kvártások számadáskönyveiből, lustra-könyvekből és konzisztoriális jegyzőkönyvekből — jobbára olyan forrásokból, amelyeket a kutatók általában ritkán tudnak kézbevenni és még ritkábban szisztematikusan feldolgozni. Mindez elmondható a korabeli könyvek possessor-bejegyzéseiről is, amelyeket HEREPEI soha nem mulaszt el az adatok összefüggésében közölni, beilleszteni. De ezek csak a leggyakrabban idézett forrásai . . . Az adatok százait azután elemzi, mérlegeli és helyükre teszi, gondosan összerendezi, és segítségükkel

a kor egy-egy alakját részletesen jellemzi, pályájukat éveken-évtizedeken át követi. Máskor pedig nevei csak rövid pillanatra tűnnek fel, olyanoké is, akikről eddig semmit sem tudtunk, hogy az elődök és utódok szakadatlan sorában egy-egy hivatalnak, tisztségnek, iskolai katedrának meglétét jelezzék.

Az *Adattár* második kötete a könyvtörténeti és bibliográfiai tudományágak, a hazai könyvműveltség története, a nyomdatörténet és kiadástörténet számára még sok kiaknázandó eredményt tartogat. Nagyon fontosnak tartjuk például a XVII. századi könyvszerzők névalakjának meghatározásához (névmutatók!) a személynevek és a származási helynevek összefüggéséről tett módszeres megállapításokat. Hiányt pótolnak a XVII. századi könyvszerzőkre, több tucatnyi régi magyar könyv írójára-fordítójára vonatkozó cikkek. Ezekről a kutató mindmáig Szinnyei József életrajzi lexikonából vagy legjobb esetben Zoványi Jenő Lexikoncikkeiből tájékozódhatott. Bizonyára az *Adattár*nak ez a bősége újabb adatok feltárására és összefüggések vizsgálatára — meglátására is fog serkenteni.

Herepei János példája, eredményei nyomán önkéntelenül felmerülnek az *Adattár* következő köteteire, a téma-körökre és az azokhoz kapcsolódó kutatási feladatok megtervezésére vonatkozó gondolatok, kérdések. Nem lehetne-e többek között a könyvtulajdonosokra, könyvgyűjtőkre vonatkozó bejegyzéseknek egy-két önálló fejezetet vagy akár kötetet is szentelni? Ebben a század egy korszakához, egy „szellemi mozgalmához" tartozó possessorok kerülnének feldolgozásra. Itt akár Herepei még „asztalfiókban" rejlő adatairól is szó lehetne . . .

Holl Béla

S. Lengyel Márta: Reformersors Metternich Ausztriájában. Bp. 1969. 112 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 47.)

Bármilyen sajátosan hangzik: történetírásunk a legutóbbi időkig — az évszázados állami közösség ellenére is — jóformán mit sem tudott Ausztriának (konkrétabban: az örökös tartományoknak) belső történetéről, társadalmi, politikai fejlődéséről és az európai kultúra nemegyszer legnagyobb nevei által fémjelzett magas kultúrája alatti, általános művelődésének alakulásáról. Ausztria arcának csak Magyarország felé forduló oldalát, fejlődésének csak Magyarországgal viszonyba kerülő elemeit ismertük úgy ahogy — de ezeket is csak ennek a magyarországi viszonylatnak a vonatkozásában; és ráadásul: ez az Ausztria-kép mindvégig nagymértékben egybeolvadt a Habsburgokról kialakult képpel. Ausztria és a Habsburgok ilyen azonosítása ezután jóformán lehetetlenné tette az osztrák társadalom haladó vagy akárcsak relatíve is haladó erőinek a maguk helyén történő értékelését: mintha a Habsburgok képviselte társadalmi és politikai renddel való szembenállás csak a Birodalom örökös tartományokon kívül élő népeinek privilégiuma lett volna. E nézet azonban, mely a Habsburg birodalom megítélésében a társadalmi helyett alapvetően csupán egy egyoldalú magyar nemzeti politika szempontjait alkalmazta, az új kutatások eredményeinek értékelésében egyre inkább elégtelennek és használhatatlannak bizonyult. Ezért kell különös örömmel üdvözölnünk minden olyan kezdeményezést és munkát, mely ennek az Ausztria-képnek reálisabb és differenciáltabb látásához, segíthet hozzá — kivált abban a vonatkozásban, amelyről a hazai történeti tudatban máig a legfélreértettebb kép él: az osztrák politikai gondolkozásában. — S. Lengyel Márta tanulmánya szerzőnek e vonatkozásban nem első kísérlete. — Az osztrák Vormärz lehetséges politikai magatartásait legjellegzetesebb képviselőik életutján át ábrázolni törekvő, alakuló sorozatában F. Schuselka politikai pályájáról rajzolt képe után ezúttal a Vormärz egy másik, nem kevésbé jellegzetes figuráját, a publicista Anton Johann Gross-Hoffingert állítja elénk, rajta keresztül a kor osztrák reformpolitikusának sorsát kívánva bemutatni.

Az életpálya képe nem túl felemelő, de annál jellegzetesebb. Olyan ember életútját látjuk, aki élete végéig nem képes megszabadulni illúzióitól, melyeket egyrészt Ausztriának a német egység megteremtésében akkor még lehetségesnek látszó szerepe, másrészt (ennek kapcsán) a Metternich-i Ausztria abszolutizmusának egyes kétségtelenül polgárias és azáltal valamilyen békés átfejlődést is igérő vonásai csillanthatnak meg egy nem minden képesség és ambíció, sőt karrierizmus nélküli osztrák kortárs szeme előtt. Hősünk mentségére azonban hozzá kell tennünk: ezek az illuziók gyökereikben szívósak voltak, és hatásuk még a XX. század elejének egyes — korántsem rangtalan — értelmiségi köreiben is érezhető volt, ha már csak bizonyos, a Ferenc József kor Monarchiájára egyfajta nosztalgiával néző magatartás formájában is. Talán nem alaptalan ebben a német egység porosz vezetésű útjával szemben Gross-Hoffingernél még csak előlegezett — de két generációval később, a bekövetkezett fejlődéssel a történelem

által már- már nagyon is igazolt — bizalmatlanságot látnunk s a Monarchiában megvalósulni vélt nemzetekfelettiségnek egy olyan igényét, mely még a nacionalizmustól annyira terhelt korai XX. századból sem halt ki egészen. Mindkét szempontból érthetővé téve azonban a gyanakvást is, mellyel a Birodalom *osztrák* feléről a Lajta túlsó oldalát szemlélték, s mellyel, a múlt vonatkozásában, szemlélik ma is.

Ám Gross-Hoffinger keserves életpályája azt is megmutatja, hogy kora Ausztriájában az ilyen, szükségképpen eleve kompromisszumra kényszerűlő reformerség előbb-utóbb elkerülhetetlenül az elvek feladásába és az illúziók elvesztésébe, majd demoralizálódásba, ill. — (mint Bachnál) — cinikus elvtagadásba, vagy erősebb jellemek és különb intellektusok esetén, mélységes meghasonlásba (mint Stadion-nál), és utána elkeseredett oppozícióba torkollik (mint Széchenyinél). Reformereinek e vigasztalan sorsa így mindennél élesebben leplezi le az egész rendszert is, képtelenségét a belső erőkből való megújulásra, még egy olyan kataklizma után is, mint amilyent számára 1848—49-nek jelentenie kellett volna. Ami viszont nemcsak Gross-Hoffinger illúzióját leplezi le, hanem érthetővé teszi mindazt a gyanakvást is, mellyel a Birodalom *magyar* feléről szemlélték a Lajta túlsó oldalának történelmét, és szemlélik ma is.

Ezekben a szerző által szépen érzékeltetett — s hőse életútjának bizonyos tragikus vonást is kölcsönözni képes — történelmi tanulságokon túlmenően azonban S. Lengyel Márta tanulmánya Gross-Hoffinger kiterjedt publicisztikai munkásságának ábrázolásán keresztül a hazai és az ausztriai politikai publicisztika néhány eltérő vonására is felhívja a figyelmet. A hazai politikai véleménynyilvánítás 1790-ben, az abszolutizmus és intézményei átmeneti megrendülésének időszakában ui. váratlan bőségű röpirat-irodalomban ölt formát, fejt ki tömeghatást. Az abszolutizmus gyors restaurációja, a cenzúra megerősödése azonban a véleménynyilvánítást — kétségtelenül egyre szorosabb párhuzamban az anyanyelv növekvő térhódításával a politikai életben is — verbális formákba szorítja vissza: a nemesi szabadságjogok védelme alatt tartott megyei és országgyűlési szónoklatok formáiba. Talán részben innen is származtatható a retorikus formáknak a magyar politikai gondolkodásban még jóval később — s immár írásban is — megfigyelhető továbbélése és ezek túlsúlya a politikai problémák értekező, elemző megfogalmazásával szemben.

A tulajdonképpeni írott politikai publicisztika (nem szólva itt az olyan, beszédeket reprodukáló kiadványokról, mint az Országgyűlési — vagy a Törvényhatósági — Tudósítások) hazai viszonylatban egészen 1848-ig aránylag szűk keretek között mozog, csak ritkán lépve túl a hírlapi cikk adta kereteket. S ami önálló publikációkban jelenik meg, annak is a formái sokkal nyersebbek, szárazabbak, közelebb maradnak a szakirodalomhoz: statisztika, jog, igazgatás stb. szakszerűbb formáihoz. A szépirodalomhoz való viszonya e publicisztikának így sokáig erősen elhatárolt — ám ugyanakkor a szakszerűbb műfajokba szorult politikai publicisztika viszonylag szűkebb hatóköre folytán maga a szépirodalom válik politikussá. Nyilván egyik tényezőjeként annak, hogy a hazai politikai gondolkodás már említett retorikus formájú kifejezése így — ugyancsak hosszú időre — a politikai problémák erősen érzelmi alapú megközelítésével fog majd párosulni.

E fejlődés azonban nem csupán véletlen műve: mögötte végül is a hazai társadalmi viszonyoknak olyan alakulása áll, melyben ekkorra még nem is jöhettek létre hősünk által művelt, a szakszerűen irodalmi publicisztika és a szépirodalom *közötti* átmeneti műfajokat igénylő társadalmi rétegek. Romantikától ihletett vagy éppenséggel egyfajta romantikus, esetleg kései szentimentális magatartás áll e műfajok mögött, melyek többnyire rendkívül bőbeszédűen és ennek megfelelő irodalmias, szellemeskedő, csevegő formákban vegyítik a szakszerű ismeretanyagot, az irodalmi stílust és a politikai mondanivalót. Olyan műfaj ez, mely bár a 40-es évek elejére már Magyarországon is megjelenik, mindvégig megmarad a hírlapi tárcarovat keretein belül, az érzelmeknek vagy az iróniának anélkül a hipertrófiája nélkül, mely Gross-Hoffinger — szinte már grafomániát sejtető — roppant terjedelmű és rendkívül sűrűn megjelenő köteteit annyira jellemzi.

Mert Gross-Hoffinger munkásságának bázisa már az a később „művelt nagyközönség"-nek nevezett réteg, mely olyan jellegzetes a kibontakozó polgárosodásra, mely különböző csoportokat fog össze egy viszonylag már széles körű, de formájában nem túlságosan szakszerű tájékoztatás növekvő igényével. Magyarországon ekkor ez a réteg még nem elég erős ahhoz, hogy ilyen igényei befolyásolhatnák a könyvkiadást, bár érdekes lenne pontosabban tudni, hogy a műfaj németországi bázisát valójában, a német nyelvterület egészéhez viszonyítva — s ideértve a hazai németnyelvű polgárság-

ságot is – mennyiben képezte a népesség nagyobb hányada, mint Magyarországon? Mindenesetre e bázis és igénye már elég széles volt ahhoz, hogy GROSS-HOFFINGERt még hatalmas volumenű munkássága mellett is eltartsa — és politikailag is elég határozottan formált ahhoz, hogy politikai pálfordulása után tönkretegye. A műfaj ilyen, GROSS-HOFFINGER életutjában pozitív és negatív vonatkozásban egyaránt érezhető súlya mindenesetre jellegzetesen mutatja az ausztriai és a hazai társadalmi viszonyok közötti, a politikai gondolkodás formáit és műfajait is (de ezen át magát a gondolkodást is) jelentősen és jellegzetesen meghatározó eltéréseket.

S. LENGYEL Márta szépen kidolgozott gondolatébresztő tanulmányától ezek után legfeljebb már csak azt kérhetjük számon, hogy GROSS-HOFFINGER irodalmi működésében, Ausztria felé gyakorolt bírálatában miért nem igyekezett kimutatni mindazoknak a német köröknek szempontjait is, akik az olvasói igények megfogalmazásával GROSS-HOFFINGER tollát közvetve irányították. Nem lenne ugyanis érdektelen látnunk azt, hogy műveinek pozitív fogadtatása a német társadalom milyen köreire és milyen indokok alapján terjedt ki: a Metternich-i Ausztria zsákutcába jutott reformerének képe így tágabb német igények által is megvilágítva talán még jobban elmélyülhetett volna.

A kötet gazdag tanulságai, úgy véljük, indokolják kíváncsiságunkat, mellyel szerző soronkövetkező kutatásainak eredményét várjuk. VÖRÖS KÁROLY

Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerkesztették: CSAPLÁROS István (Varsó), HOPP Lajos, Jan REYCHMAN (Varsó), SZIKLAY László. Budapest 1969. Akadémiai Kiadó. 659 l.

E kiadvány huszonhét művelődés-, irodalom- és kapcsolattörténeti dolgozatát a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalmi Kutató Intézetének, a Varsói Tudományos Akadémia Irodalmi Kutató Intézetének, a Varsói Tudományegyetem magyar filológiai tanszékének, valamint az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársai írták. A kötet célkitűzése szerint előtanulmányok, részleteredmények és olykor problémafelvetések gyűjteménye ahhoz a kapcsolattörténeti és komparasztikai szintézishez, amely Kelet-Európa irodalmait lesz hivatva összefoglalni, és amelynek tervét az 1962-i budapesti Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszus vetette fel (Vö. *Irodalomtört. Közl.* 1962, 688—9 l.). A tudományok csoportosítása kronológikus és az irodalmi fejlődés általános korszakait követve a népköltészet, a reneszánsz és barokk, a felvilágosodás, a klasszicizmus és romantika, végül a kritikai realizmustól a szocialista irodalomig terjedő periódus rendjében történt. E helyen csupán a dolgozatok néhányára szeretnénk felhívni a figyelmet.

Könyv- és nyomdatörténeti szempontból a legérdekesebb VARJAS Béla *A magyar könyvkiadás kezdetei és a krakkói magyar nyelvű kiadványok* című terjedelmes tanulmánya. Bevezetőben a szerző a magyar földön nehezen meghonosodó nyomdászat társadalmi, gazdasági, irodalmi és technikai feltételeit, adottságainak kibontakozását vizsgálta. Megállapította, hogy Mátyás udvarában a feltételek kedvezően megvoltak ugyan, és a nyomtatott könyvnek is megvolt a becsülete a Bibliotheca Corvina-ban; az a kedvtelés azonban, amellyel a humanista uralkodó és köre a művészi kódexeket másoltatta, a hazai könyvkiadás megindulását késleltette. E miatt maradt visszhang nélkül HESS András korai kezdeményezése is. A társadalmi igényt igazában a budai könyvkereskedők világi kiadványai, a tankönyvek, naptárak, krónikák jelentették. Az ebből a kezdetből elindult hazai természetes fejlődést még csírájában taposta el erőszakosan a mohácsi pusztulás és a török térhódítása. A budai humanista centrum megsemmisülése után a XVI. század első évtizedeiben a lengyel főváros és annak egyeteme lett a magyar művelődés gyújtópontja. Itt jelentek meg a legelső magyar nyelvű nyomtatványok, mai ismereteink szerint mintegy huszonegy. VARJAS sorra véve ezeket a nyomtatványokat elsősorban a betűtípusok gondos vizsgálatával jutott új megállapításokhoz: a kiadványok nyomtatási idejének pontos meghatározásához, az eddigi eredmények korrigálásához. Megfigyelte, hogy a krakkói könyvnyomtatók, elsősorban VIETOR hogyan választotta ki a magyar szövegek nyomtatására legalkalmasabb betűtípusokat, és hogyan alakította ki a műhelyében közreműködő magyar korrektorok segítségével a magyar hangok jelölésére legmegfelelőbbnek vélt nyomdai jeleket. Varjas eredményei közül ezt tartjuk a legjelentősebbnek.

ANGYAL Endre dolgozata *Lengyel és magyar barokk* címmel az egyre inkább a tudományos kutatások előterébe kerülő XVII—XVIII. századi hazai könyvtermésről a kiadástörténeti eredményeket gyarapította. Többek között PÁZMÁNY Péter, VÁSÁRHELYI Gergely, NYÉKI VÖRÖS Mátyás lengyel kapcsolatait, a nagyszombati földrajzi írók, HEVENESI Gábor

és mások könyvírói-kiadói tevékenységét vizsgálta a nyomtatásban megjelent könyvek alapján.

KÓKAY György *A Kosciuszko-felkelés visszhangja a korabeli magyar sajtóban* című, módszerében is követendő, értékes sajtótörténeti tanulmányában az 1789 és 1794 között megjelent, a bécsi cenzúra által erősen ellenőrzött magyar újságok *(Hadi és Más Nevezetes Történetek, Magyar Hirmondó, Magyar Kurir)* szimpatizáló híreinek és a magyar jakobinus mozgalom szorosabb szervezkedésének a lengyel függetlenségi mozgalommal való összefüggését kutatta. (Egyetlen kifogásunk, hogy a korabeli külföldi újságcímek miért magyar fordításban — *Varsói Újság, Brünni Újság* — szerepelnek?)

A tanulmánykötetnek másodlagosan ugyan, de van egy kitekintő, az eddigi kutatási eredményeket számbavevő jellege is. Több irodalom- és művelődéstörténeti dolgozatnál a lapalji jegyzetekben az olvasó kimerítő bibliográfiát találhat. Példaként KERÉNYI Grácia a lengyel drámák magyarországi utóéletéről írt dolgozatának jegyzeteit említjük. Ezenkívül a kötet végén — kivonatosan ugyan, mégis hiányt pótolva — az 1945 után lengyelre fordított magyar könyvek bibliográfiáját —, valamint a magyar—lengyel kulturális és irodalmi kapcsolatok válogatott bibliográfiáját — Jan ZIMIERSKI és Jerzy JAKUBIUK munkáját — találjuk.

Befejezésül a kötet egészéről a szerkesztőkkel egyetértve megjegyezhetjük, hogy benne a változatos témákat különféle tudományos múlttal és tapasztalattal rendelkező szerzők különféle mélységig és eredménnyel vizsgálták. De a kevesebb eredeti eredményt nyújtó írásoknak is megvan az a haszna, hogy a jövőbeli kutatásokhoz szempontokra hívják fel a figyelmet, hiányokat jeleznek. Csupán két általános természetű észrevételt szeretnénk e helyen tenni. A lengyel tanulmányírók dolgozatainak magyar nyelvű fordítása nem kielégítő, helyenként az értelmetlenségig homályos és magyartalan. Példaként csak egy kirívó és szerencsétlenségre még sajtóhibával is tetézett helyet idézünk. A 60. lap közepe táján ez a mondat olvasható: „Amikor 1494-ben valaki kiszegezte a bursa ajtajára, hogy ‚cartulam quedam infanem' [sic!], a bursa lakói virgáccsal verték el a gyanítható tettest". Másik észrevételünk tudományos kiadványaink akut bajára, a tulajdonneveknek a cikkekben és a névmutatóban való következetlen használatára (pl. Stefan ARATOR, POSSEWIN stb.) vonatkozik.

HOLL BÉLA

Mikes Lajos levelesládájából. (Sajtó alá rend, előszót írta és jegyz. ell. ILLÉS Ilona. Budapest 1968, Petőfi Irod. Múzeum — Népműv. Propaganda Iroda, 201, 3 l. (Irodalmi Múzeum II.)

A kis könyv 1000 példányban jelent meg, elég csinos, de néhol elmosódott rota-sokszorosításban.

A példányszám mutatja, hogy a sorozat abban az egyébként nem túl széles körben, amelynek szánják — népszerűségre számít, talán érdemes volna nyomtatásban folytatni. Igaz, szerkesztői úgylátszik letettek a Magyarországon még úttörő, de (ezt már megírtuk) sokat ígérő interjúforma folytatásáról, az ún. szóbeli vagy beszélő történelem továbbfejlesztéséről. De azért távolról sem végeztek érdemtelen munkát: MIKES Lajos eddig kiadatlan gazdag levelesládájának ez a 167 darabra terjedő mutatványa jól tükrözi az irodalmi szervező egyéniségét és ugyanakkor egy mozgalmas, alkotó, de távolról sem boldog emberöltőt és éppoly kevéssé derűs irodalmi korszakaszt.

Az irodalmi szervezőt itt a háttérben, optikailag kifejezve virtuális kép formájában látjuk — igaz, a virtuális kép eléggé pontosan fedi a reálisat, amelyet DERSI Tamás vetített elénk *A rejtélyes doktor* című jó könyvében. Egy-két vonással a MIKES-levéltár kiadói is hozzájárulnak azért a még fennmaradt „rejtély" eloszlatásához.

Annak a képe viszont, amit irodalmi *korszakasz*nak neveztünk (mert korszakot sem évei számával, sem termésének bőségével még nem alkothatott) — valahogyan a visszájáról (bár nem a fonákjáról) vetül elénk. Nem annyira nagy célokat, messze szóló terveket tárnak fel a MIKEShez írt levelek, mint inkább az irodalom gazdasági hátterét — a szó rossz, betű szerinti értelmében. A költő, aki pénz híján a kávéházba sem jut el, s így nem nézheti meg a lapokban, megjelent-e a verse, a vidéken élő nagy író, aki nem könyveket, hanem teát és paprikát vár a pesti barától és szerkesztő-mecénástól — lám, ilyenekből áll és színeződik a huszas évek irodalmi életének borongós aláfestése. Mert — noha az első két levél még ZUBOLYtól való, az első világháború előttről — a zöm 1920 és 1930 közé esik. Ekkor jár TÓTH Árpád tüdejét gyógyítgatni Tátrafüredre, MIKES pártolására MIKLÓS Andor költségén, ki végül is türelmét vesztve közli vele, hogy többet nem tesz érte; ekkor végez TERESCSÉNYI György kemény testi munkát párizsi gyárakban, s ezzel még aránylag boldogabb, mint GELLÉRI, ki egy eddig szintén ismeretlen MIKEShez

ment misszilisében tudósít, hogy Majna-Frankfurtban nem kap mosodai munkát, mert egykori pesti gazdái KULCSÁR és HUPPERT, nem hajlandók ajánlólevélben tanúsítani „szakértelmét". A magyar írói élet rajza sok levélben már nem a historia, hanem a pathologia vagy nosologia litteraria névre tarthatna igényt. PAP Károly cipőt szeretne talpaltatni az Est-lapok gyéren folyó tiszteletdíjaiból, JÓZSEF Attila egyetemi beiratkozása díját sem képes megkapni első verseiért, „Mikes bácsi" minden jóindulata ellenére . . .

Árnyaltabb, reálisabb, mondhatni realisztikusabb anyagot szolgáltatnak ezek a levelek íróik életéhez meg az irodalmi élet filológiailag pontos rajzához.

Egy-két bíráló észrevétel: BABITS Mihályék két darab kétsoros kártyája sablonos „szívélyes üdvözlettel" érdektelen, még mint korjelző (ti, a Mikessel való kapcsolat korjelzője) is felesleges. A jegyzetekben túlzás KRÚDY vagy GÁRDONYI életrajzi jellemzésénél megállapítani, hogy — írók voltak. A rota-sokszorosítás hibája, hogy a kiegészítések nem szögletes ([ ]), hanem egyenes (//) zárójelben állanak. De nem lett volna nehéz ezen segíteni.

Persze, mindez nem von le a tömérdek részletadat, jó értelemben vett „petit fait" reveláló értékéből, mint TÓTH Árpád nélkülözéssel kikényszerített dicsőítő reklámcikke a tátrai szanatóriumról (77. l.) vagy JÓZSEF Attila oly jellemző öntudatos értékelése saját verseiről, melyek — ha talán prózája nem is volna mindig az — mindig csak jók lehetnek. (81. l.)

Újra csak ezzel végezhetjük: az okos és hasznos sorozat további szép folytatását várjuk.

D. B.

Móra László: Varga József élete és munkássága (1891—1956) Budapest, 1969. 203 p. (Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok 18. sz.)

A sorozatnak ez a kötete VARGA Józsefnek, a nagy tudósnak és iparszervezőnek gazdag sokirányú tevékenységét dolgozza fel életrajzi monográfia keretében. A mű előszavában POLINSZKY Károly VARGA József legnagyobb érdemeként nyersanyagszegény országunk vegyiparának megalapozását tekinti. Ez indokolja, hogy a sorozat egy kötete életével és munkásságával foglalkozik.

MÓRA László avatott kézzel nyúl a témához Széleskörű tájékozottsága a hazai vegyipari történetben nagy segítséget jelentett e monográfia feldolgozásában. Ugyanakkor ki kell hangsúlyoznunk, hogy a szerző a legegyszerűbb adatnak is gondosan utána nézett, forrásmunkáit a jegyzetekben az elfogadott normákon felüli pontossággal, ill. részletességgel közli. Jellemző, hogy Varga József külföldön élő munkatársát levélben megkeresi a teljesebb kép kialakítása végett, és általában gyakran fordul élő szemtanúkhoz.

A regényszerű, olvasmányos I. fejezetből kirajzolódik a szegény sorsú ifjú tehetség küzdelmes élete, majd megismerjük a kutatómunka kezdeteit s a szokatlanul fiatalon ért egyetemi tanári megbízást. Móra László pontosan állítja elénk a hallatlan szellemi energiával állandóan munkálkodó professzort és az országot szolgáló kutató tudóst. Teljesen világossá válik, hogy a rendkívül magas előadási óraszámok (VARGA professzor mindig maga tartotta előadásait!) mellett olyan magas színvonalú kutatómunkát csak kivételes tehetségek tudnak végezni. Mint általában a nagy tudósokra jellemző, VARGA József is fontos feladatának tekintette a tudományos ismeretterjesztést. Erre vonatkozó tevékenységét a kötet jól dolgozza fel. Tovább színesíti a szerző VARGA professzor portréját, amikor társadalmi tevékenységét ismerteti. Félelmetesen sok irányban dolgozott, szakbizottságokban, a különböző tanácsokban. többek között az Országos Felsőoktatási Tanácsban is. Nagyhatású, ahogyan VARGA József különböző találmányaira egymás után megkapja a lengyel, svájci, német, francia, angol és amerikai szabadalmakat. Oktatáspolitikai szempontból is nagyon tanulságos, ahogyan a szerző végigkíséri a kémiai technológia óraszámának alakulását és tananyagának változásait. Az életrajzi munkából kirajzolódik, hogy VARGA József a Veszprémi Vegyipari Egyetemen is jelentőset alkotott. A rendkívül gondos gyűjtésre, hatalmas anyagra támaszkodó életrajzi feldolgozás, jó stílusával, izgalmas olvasmánnyá tette VARGA József életútját. Ez feltétlenül a szerző nagy érdeme.

A mű gondos tanulmányozása is csak néhány egyenetlenséget hozott felszínre. Így az a tény, hogy VARGA József gépészmérnöknek készül, majd ugyanazon az oldalon: felvették a Vegyészmérnöki Karra (18. oldal) vagy pl.: a hűséges élettársat nagy megpróbáltatás(?) éri tudós férje oldalán (31. oldal); hogy ti. elkíséri férjét a kutatás színhelyére; s végül a tanszék visszafejlődött, idézi a szerző korabeli dokumentumból, majd utána táblázatot közöl (112. oldal), amely éppen nem igazolja az idézetet, s a következő oldalon a szerző is az előbbi idézetnek inkább az ellenkezőjét állapítja meg. Kiemelkedő az életrajzi műben a kémiai

szaknyelv használata, ami a vegyészek számára is örömet okoz, és emeli a történeti munka értékét.

A szöveget jól egészíti ki a nagyszámú illusztráció, a fényképek, szabadalmak, előadási óravázlat kópiái.

A kötet IV. fejezete VARGA József bibliográfiai adatait tartalmazza kronologikus sorrendben. Itt tekinthető át legjobban a hatalmas életmű.

HÉBERGER KÁROLY

A magyar kultúra 50 éve Kelet-Szlovákiában. Összeáll GYÜRE Lajos. Fel. szerk. PETRÓ Zoltán. Kiad. Kerületi Népművelési Otthon. Kassa. 1968. Soksz. 209. l.

A bevezetőn kívül 13 kisebb-nagyobb tanulmányt tartalmaz ez a kötet. Szó van benne Kassa fél évszázadáról, a város történetéről a szlovákiai magyar színművészetről, a kelet-szlovákiai magyar könyvkiadásról, könyvészetről és sajtóról, az ott megjelent tudományos, ismeretterjesztő, politikai munkákról, a napi-, hetilapokról és egyéb periodikumokról, a magyar irodalmi és tudományos társaságokról, a kelet-szlovákiai írók 1945 utáni munkásságáról, GÖMÖRI Jánosról, végül Királyhelmec, Szepsi és Torna történetéről.

A könyv előszavában GYÜRE Lajos elmondja, hogy mi volt a célkitűzésük: „Felölelni a magyar kultúra minden területét a Kelet-szlovákiai kerületben, s ötvenéves múltunk kulturális életéből adni egy minden igényt kielégítő, átfogó képet, amely egyben ösztönzést és segítséget is nyújtana egyes résztanulmányok anyagának felkutatásában." Megtudjuk az előszóból azt is, hogy az eredeti elgondolás szerint a könyv sokkal gazdagabb, teljesebb, színesebb lett volna, de a lelkesedésből vállalkozó munkatársak közül többen nem készültek el kitűzött feladatukkal. Pótlásukról gondoskodni már nem volt idő, mert a késés veszélyeztette volna a megjelenést. Az összegyűjtött anyag megjelentetéséhez pedig komoly kulturális érdek fűződött, mert „a gyors egymás után változó közigazgatási rendszerek átmeneti időszakában könnyen elkallódnak a feldolgozásra váró adatok, eredeti dokumentumok". De túl ezen az elkallódási veszélyen: Kassán és környékén él a magyar kultúra, és életéről bizonyságot akar tenni annak ellenére hogy – vagy éppen azért, mert —„ma Kassának egyáltalán nincs magyar nyelvű sajtóterméke", és szépirodalmi termékeket is csak a pozsonyi Madách könyvkiadó vállalat ad ki.

Ezek ismeretében kicsinyesség lenne minden boncolgató kritika. Nem is akarunk élni vele, legfeljebb csak azért, hogy elismeréssel emeljük ki RÁCZ Olivér fordulatos stílusát, BALOGH Márta elmélyült történelmi kutatását, URR György maradandó értékű adatgyűjtését, végül, de nem utolsósorban az összeállító GYÜRE Lajos és a felelős szerkesztő PETRÓ Zoltán áldozatkész, gondos munkáját.

TAKÁCS MENYHÉRT

Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében. Bp. 1968. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 304 l.

A gyermek- és ifjúsági könyvtárak fejlesztésének és ellátásának kérdése napjaink könyvtárügyének egyik sokat tárgyalt problémája. A társadalmi művelődés és az olvasónevelés szempontjából igen lényeges feladat a gyermekolvasótábor szükségleteinek felmérése és a feltárt igények megfelelő kielégítése.

BIKÁCSI Lászlóné könyve történetileg kíséri végig, hogyan született meg a gyermekek közkönyvtári ellátásának gondolata, s ennek nyomán hogyan történtek meg az első kezdeményezések a hazai gyermekolvasótábor igényeinek ellátására. Kimutatja, hogy az általános társadalmi törekvések és hivatalos kezdeményezések mellett a kérdés elméleti kidolgozásában és gyakorlati megvalósításában Szabó Ervinnek és a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának jutott az úttörő szerep. Műve elsősorban a Szabó Ervin könyvtár gyermekkönyvtárainak történetét tárgyalja, s így főként a Szabó Ervin Könyvtár történetéhez nyújt értékes kiegészítő adatokat. Egyben azonban a feltárt tények hasznos segítséget adnak a hazai gyermekkönyvtárügy történetének egészéhez is.

A könyv a Fővárosi Könyvtár létrehozását megelőző időszak általános áttekintése után kronologikus rendben sorra veszi azokat a tényeket, melyek a gyermekkönyvtári funkciók kialakulását bizonyítják egészen az első önálló gyermekkönyvtár létrehozásáig. Majd bemutatja az önálló gyermekkönyvtár és a kiépülő hálózat gyermekrészlegeinek történetét napjainkig.

A könyv további fejezetei a gyermekkönyvtári munka területeinek, problémaköreinek történeti alakulását vizsgálják. Feltárja a gyermekkönyvtáraknak a közművelődési könyvtárügyben betöltött szerepét, elemzi az olvasóforgalom történeti alakulását, az állományfejlesztés főbb

problémáit, és megemlékezik egy nem kevésbé jelentős kérdésről: a gyermekkönyvtárosok képzésének alakulásáról is. A mű megállapításait a korabeli felmérések, jelentések anyagából merített sok értékes statisztikai adat és táblázat teszi szemléletesebbé és teljesebbé.

A mű rendkívül hasznos és érdekes munka, nemcsak könyvtörténeti szempontból, hanem a fővárosi gyermekkönyvtárak eredményeinek és problémáinak feltárása egyben biztos mérce, elvi és gyakorlati útmutató, minta az ország valamennyi gyermekkönyvtára számára.

K. I.

Lipót József: Public relations a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1968. 306 l.

Lipót Józsefnek ez, a magyar irodalomban úttörő munkája két részből áll. Az első a *public relations meghatározása*, míg a második a *public relations eszközeit* tárgyalja. Az első rész kifejti, hogy mi a public relations, előadja annak rövid történetét, külön foglalkozik a kapitalista társadalmi viszonyok közötti szerepével és külön a szocialista társadalmi viszonyok közötti gyakorlásának lehetőségeivel, részletesen fejtegeti a public relations alkalmazását, helyét és szervezetét a szocialista vállalatnál, illetve intézménynél, a public relations-szakértő tulajdonságait, és végül ismerteti a public relations-t működés közben. A második rész 10 fejezetben sorra veszi a public relations eszközeit: a sajtót, a nyomtatványokat, a fényképeket, a filmet, a kiállításokat, a konferenciákat, az ajándékokat, az írás és beszéd szerepét, a direct mail-t, valamint a személyes kapcsolatokat.

Szerző szerint a public relations „a reklámnál és propagandánál szélesebb körű, attól jól megkülönböztethető tevékenység. A public relations a vállalat vagy szervezet azon törekvése, hogy a közvéleménnyel létrehozott kétoldalú kapcsolat révén érdekeinek, de ugyanakkor a tényeknek és igazságnak megfelelően tájékoztasson, tájékozódhasson, tevékenységet módosíthasson és magatartást koordinálhasson, végeredményben megértést, bizalmat érjen el és tartson fenn."

Rendkívüli horderejű elvi következmények folynak ebből a sokoldalú definícióból, és Lipót nem is késlekedik levonni a megfelelő következtetéseket, bár – gyakorlati célkitűzésére való tekintettel – meglehetősen takarékosan bánik velük. A public relations komoly haladást jelent a reklámmal és a propagandával szemben. Míg a reklám és a propaganda egyoldalú kapcsolat a közönséggel, rákényszeríti nézetét egyoldalú meggyőződéssel, addig a public relations kétoldalú, nemcsak tájékoztat, hanem maga is tájékozódik, nemcsak alakítja a közönség véleményét, hanem maga is alkalmazkodik ahhoz. A propaganda és a reklám közömbös az erkölcsi értékekkel szemben; ha célt ér, akkor „jó", függetlenül attól, hogy igaz-e vagy hazug, s a cél, amelyet el akar érni erkölcsös-e vagy erkölcstelen. A public relations ezzel szemben „a tényeknek és az igazságnak megfelelően" tájékoztat, tehát „nem használható olyan ügy támogatására, amely sok érzékeny ponttal rendelkezik".

A public relations valóban igazabb, jobb, erkölcsösebb kapcsolatot jelent a közönséggel. Örömmel kell tehát fogadnunk a hírt óriási mértékű előretöréséről, főleg az Egyesült Államokban. Ott ma már minden jelentős vállalatnak külön osztálya van e feladat ellátására. Benyomult a public relations az egészségügyi, oktatási, valamint a helyi, állami és összszövetségi kormányzati szervek munkájába is. Ámde míg egyfelől haladást jelent a társadalmi életben az erkölcsi elveknek ez a fokozott figyelembe vétele, addig másfelől fenyeget a veszély, hogy kapitalista viszonyok között, a szigorú erkölcsi alapokra fektetett public relations is a „profitszerzés, illetve növelés eszközévé, sőt a burzsoázia ideológiai befolyásának éles fegyverévé" válik. Ezt a szerző jól látja és ügyesen elemzi.

Éppen így látja Lipót azt is, hogy a tiszta erkölcsi alapokon nyugvó public relations elvi feltételei a szocialista társadalmi viszonyok között valósultak meg a leginkább. Le is szögezi, hogy „Lenin és az általa vezetett Kommunista Bolsevik Párt ‚public relations módszerei' nélkül aligha valósulhatott volna meg a világ első szocialista állama, a Szovjetunió; nem lehetett volna megvédeni az intervenció ellen a fiatal szovjet államot a tömegek harcra mozgósítása nélkül; nem nyerhették volna meg a dolgozók bizalmát a gazdasági tervek teljesítésére; végeredményben a párt és a tömegek közötti kitűnő kapcsolat nélkül a Szovjetunió nem lenne ma a világ legerősebb, legegységesebb, politikailag és gazdaságilag egyaránt legszilárdabb országa". Annál sajnálatosabb, hogy az ösztönös megnyilvánulásokon túlmenő, céltudatos és tervszerű public relations nálunk Magyarországon még gyermekcipőben jár. Bizony nem egyszer „találva érezzük" magunkat, amikor Lipót felsorolja a par excellence rossz public relations magatartás példáit: „ami-

kor a vállalati telefonközpont kezelője a hívó félt ‚lógni hagyja', vagy amikor a bolti kiszolgáló lehetetlen tolakodónak tartja az érdeklődő vevőt, vagy amikor a vállalat vezetője levegőnek nézi munkatársait" stb., stb.

Az ilyen alapvetően hibás magatartásnak és a gyökerében ott rejlő téves szemléletmódnak kijavítására nevel LIPÓT könyvének minden sora; az első rész — most ismertetett — inkább szintetikus jellegű és a második rész gyakorlati útmutatásokkal teli — s éppen ezért nem is igen elemezhető — fejezetei egyaránt.

A nevelésre nagy szükségünk van. Bizony sokat kell még tanulnunk, hogy megjavíthassuk public relations viszonyainkat, éspedig nemcsak az üzleti élet területén — ahol már eddig is komoly és eredményes erőfeszítések történtek ebben az irányban —, hanem mindenütt, ahol a közönséggel, annak érdekeivel és igényeivel számolni kell (gondolunk itt elsősorban a minket közvetlenül érdeklő könyvtári, dokumentációs, bibliográfiai stb. munkára!). Tanulásunk sikeréhez jó reményeket fűzhetünk, ha lassan alakuló szakirodalmunk még több olyan széles körre kiterjedő, jól megválasztott példákban és hasznos gyakorlati tanácsokban bővelkedő, világosan, érthetően és érdekesen megírt tanulmánnyal gyarapodik, mint amilyen LIPÓT József könyve.

TAKÁCS MENYHÉRT

Halmai Istvánné: A korszerűség néhány tartalmi jegyének vizsgálata a 37. sz. könyvtárban (2000 olvasmány tükrében.) Bp. 1968., (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), 39 l. (Olvasásszociológiai vizsgálatok 5.)

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1964-ben indított olvasásszociológiai sorozata új kötettel gazdagodott. A munkásolvasók irodalmi ízlését, az ismeretterjesztő irodalom olvasottságát, valamint az értelmiségi rétegek olvasási szokásait vizsgáló füzetek mellett az eddigiektől nemcsak tárgyában, hanem célkitűzéseiben és módszereiben is eltérő, címében és anyagában egyaránt figyelmet keltő mű látott napvilágot.

Valamennyi megjelent kötet — szám szerint ez az ötödik — elsősorban azzal a céllal készült, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár olvasóközönségének szociológiai közelítésű elemzésével segítséget adjon a könyvtár társadalmi hatókörének bővítését célzó gyakorlati munkához, az olvasás és az olvasói ízlés irányításának a könyvtárra háruló felelősségteljes feladatához. A sorozat jelentősége azonban túlmegy ennek a gyakorlati jellegű célkitűzésnek a megvalósításán; részben azzal, hogy fontos adalékokat szolgáltat a foglalkozási ág — műveltségi szint — életkor — stb. vonatkozásában eltérő társadalmi csoportok kulturális arculatának a megrajzolásához —, másrészt a hagyomány nélküli hazai olvasásszociológia módszereinek kialakításában a részvizsgálatok tapasztalataival, eredményeivel jelentős részt vállal.

A jelen felmérés a 37. sz. Szabó Ervin Könyvtár 122 olvasójának mintegy 2000 olvasmányát vette vizsgálat alá s egyúttal alapul ahhoz, hogy a tartalmi jegyek figyelembevételével, az olvasmányanyag belső arányainak gondos elemzése útján megkísérelje néhány módszertani kérdés kidolgozását. A szerző megfogalmazásában: „A korszerűség általam használt fogalmában igyekeztem összefoglalni néhány nélkülözhetetlen elemet. A további bővítés, kiegészítés csakis újabb, sokoldalúbb vizsgálat feladata lehet. A korszerűség eme fontosabb összetevőinek kiemelésével, arányainak felmutatásával azt érjük el, hogy az adott olvasmányanyagból — csaknem 2000 kölcsönzött műből — olyan modellt kapjunk, amely alapul szolgálhat további konkrét vizsgálatoknak." A vizsgálati módszer kidolgozásának igényét a felmérés legnagyobb pozitívumaként kell kiemelnünk. Kérdés azonban, mennyiben sikerült a szerzőnek a korszerűség további vizsgálatához szükséges modellt megalkotni. A szerző maga is hangsúlyozza: tudatában van korlátainak — s igazat kell adnunk neki abban is, hogy egyetlen szűkkörű felmérés aligha vállalkozhat a korszerűség sokrétű összetevőit kutató differenciált módszer maradéktalan kidolgozására. A tanulmány elolvasása után azonban úgy tűnik, a szerző voltaképpen nem is modell alkotásra vállalkozott, mint szavai ígérik, inkább a modellalkotáshoz valóban szükséges alapvető kategóriák közül néhánynak a vizsgálatára. A kérdés, hogy mit tekintünk a korszerűség jellemző jegyeinek az olvasás alakulásában, elméleti jellegű tisztázást igényel. Amennyiben a szerző elvégezte ezt a tisztázást elméleti síkon, valóban fontos lépéssel járult hozzá a korszerűség jegyeit vizsgáló módszer kialakításához. A kategóriák helytelen felfogása a módszer egészének sikerét megkérdőjelezheti. — Az olvasmányanyag korszerűségének problémaköre sokféle bonyolult tényező differenciált vizsgálatát igényli és feltételezi, máskülönben a szimplifikálás veszélye fenyeget, s ez óhatatlanul torzulást okoz a módszer kialakításában. A szerző által kiválasztott korszerűség-ismérvek gyakor-

lati alkalmazása nehézséget okoz, problematikus, és több esetben vitatható is. Ennek okát pedig az elméleti tisztázottság hiányosságaiban, elsősorban annak szűk körű felfogásában kell keresnünk. Kérdéses, hogy a kategóriák kiválasztásánál valóban a tartalmi megközelítést tekinthetjük-e célravezetőnek, s a korszerűségnek csak az általános műveltség szempontjából történő felfogása mennyiben okoz nehézséget. A 2000 olvasmány elemzésénél gyakorlatilag bebizonyosodott, hogy a társadalomtudományok, de különösen a szépirodalom esetében igen korlátozottan használhatók a kiválasztott kategóriák, nehézséget okoznak a természettudományos művek osztályozásánál is, és több szempontból kiegészítésre, magyarázatra szorulnak. A gyakorlati alkalmazás tapasztalatait a szerző nem használta fel a szükséges korrekciók elvégzésére; s így az összefoglaló részben nem a módszer tapasztalatainak értékelését kapjuk, sokkal inkább olyan szempontok leszögezését, melyeknek viszont az elméleti kérdéseket tisztázni kívánó fejezetrészben lenne a helyük.

Így az ígéretes és valóban szükséges korszerűségvizsgálat néhány kérdésének kidolgozása helyett csak vázlatot, problémafelvetést kapunk s inkább ösztönzést, mint módszert ennek a sokrétű problémakörnek valóban komplex megközelítésére.

DÉR MÁRIA

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek üzemi kézikönyvtárai. Bp. 1969, Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete, 52 p.

A termelés fokozása és a szakmai műveltség színvonalának emelése érdekében még az új gazdasági mechanizmus bevezetése előtt, 1967-ben az illetékesek elhatározták, hogy a MEDOSZ megyei bizottságainak munkatársaival felmérik az *összes* megyei állami mezőgazdasági termelőszövetkezetek, intézmények tapasztalatait és szakmai kézikönyvtáraiknak állagát. A kutatómunka nem érintette a közművelődés jellegű, esetleg szakkönyveket is tároló szakszervezeti könyvtárakat, mert azokat már regisztrálták az előbbi közművelődési kutatások. A mezőgazdasági jellegű szakkönyvtárak közé felvették az erdőgazdasági és vízügyi intézményeket, illetve szövetkezeteket is. Ez a terv és a közben végrehajtott munka azért volt jelentőségteljes, sőt izgalmas, mert *eddig ilyet még sohasem végzett senki*, hiszen felszabadulásunk előtt nem voltak termelőszövetkezetek. Folyóiratunk ezért foglalkozik a fenti igen tanulságos könyvvel, mert új, haladó lépést mutat a jövőbe. Az eredményeket 1968 novemberében összegezte a MEDOSZ Kultúr Agitációs és Propaganda Osztálya. A Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat felkérésére az elvégzett országos vizsgálat eredményeit GERBEN Ferencnek, a Piackutató Csoport munkatársának összeállításában és jelentésében csatolta a KMK 1966-ban megjelent: *A parasztság és a termelőszövetkezetek mezőgazdasági szakkönyvellátása* c. mű kiegészítéséül. Jelen kiegészítő munka így egyben az elmúlt két év alatt bekövetkezett változásokat is feltüntette. A munka kimutatja, hogy a termelőszövetkezetek milyen hányada tart fenn ma üzemi kézikönyvtárt, ezek milyen nagyságrendűek, állományuk milyen színvonalú, állományukat milyen módon gyarapítják, illetve használják, és a jövőben milyen változások várhatók ezen a téren.

Mennyire úttörő munka ez, úgy hisszük, felesleges külön vázolnunk; hogy parasztságunk kultúrszínvonalának és szakmai tudásának milyen fontos eredményeit és távlatait boncolgatja, az szinte felmérhetetlen fontosságú. Teljesen úttalan ugaron próbál bozótot irtani a magyar kultúrmunkában.

Minden gazdasági területen működő szakmai vezetőnek meg kell ismernie.

TISZAY ANDORNÉ

Schmitt, F. A.: Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur. Eine Bibliographie begründet von Kurt BAUERHORST. 2. neubearbeitete und stark erweiterte Auflage. Berlin 1965. Walter de Gruyter & Co. XVI, 332 l.

A XX. sz. első évtizedeitől, a szellemtörténet előretörésével erősen fellendült a motívumkutatás az irodalomtudományban, és sok fontos, eddig ismeretlen részlet és összefüggés felismeréséhez vezetett. E témakör könyvészeti összefoglalására a német irodalomban történtek már kísérletek.

SCHMITT kötetének első kiadása 1959-ben jelent meg mint K. BAUERHORST hasonló témájú bibliográfiájának utódja (*Bibliographie der Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur*, 1932). Az összeállítás elveit az első kiadás előszavában ismertette a szerző. Azonnal meg kell jegyeznünk, hogy a kötet nem az egyes témák, motívumok, tárgyak, személyek *szépirodalmi* feldolgozásait, hanem az ezekhez kapcsolódó *irodalomtudományi* publikációkat tartalmazza. A Zrínyi címszó

alatt pl. hiába keresnénk KÖRNER *Zrínyi*-drámáját, de megtaláljuk az e témával kapcsolatos — 3 tételből álló — „szekunder"-irodalmat. Az összeállítás csak a német műköltészetre terjed ki, hiszen a népköltészet motívumait más szempontú nemzetközi feldolgozás tárgyalja. Ahol a felvett irodalom a németen kívül más nyelvű irodalmat is figyelembe vesz, arra megfelelő rövidítés hívja fel a figyelmet.

Az egyes témákat és motívumokat alfabetikus sorrendben találjuk meg 1—1209-ig. A tárgykörön belül az egyes bibliográfiai tételek külön sorszámozást nyertek, szemben az első kiadással, ahol az összes bibliográfiai tétel egy számsorrendbe került, a motívumok, ill. tárgykörök viszont nem kaptak számot. Az ábécérendben a tájékozódást utalók könnyítik meg, a második kiadás ezenkívül a kötet végén csoportos szakregisztert is tartalmaz, pl. a monda és mítosz alatt felsorolja az ábécé különböző helyein feldolgozott mitikus mondai témákat és személyeket. A bibliográfiai tételek szerzőit külön névmutató foglalja össze. — Az említett utalókból, melyek a betűrenden belül a rokonfogalmakra utalnak, talán több is lehetne (nincs utalás pl. az Alchimie — Okkultes — Zauberei vagy Dirne — Kurtisane között).; mindez azonban nem vonhatja kétségbe a betűrendben történő feltárás előnyeit.

A második kötet anyaga az elsővel szemben kb. 1000 tétellel növekedett. Ha figyelembe vesszük, hogy SCHMITT csak azokat a műveket vette fel, amelyeket kézbe is foghatott (csaknem 5000 tétel!), e nagy volumenű munkának és technikai lebonyolításának is tisztelettel kell adóznunk. Ezen túlmenőleg azonban a germanisztika igényes és sokak számára nélkülözhetetlen kézikönyvét üdvözölhetjük benne.

VÍZKELETY ANDRÁS

Nestler, Fr.: Friedrich Adolf Ebert und seine Stellung im nationalen Erbe der Bibliothekswissenschaft. Leipzig: Bibliograph. Institut 1969. 206 S. gr. 80. Zentralblatt für Bibliothekswesen. Beiheft 84.

A német polgári könyvtártudomány megalapítójáról szóló könyv már azért is jelentős, mert ez az első kísérlet, hogy a német könyvtár- és könyvtörténelem egyik fontos személyiségét a történelmi materializmus módszerével bemutassa. A mű első része egy berlini disszertáción alapuló monográfia, amely EBERT világnézeti és tudományos-könyvtárosi fejlődését behatóan tárgyi ismerettel és számos, eddig fel nem használt levéltári anyag felhasználásával ábrázolja (17—121 l.). R. BÜRGER EBERT-életrajzával (Leipzig. 1910) ellentétben a marxista NESTLER EBERT wolfenbütteli és drezdai tevékenységét a társadalmi viszonyokkal és azoknak a könyvtárban való megjelenésével magyarázza.

A második részben EBERT elméleti munkásságát elemzi, mindenekelőtt a könyvtár és a könyvtáros társadalmi szerepére vonatkozó korszakalkotó gondolatait. A szerző itt dolgozza ki a könyvtárosi hivatásról és hivatali etikáról alkotott saját elképzelését (125—126. l.), valamint kimunkálja EBERT gondolatait a bibliográfia elméletéről és gyakorlatáról (146—158. l.). Rövidebben tárgyalja EBERTnek a könyvtártörténetre, kézirat- és könyvismeretre vonatkozó munkásságát, mégis utal a lényegesre, a még el nem mondottakra. EBERT *A drezdai királyi közkönyvtár története és leírása* című, 1822-ben megjelent műve Németországban először „ábrázolja a könyvtár történetét a maga politikai, gazdasági és kulturális fejlődésének összefonódásában" (159. l.). *A kéziratismeretről* című művében EBERT nyomatékkal mutat rá a könyvtáros palaeográfiai és diplomatikai ismereteinek fontosságára. Azt a gondolatot, hogy a szép és értékes könyv gondozása nemzeti ügy kell hogy legyen, a francia könyvkultúrára való utalással bizonyítja.

Vizsgálatainak eredményeképpen NESTLER joggal hangsúlyozza, hogy EBERTnek a könyvtár-elméletre és könyvtárosi gyakorlatra vonatkozó új megfogalmazása értékes, eddig még kellően ki nem merített örökségе napjaink szocialista könyvtártudományának.

SIEGFRIED SEIFERT (Weimar)

Die Deutsche Bücherei im Bild. (Fotos: Herbert STROBEL. 2. veränd. Aufl. Leipzig 1969. [34 lev.]

A Deutsche Bücherei kiadványainak sorában a most közreadott kis propagandafüzet mintául szolgálhat az ízléses és mértéktartó könyvtári propagandában. A könyvtár joggal lehet büszke szolgáltatásaira, arra, amit olvasóinak nyújtani tud. De a szolgáltatásokat ismertetni is kell, ezzel csökkentve a lehetőségek és a tényleges használat közötti távolságot.

Közismert tény, hogy a Deutsche Bücherei 1913 óta gyűjti a Németországban és a külföldön megjelent német irodalmat, 1941 óta pedig a fordításban

megjelent műveket, a Németországról és német személyiségekről szóló irodalmat is. Gyűjtése kiterjed a zeneművekre, metszetekre, irodalmi hanglemezekre, szabadalmakra és mikrokiadványokra is. 5 millió feletti bibliográfiai egységgel rendelkezik, évi gyarapodása 110 000 egység. Folyamatosan 17 kiadványt jelentet meg, köztük a német nemzeti bibliográfia rendszerébe tartozó kiadványokat. A bibliográfia területén módszertani központként működik és koordináló tevékenységet fejt ki.

Jogosan állapíthatja meg magáról az intézmény, hogy munkaszervezete és épülete bel- és külföldön egyaránt elismerést kelt, egyike ma Európa legmodernebb könyvtárainak.

A könyvtár sok olyan szépséget rejt, mely egy egyszerű könyvtárlátogatás során nem kerül az olvasó elé. Ezért mutatja be a könyvtár barátainak négy nyelvű kiadásában képekben újévi ajándékként 1970-re működését és épületét.

A szép fényképek közül kiemeljük azokat, amelyek nem a szokásos könyvtárábrázolások sorába tartoznak, mint az olvasótermek, raktárak stb. — bár irigylésre méltóan szépek, rendezettek ezek is, és pl. az automata könyvszállítóberendezés technikai szempontból érdeklődésre tarthat számot. Már a bejárat és az előcsarnok klasszikus egyszerűsége és nyugalma eleve megteremti a tudományos könyvtári hangulatot. Művészi reliefek, szobrok, meisseni vázák, kerámia óra mutatja, hogy a könyvtár tervezői és gondozói a célszerűség mellett nagy hangsúlyt helyeznek az esztétikumra is. A képek is alátámasztják, hogy az NDK megalapítása, 1949 óta nagyvonalú támogatásban részesíti nemzeti könyvtárát.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

University and Research Libraries Studies. Ed. by W. L. SAUNDERS. Oxford, 1968. Pergamon Press, 221 l. (International series of monographs in library and information science. Vol. 8.)

A kötetben közölt tanulmányok a sheffieldi egyetem 1965/1966. évi könyvtáros továbbképző tanfolyamán mint előadások hangzottak el, ill. az előadók keze alól kerültek ki. Laza összefüggésben nyújtanak tájékoztatást Anglia és Ausztrália egyes egyetemi könyvtárainak történeti és szervezeti kérdései felől.

A nemzetközileg is ismert kitűnő szakember, L. JOLLEY, az ausztráliai Perth egyetemi könyvtárának igazgatója az ausztráliai egyetemi könyvtárügy 1966-i helyzetéről értekezett, rövid történeti visszatekintéssel. Írásából megtudjuk, hogy a 12 milliós, hatalmas területű országnak jelenleg 14 egyeteme van, hogy ezek könyvtárainak állománya és személyi, anyagi ellátottsága a Commonwealth-en belül is jelentős, s hogy a kormányzat fejlesztésükre, helyzetük folyamatos felmérésére komoly gondot fordít. — M. N. TIDMARSH, a sussexi egyetemi könyvtár munkatársa az egyetemi könyvtárak egyik jelentős, nálunk még általában gyermekcipőben járó funkciójáról értekezik: az egyetemi hallgatóknak a könyvtárhasználatba való bevezetésének módjáról. Kitér az elsőévesek, a vizsga előtt állók (undergraduate) és a továbbképzősök (postgraduate) könyvtári igényei kielégítésének kérdéseire. — Könyvtártörténeti szempontból sem érdektelenek a londoni Keleti és Afrikai Tanulmányok Intézete könyvtárának fejlődésével, ill. a manchesteri és liverpooli egyetemi könyvtárak összehasonlító történetével foglalkozó tanulmányok. Mindhárom könyvtár az angol kolonializmus, ill. neokolonializmus felsőoktatási szükségleteinek szolgálatában állt, ill. áll. A manchesteri egyetem alapítása p. o. oly nevekhez fűződik, mint OWENS és COBDEN. — M. B. LINE, a Newcastle-upon-Tyne-ben működő egyetem közepes nagyságrendű (kb. félmillió kötetes) könyvtárának munkatársa az egyetemi könyvtárak funkcióiról értekezve elutasítja a computerek könyvtári felhasználásának feltétlen szükségességéről vallott nézeteket, s úgy véli, hogy nem az a kérdés, hogy „van computerünk! mire használjuk?" — hanem az: „melyek funkcióink? ellátásukhoz kell-e computer?" Véleménye szerint az egyetemi könyvtár fő funkciója az, hogy egyidejűleg nyújtsa egyik kézzel az ismeretet és a tájékoztatást, másikkal pedig a humánus létformát. A computer nem csupán arra való, hogy új elvi és gyakorlati szemléletmód kialakításának lehetőségét biztosítsa, hanem arra is kötelez, hogy ezt a szemléletmódot kialakítsuk.

Számunkra a legérdekesebb a kötethez tartalmilag csak lazán tartozó írás: G. P. M. WALKERnek a Kent-i és Canterbury-i Egyetem könyvtárosának hosszú tanulmánya a kelet-európai országok (Szovjetunió, Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia, Bulgária) könyvtártudományi kutatómunkájának szervezeti kereteiről. Walker bőséges dokumentációs anyagot szerzett be, majd alaposan konzultált az egyes országok illetékes szerveivel, személyeivel. Adatai tárgyilagosak; megállapításain, elvi állásfoglalásain csak itt-ott érződik a világnézeti elkötelezettség hatása.

Az első két fejezetben a kutatótevékenység általános kérdéseivel, jellemző vonásaival foglalkozik, elsősorban a központi irányítás módjával, mértékével. Kitér a módszertani központokra, az információs és felsőoktatási vonatkozásokra, a tudományos akadémiák szerepére, a könyvtáros egyesületekre és a nemzetközi kapcsolatokra. Majd az egyes országok vonatkozásában ad jellemzést a közigazgatási függőségről, a legnagyobb könyvtári intézményekről. Magyar vonatkozásban a kutatások természetének százalékos megoszlását a sokat vitatott 1959-i felmérés alapján ismerteti. Több helyen hangsúlyozottan felhívja a figyelmet a magyar szervezet erősen központosított jellegére, elsősorban ott, ahol általában szól a központi ellenőrzés hatékonyságáról, annak országonként változó mértékéről. A tanulmány végén az angol könyvtárosokat érdeklő, értékelő, a helyi arányokra utaló összehasonlítást tesz a könyvtártudományi kutatómunka szervezésének szükségességét, mértékét, gyakorlati vonatkozásait illetően. A tanulmányt hasznos bibliográfia és kiadványjegyzék egészíti ki.

TÓTH ANDRÁS

Carmilly-Weinberger, M.: Book and Sword New York, 1966. XXIV + 290 + XIV l. [héber nyelven].

A magyar származású M. CARMILLY-WEINBERGER, a New York-i Yeshiva University tanára közel negyedszázadig foglalkozott a kitűnő könyvében közreadott anyaggal. Még Magyarországon jelentette meg *Indexre tett héber könyvek* című dolgozatát (*Antal Márk-Emlékkönyv*. Kolozsvár, 1943. 166–188.). A másfél íves cikk – a szerző szorgalmának eredményeként – most háromszáz lapos könyvvé nőtt.

Bemutatja, hogy – ha nem is ismeri a zsidóság az Index librorum prohibitorum fogalmát –, azért a történelem folyamán számos könyv olvasását eltiltotta, vagy magát a művet megsemmisítette.

A kb. 200 ilyen munkát kronológiai sorrendben tárgyalja. A *Talmud*ban említett szektás könyvektől a rabbanita-karaita vetélkedésen át a *Májmúni* körül fellángolt harcig. A kabbala, MANOELLO, Leo MODENA, SPINOZA, SÁBBÁTÁJ CEVI követői, az újhéber költészet egyes alakjai, a haladó CHORIN Áron mind szóba kerülnek. Az egyes könyvek irodalomtörténeti hátterét, megtámadtatása okát és körülményeit gazdag irodalommal dokumentáltan tárgyalja.

Hadd fűzzünk néhány jegyzetet az egyes munkákhoz:

4. l. A Ben Szira könyve mégis elkerülte az anathemát, ha annyian használták és idézték a XI. századig. A cambridgei geniza uj sorozatának átvizsgálásakor további töredékek kerültek elő. Azon nem lehet csodálkozni, hogy Maszadában is volt példány, hiszen akkor még nem kezdték ki (*Ant. Tan.* VII. 1960. 272–273; XIII. 1966. 147.).

7. l. Homerost a zsidók ismerték. Lásd B. HELLER. MGWJ. LXXVI. 1932. 330–334; A. SCHEIBER, *Acta Antiqua*. XI. 1963. 152–154.

12. l. Dániel al QÚMISZI karaita elsőnek támadja a ס' הרזים varázskönyvet, amelynek töredékeit néhány éve összegyűjtötte M. MARGALIOTH (*Sepher Ha-Razim*. Jerusalem, 1966.).

Uo. A rabbaniták könyvei közül az *Ótijót di Rabbi Ákiba* és a *Siur Qóma* ellen is támad Szálmán b. JERUCHIM (מלחמות ה" ס'. Ed. I. Davidson. New York, 1934. 114. skk.).

13. l. CHIVI kérdéseiből ma már többet ismerünk. CARMILLY könyvével egyidőben megjelent SCHIRMANN gondozásában SZAÁDJA feleletének újabb töredéke, amelynek alapján további kérdések rekonstruálhatók (*Acta Or. Hung.* XIX. 1966. 378–383.).

15. l. Eldád HÁDÁNI fantasztikus történeteit Ábrahám Ibn EZRA elveti (Ex. 2 : 22).

A könyvnek sok a magyar vonatkozása. Ezekhez hadd csatoljunk még néhányat:

GOLDZIHER Ignác *Der Mythos bei den Hebräern* (Leipzig, 1876) c. művét – a konzervatív körök támadásainak hatására – visszavonta.

Löw Immánuel *Imádságok zsidók számára* (Szeged, 1883.) c. imádságoskönyve ellen rabbinikus körök azt vetették, hogy átvett imákat a reformátusoktól és evangélikusoktól (L. GOLDSCHMIDT: *Philister über Dich*! Berlin. 1927.).

KISS József *Ünnepnapok* c. vallásos énekeit a Pesti Izr. Hitközség nem fogadta el templomi célokra. „Jehova ajtónállói", akik elállották útját: GOLDZIHER Ignác és KOHN Sámuel voltak (ZSOLDOS Jenő, *Új Élet Naptár*. Bp., 1959. 222–240.).

A fontos könyvhöz, amelynek anyaga az idők folyamán bizonyára még gyarapodni fog, az azóta elhalt I. RIVKIND írt bevezető tanulmányt.

SCHEIBER SÁNDOR

Dima-Drăgan, Corneliu: Bibliotheca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul. Bucureşti, 1967, XV + 407 + 110 kép.

Ez a Művelődési és Művészeti Állami Bizottság kiadványaként szinte pazarló bőkezűséggel kiállított kötet a romániai könyvtörténet komoly eseménye: mindenki számára érthetően bizonyítja a kedvező fordulatot, amely az utóbbi évek során Romániában ezen a kutatási területen végbemegy. A bukaresti egyetemen dolgozó jónevű könyvtörténész a XVIII. század előtti legjelentősebb román magánkönyvtárat, a fejedelmeket is adó CANTACUZINO család 1715 után szétszóródott Mărgineni-i gyűjteményét rekonstruálta fáradságos munkával. Ezzel lehetővé tette a legendás hírű egykori könyvtár tudományos tanulmányozását. A Mărgineni-i könyvtárat 1630 körül létesítette a Bizáncból Havasalföldre költözött első CANTACUZINO, de naggyá az Itáliában tanult és fontos politikai szerepet játszó, tudós Constantin CANTACUZINO fejedelmi étekfogó mester (†1715) fejlesztette. Természetesen a család más tagjai szintén hozzájárultak a könyvtár gyarapításához.

A gyűjtemény egykori állományából a szerzőnek 407 művet sikerült felkutatnia a legkülönbözőbb bel- és külföldi könyvtárak anyagában. A megtalált művek rendkívül részletező szakkatalógusa alkotja a kötet gerincét (98 – 355. l.). Ehhez járul Virgil CÂNDEA tollából egy tanulmány Constantin CANTACUZINÓról a tudósról, valamint egy másik a kötet összeállítójáról a gyűjtemény történetéről és jellegéről. Mindkét tanulmány, teljes terjedelmében angol, francia és orosz nyelven is olvasható. Alapos magyarázó jegyzetek tájékoztatnak a könyvek szerzőinek tudományos jelentőségéről, több mint száz fénykép pedig a kötetekben olvasható bejegyzésekről.

A Cantacuzino-könyvtár ma ismeretes anyagának zömét a XVI. század utolsó negyedétől a XVII. század végéig terjedő időszakban Nyugat-Európában nyomtatták. Különösen feltűnő egy görög műveltségű, ortodox vallású államférfi gyűjteményében a katolikus teológiai könyvek és általában a német jezsuita szerzők munkáinak tömeges jelenléte. Magyarázattal efelől az egyes kötetekben olvasható korábbi possessor-bejegyzések szolgálhatnak. Ezekből ugyanis kitűnik, hogy a bibliofil Constantin CANTACUZINO több ízben kapott és vásárolt olyan könyveket, amelyeket a Bécs ostrománál a török seregben részt vevő havasalföldi csapatok 1683-ban zsákmányoltak a heiligenkreuzi ciszterci (4, 71, 82, 133, 183, 369–374. sz.) és a bécsi karmelita kolostor könyvtárából (59, 124–5, 318. sz.). A heiligenkreuzi kolostorból származik többek között az az 1370-ben másolt szép hártyakódex is, amelyik ma a bukaresti Akadémiai Könyvtár kézirattárának egyik dísze (211. sz.). A podoliai KAMENEC jezsuita és karmelita kolostorának sok könyve viszont azután juthatott a CANTACUZINÓK könyvtárába, hogy a török és moldvai csapatok 1672-ben felprédálták a várost (129, 130. 135, 177–9, 319–21, 360–3. sz.). Ebből a Moldvában szétszóródott két gyűjteményből különben a csángók között élő ferencesek útján Erdélybe is sok darab átkerült. Mindezek a tények arra figyelmeztetnek, hogy a többi katolikus teológiai kézikönyv és a jezsuita kiadványok zöme szintén ezen az úton kerülhetett a tág érdeklődésű Constantin CANTACUZINÓhoz. Kár, hogy a kötet szerzője ezt a mennyiségre nézve mindenképpen tekintélyes anyagot a gyűjtemény jellegének megállapításakor nem vette kellően figyelembe.

A Mărgineni-i könyvtár története tehát egy darab kelet-közép-európai könyvtártörténet. A magyar kutatók figyelmét a katalógusnak különösen azok a tételei kelthetik fel, amelyek az esztergomi káptalantól, galgóci és túróci tulajdonosoktól a Cantacuzino-könyvtárba sodródott könyvekről szólnak (253 – 4, 322. sz.). A gyűjteményben szereplő régi magyarországi nyomtatványok eredetileg — úgy látszik — BRANKOVICS Száva erdélyi román püspök tulajdonában voltak, s talán a történetíró Brankovics György útján kerültek Constantin CANTACUZINÓhoz (RMK. I: 119, 207. 510, 601–2, 716, 787, 878, 928, 1161; II: 260, 822–3. sz.).

C. DIMA-DRĂGAN kötete, amint e példákból kitűnik, nem csupán a román könyvtörténetnek nyeresége, hanem a szomszéd országok kutatói is haszonnal forgathatják. Rátereli ugyanis a figyelmet az egykori művelődési kapcsolatokra, a könyvek vándorlására. S ezek, érthetően, éppen a szomszédok között voltak különösen kiterjedtek. Pl. Constantin CANTACUZINO egyik könyvbeszerzője Köleséri Sámuel, a velencei Albrizzi-kiadó erdélyi bizományosa volt. A könyvtörténeti érdeklődés megélénkülése Romániában önmagában is örvendetes tény, de a termékeny nemzetközi együttműködés lehetőségeit szintén felveti. Kívánatos volna, hogy e hasznos és szép kiadványt más régi, romániai könyvtárak szakszerű rekonstruálása vagy meglevő egykorú leltáraik kiadása is kövesse.

JAKÓ ZSIGMOND

BIBLIOGRÁFIÁK

Wo sind welche? Zeitschriften der Medizin und ihrer Grenzgebiete in den wissenschaftlichen Bibliotheken und medizinischen Einrichtungen der DDR. A Deutsche Staatsbibliothek és a Deutsche Akademie für Ärztliche Fortbildung kiadása. Negyedik, jelentősen bővített kiadás. 1969. Berlin. 591 l.

A német állami könyvtár kiadványsorozatot jelentet meg az NDK tudományos könyvtáraiban és intézményeiben feltalálható szakmai folyóiratokról, megadva a lelőhelyek-jegyzékét is. Gerhard KRAUSE szerkesztésében immár negyedik bővített kiadásban jelenik meg e sorozat hetedik kötete, amely az orvosi és az orvostudománnyal határos folyóiratok felsorolását és lelőhely-jegyzékét tartalmazza. A viszonylag terjedelmes kötet háromszáznál több könyvtárban mintegy 3500 folyóirat lelőhelyjegyzékét tartalmazza, felsorolva a szóbajövő könyvtárakat kódjelzésükkel, távbeszélőjük számával és telexük feltüntetésével, amivel a könyvtárközi kölcsönzést nagymértékben elősegíti. A folyóiratokat az ETO szerint csoportosítja. A folyóiratok felsorolása két szempont szerint történik: egyszer betűrendben név szerint és a kiadás helyének megadásával — de minden esetben a kiadó feltüntetése nélkül —, feltüntetve minden egyes könyvtárat, ahol a kérdéses folyóirat 1945–1968 közötti évfolyamai vagy azok valamelyike feltalálható. A másik jegyzék a folyóiratokat szak szerinti felsorolásban tünteti fel. Az orvostudományban és határterületein kiadásra kerülő szóba jövő folyóiratokról a kötet jó áttekintést nyújt. Tájékoztat az egyes folyóiratok elterjedtségéről, használatának mértékéről. Nem tűnik ki a jegyzékből azonban, hogy a kérdéses folyóirat milyen nyelven vagy nyelveken jelenik meg, tartalmaz-e más és milyen nyelvű tartalmi összefoglalást. Nem ad a jegyzék a tekintetben sem felvilágosítást, hogy a folyóirat vagy sorozatos kiadvány milyen gyakran jelenik meg, hogy eredeti kiadványok publikálását szolgálja-e, hogy ismertető vagy népszerűsítő folyóirat-e, vagy esetleg éppen egy vállalat, gyógyszergyár tudományos ismertető jellegű publikációja-e. E hiányossága ellenére a kötet az orvostudományi és határterületű folyóiratok tekintetében jól tájékoztat, és használható könyvtárainkban is.

Külföldi könyvtárak folyóirat-lelőhely jegyzékének tanulmányozása a tekintetben is tájékoztat, hogy hazai folyóirataink milyen elterjedtségnek örvendenek a kérdéses országban. Meglepő ezért, hogy az Egészségügyi Felvilágosítás, az Orvosi Könyvtáros e lelőhelyjegyzékben nem szerepel. A Medicor Művek által több nyelven kiadásra kerülő nagy népszerűségnek örvendő Medicor News sem található az NDK orvosi és határterületű intézményeinek könyvtárában. A Magyar Orvosi Bibliográfia a Német Állami Könyvtárban és Drezdában, Sächsische Landesbibliothek-ben lelhető fel csupán. A jegyzék szerint tehát a magyar orvosi folyóiratok csak mérsékelten vannak képviselve az NDK tudományos könyvtáraiban és orvosi intézményeiben, ami propagatív tevékenységünk fokozását teszi kívánatossá.

BUGYI BALÁZS

Czigány Lóránt: The László Waltherr collection. Reprint from The British Museum Quarterly. Vol. 33. No. 3–4. 92–102 pp. 4 t.

Minden könyvtáros, aki nagymúltú könyvtárban dolgozik, munkája során — akár egy új KAZINCZY — fel-felsikolt a gyönyörűségtől, ha a könyvtár gazdag állományának egy-egy különösen értékes gyűjteményrészével vagy darabjával találkozik. Ugyanakkor fájlalja is, hogy ezek a darabok a katalóguscédulák erdejében elrejtőző címleírásaikkal valójában ismeretlenek maradnak, s csak akkor bukkannak fel az ismeretlenség homályából, ha egy cikk vagy tanulmány felszínre hozza őket.

Ha ez így áll hazai gyűjteményeinkkel, fokozottan igaz a külföldi nagy könyvtárak magyar vonatkozású anyagával kapcsolatban. Ezért különösen örvendetes CZIGÁNY Lóránt cikke, aki WALTHERR Lászlónak, kora ismert gyűjtőjének a British Museum Library-be került gyűjteményét ismerteti ez intézmény folyóiratában. Örvendetes ez annál is inkább, mert ez a gyűjtemény — egyes tételek véletlenszerű feldolgozásától eltekintve — korábban rendezetlen volt, s éppen CZIGÁNY Lóránt munkájának eredményeképpen tárult fel a tudományos kutatás számára.

A British Museum a 19. század második felében, elsősorban Thomas WATTS munkásságának eredményeképpen, a kisebb európai népek irodalmára vonatkozó anyag tekintetében jelentősen gyarapította gyűjteményeit. Magyar vonatkozásban ez a gyarapítás oly mértékű volt, hogy FRAK-

NÓI Vilmos, a *Magyar Könyvszemle* 1877. évi 1. számában, TÖRÖK János gyűjtői tevékenységét értékelve így írt: „... neki (ti. TÖRÖKnek) egy jelentékeny *Bibliotheca Hungarica* összeállítása nehezebb feladat volt, mint elődeinek. Ő a gyűjtést a hatvanas évek táján kezdette meg ugyan, de nagyobb arányokban csak a jelen évtized első három esztendejében folytatta, amikor az antiquáriusi könyvpiaczon az árak általán, és különösen a ritka hungaricák ára mesésen felszökött. A List és Francke cég fellépése és a British Muzeum magyarországi acquisitiói úgyszólván forradalmat idéztek elő e téren. Neki tetemes összegeket kellett fizetni olyanért, a minek néhány évtized előtt alig volt értéke." Ez évben vásárolta meg ugyanis a British Museum — éppen a LIST és FRANCKE cégen keresztül — NAGY István kúriai hétszemélynök és WALTHERR László, a KÁROLYI grófok jószágigazgatójának gyűjteményeit.

WALTHERR László gyűjteménye a 18. század végének és a 19. század első felének gazdag anyagát tartalmazza. Különösen gazdag ez a gyűjtemény — mint ez CZIGÁNY Lóránt ismertetéséből kitűnik — röpiratokban, színlapokban, egyéb kisnyomtatványokban. A tartalmi körök szerint csoportosított ismertetés különös érdeme, hogy kiemel számos említésre érdemes nyomtatványt, jelzetüket is megadja, sőt bizonyos esetekben irodalmára is utal bő jegyzet-anyaggal. A korlátozott terjedelem ellenére szerző ismertetését úgy állította össze, hogy az egyszersmind az adott korszak fontosabb történelmi eseményeit, érdeklődési szféráját is tükrözi, a jakobinus pamfletektől az 1848-as röpiratokig, BESSENYEI korábban ismeretlen névtelenül megjelent folyóiratától a Nemzeti Színház ügyére vonatkozó kisnyomtatványokig. Az ismertetést illusztrációk egészítik ki.

Elolvasva az ismertetést arra kell gondolnunk, milyen jó volna, ha más külföldi magyar gyűjtemények gondozói is hasonló erudicióval ismertetnék és tárnák fel a gondozásukra bízott gyűjteményeket.

WIX GYÖRGYNÉ

National Library of Scotland. Catalog of Manuscripts Acquired since 1925. Vol. III. Manuscripts 4001—4940. Blackwood Papers 1805—1900. Edinburg 1968.

A Skót Nemzeti Könyvtár 1925 óta szerzeményezett kéziratai katalógusainak harmadik kötete eltér az eddigi két kötettől. Az első kettő különböző időben keletkezett, különböző jellegű darabokat írt le: középkori kódex és modern levél egyaránt volt közöttük. Az új kötet nagyjából egységes hagyatékot tár fel, a skót és angol irodalmi életben fontos szerepet játszott edinburghi William BLACKWOOD és fiai kiadói irattárát. Az irattár 1805 és 1900 között keletkezett, 900 bibliográfiai egységre és ezen belül 6 nagyobb csoportra oszlik.

Az első csoportban a levelezés kapott helyet, amely főképpen a cégnek a szerzőkkel és az alkalmazottakkal való hivatalos leveleit öleli fel. Ezek között nagyszámú G. ELIOT levelet találunk. A második részben a kiadásra felajánlott kéziratokat írja le a katalógus a szerzők alfabetikus sorrendjében. Külön állagot képeznek W. E. AYTOUN skót lírikus és esszéista levelei és kéziratai, melyek AYTOUN halála után kerültek a BLACKWOOD cég birtokába. Ugyancsak külön kezelnek egy másik személyhez, J. WILSON professzorhoz fűződő két iratköteget, aki hosszú anyagi vitába bonyolódott a kiadóval. A kiadó jelentette meg a múlt század egyik neves irodalmi orgánumát a *Blackwood's Magazine*-t. A folyóirat hasábjain gyakran megnevezetlen munkatársak listáját rögzíti az irattár ötödik része. Végül a hatodik különválasztott egység a BLACKWOOD család személyi levelezését tartalmazza.

Az iratanyagot eddig két monográfia használta fel, ezekre a katalógus a bevezetőben utal, az egyes daraboknál azonban nem tünteti fel a vonatkozó irodalmat. A kötet legnagyobb része (45—330. l.) index. A leíró rész ugyanis a levelezést csak összevonva ismerteti, az egyes levélírók, a levél keletkezési évének feltüntetésével a mutatóban kapnak helyet.

VÍZKELETY ANDRÁS

„Éljen a Köztársaság" „Éljen a proletárdiktatúra" Az 1918—1919-es forradalmak hódmezővásárhelyi sajtójának repertóriuma. Bev., az anyagot gyűjt. és összeáll. KÁRÁSZ József. Hódmezővásárhely, 1970, Csongrád megyei Könyvtár. 58 l.

1918. november 1. és 1919. augusztus 3. között lezajló események, napokra, sőt szinte órákra bontva az időszaki sajtó tükrében — ezt nyújtja ez a gondosan szerkesztett repertórium.

A kiadvány jó példája annak, hogy az élet hol gyorsuló, hol lassuló érverésének történeti impulzusait milyen mértékben tudja tükrözni egy jól megszerkesztett cikkbibliográfia. Mint egy történelmi falikép felnagyított részét vetíti elénk a hódmezővásárhelyi eseményeket, három nagy időszakra bontva: I. Az Őszirózsás Forradalom kitörése után, II. A Direktórium irányítása alatt és III. A román meg-

szállás idején. A 60 lapot kitevő kiadvány használhatóságát elősegíti a nagyon részletes név és tárgymutató.

Hódmezővásárhely — Hódmezővásárhelyi Friss Hírek — Magyar Nemzetőr — Népakarat — Vásárhelyi Friss Újság — Vásárhelyi Munkás Újság — Vásárhelyi Proletár — Vásárhelyi Reggeli Újság — Vásárhelyi Vörös Újság: ezeknek a napi és hetilapoknak híreit rögzíti naptári sorrendben a repertórium.

A könyvtáros számára ugyancsak érdekes a lelőhelyek kérdése s azokon belül a hiányok. Forradalmi idők nem nagyon kedveznek a hírlapok gyűjtésének — az utána következő megtorlás pedig elpusztítatja a megmaradtakat is. Nagy könyvtáraink életében soha nem avul el Szinnyei útmutatása: figyelni, begyűjteni és mint élő történelmet megőrizni az időszaki sajtótermékeket. Mennyi történelem sűrűsödik a repertórium 1. és 1288. utolsó tétele közé: „A Magyar Nemzeti Tanács átvette a kormányhatalmat" — és: „A Berényiék által összeszedett 56 embert a Nagy Dezső-féle tanya mellett legyilkolták"...

HERENDINÉ LAKATOS ÉVA

A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960—1966. Összeállította: JAKABFFY Imre. Bp. 1968. Akadémiai Kiadó 240 l.

Mindig örömmel kell fogadnunk az olyan munkát, amelynek az a célja, hogy összeszedje és áttekinthetővé tegye a kutatók számára a szakirodalmat. A publikációs lehetőségek olyan mértékben növekednek, hogy egyre nehezebb azokat egyénileg számon tartani. A magyar régészek ez ideig is nagy gondot fordítottak tudományúguk bibliográfiájának összeállítására. Így jelent meg ALFÖLDI András tollából 1935-től folyamatosan a *Bibliographia Pannonica*, majd BANNER János összeállításában a *Bibliographia Archaeologica Hungarica 1793—1943.* (Szeged 1944.). Egy évtizeddel később pedig, immár egy hivatásos könyvtáros közreműködésével napvilágot látott *A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája* (Bp. 1954), amely minden eddiginél alaposabban, megbízhatóbban és sokrétűbben tárta fel az időközben hatalmasra duzzadt anyagot. Azóta az 1954—1959 közötti irodalom is megjelent (Bp. 1961), és most került ki a sajtó alól az 1960—1966 közötti időszakot felölelő kötet.

Az új bibliográfiában 5938 címet találunk a jelzett időszak régészeti irodalmából. Az összeállítás általában követi az első kötetét. Hiányolnunk kell azonban, hogy a jelen kötet mindössze hét sorban igazítja el a tájékozódni kívánót, és a bővebben érdeklődőt az első kötethez utalja. Nem ártott volna azonban legalább röviden itt is összefoglalni a bibliográfia alapvető rendszerét. Igaz ugyan, hogy külön részt kapott a rendszeresen felhasznált folyóiratok jegyzéke, és ez az első kötet kézbevétele nélkül is lehetővé teszi a visszakeresést. Helyeselnünk kell, hogy szűkmarkúan bánik a rövidítésekkel, és valóban csak a leggyakrabban előfordulókat rövidíti. Javára kell írnunk, hogy a felvett folyóiratok egy része nem kimondottan régészeti profilú, de ilyen irányú cikket is tartalmazhat. Ezek a határterületen mozgó folyóiratok kerülik el leginkább a szakemberek figyelmét, holott gyakran igen fontos információk rejtőznek az egyes cikkek mögött.

Ha összehasonlítjuk a jelen bibliográfiát az első kötettel, úgy megállapíthatjuk, hogy az összeállító hatalmas munkát végzett. Az egyes címek szövegezése általában helyes és hibátlan. Dicséretet érdemel az a gondosság, amellyel az idegen nyelvű szövegek ortográfiájára ügyelt. Meggyőződésünk, hogy a jelen kötetet — az előzőekhez hasonlóan — még igen sokszor fogják forgatni szakembereink és a referens szolgálatot ellátó könyvtárosaink.

KŐHEGYI MIHÁLY

A mezőgazdasági üzemtan magyar szakirodalma. I. köt. 1786—1900. (Bibliográfia.) Szerk. LŐRINCZ Gyula. Gödöllő, 1968. 254 l.

Az üzemtani kérdések szemléletében — mint sok más szakterületen — számos változás következett be az utóbbi évtizedekben. Az üzemszervezési és üzemtani nézetek sokfélesége, a felvetődött kérdésekre adott válaszok heterogeneitása azt eredményezte, hogy még napjainkban is hiányzik egy olyan alapvető üzemtani mű, amelyet szakembereink többsége — különösebb fenntartások nélkül — kézikönyvként elfogadna.

A retrospektív bibliográfiák létjogosultságát „az információrobbanás" korában sokan kétségbe vonják. Gyakori az a leegyszerűsített nézet, hogy a gazdaság döntésekhez igénybe veendő szakirodalm adatok legfeljebb 2—3, maximum 5 éve forrásokra építhetők. A kutatás számár

azonban sokat ad a tudományág alapvető forrásainak ismerete, annak fejlődését, elősegítő és gátló tényezőit feltáró bibliográfia, amelynek forrásanyagát a kutató témától és érdeklődésétől függően tanulmányozhatja. A könyvtárak feladatához az is hozzá tartozik, hogy a múlt szakirodalmi eredményeit nem hagyják feledésbe menni, nemcsak a napi, praktikus célok miatt, hanem a történeti kutatás, rendszerezés érdekében sem. A rendszerezés azért is figyelemreméltó, hogy a szerkesztő hogyan vonja meg a tárgykörbe tartozás határait, ezzel maga is állást foglal a tudományág tartalmi kereteit illetően.

Ezért kell hasznosnak tartani az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának bibliográfiai vállalkozását, amely éppen a magyar mezőgazdaság egyik legfontosabb tudományágában, az agrárgazdaságtanban vállalkozik arra, hogy a kezdetektől fogva tudományos alapossággal feltárja az idevonatkozó hazai irodalmat.

A Könyvtár számottevő anyagi és szellemi erőt koncentrált az üzemtani bibliográfia elkészítésére. E munkát több esztendeje kezdte meg, kutatást végzett valamennyi könyvtárban, ahol saját állományán kívül e témakörben forrásanyagra találhatott.

Az 1968-ban megjelent I. kötet az 1786—1900 közötti időszakot öleli fel, 3301 tételt tartalmaz, tárgyköre az agrárökonómiát, az agrárgazdaságtant, mezőgazdasági üzemtant és a mezőgazdasági számvitelt foglalja magában (az erdőgazdaság nélkül). A feldolgozott szakirodalom megjelenési helyét illetően a történelmi Magyarország 63 vármegyéjében, tehát Horvátország—Szlavónia és Fiume kivételével kiadott, nyelvi szempontból a magyar, latin és német nyelvű önálló műveket, monográfiákat és szakfolyóiratokat tartalmazza. Itt jegyzem meg, hogy a Mezőgazdasági Múzeum 1934-ben indult *Magyar Mezőgazdasági Könyvészet* című hézagpótló bibliográfiai vállalkozása csupán az I. és II. kötetében (1505—1830) dolgozza fel az önálló műveken kívül a folyóiratcikkeket is, a későbbi időszakokat feldolgozó kötetekből a folyóiratirodalom már kimaradt. Így tehát az a feltételezhető átfedés, amely a Múzeum és az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának vállalkozása között lehetséges, megfelelő pontossággal végzett összehasonlítás után mindössze 7%-nak bizonyult. (Az egymásnak megfelelő időszakonként végzett összehasonlításból kitűnt, hogy az 1840-ig feldolgozott tételek száma 77, ebből 42 önálló mű, 35 tétel folyóiratcikk. A 42 tételből 2 igen fontos mű nem szerepel a Múzeum bibliográfiájában. Az 1841—1900-ig terjedő időszakban 241 feldolgozott önálló mű közül 34 nem szerepel a Múzeum bibliográfiájában, az erre az időszakra eső 3224 tételből tehát csupán 207 mű van a Múzeum bibliográfiájában is. Ez a feldolgozás alaposságát is mutatja.)

A bibliográfia összeállítói az anyagot meghatározott szempontok szerint szelektálták, nem törekedtek teljességre. Ennek megfelelően kimaradt a népszerűsítő és hírlapirodalmi anyag. A szelekciót ellenőrzéssel végezték, vagyis a vidéki, tájjellegű és kisebb szaklapokat is átnézték, és a kihagyott anyagot tudatosan nem dolgozták fel. Ez a kiadvány célkitűzése szempontjából helyes eljárás volt.

A bibliográfia megjelenési évek szerint, betűrendben csoportosítja anyagát, ezen belül különválasztva az önálló műveket és a folyóiratcikkeket.

A Könyvtár a kiadványt belföldön ingyenesen, külföldön a kiadványcsere keretében terjeszti. A külföldi cserepartnerek érdekében az előszót, valamint a főbb fejezetek címét magyaron kívül orosz, angol és német nyelven is közli.

A bibliográfia tartalmi szempontból jól áttekinthető, a szelekció a felhasználás megkönnyítését célozza. Az alkalmazott rövidítések feloldását és a feldolgozott folyóiratok jegyzékét az előszó után találjuk. Nem lett volna haszontalan a folyóiratok esetében azok egyik lelőhelyének feltüntetése. A címleírások szabvány szerint készültek, a szabályok alkalmazása következetes és megbízható. A betűrendes és tárgymutató — alapvető célja: a keresés megkönnyítése mellett — rávilágít az adott időszak előtérben álló problémáira, illetve egyes szakírók termékenységére is. Megemlíthető, hogy a betűrendes mutató sajátos keveréke a névfogalom mutatónak. Ezt abban az esetben tartanám indokoltnak, ha csak egy betűrendes névmutató készült volna, mert így a szerző nélküli cikkek a mutatóból kimaradtak volna. Mivel azonban készült tárgymutató is, elegendő lett volna a betűrendes mutató helyett szerzői mutatót készíteni. A címrendszók többsége ugyanis kevés tartalmi támpontot ad, és valószínűtlen, hogy valaki ily módon keresse a cikkeket. (Például: „Adatok a következő", „Általános elvek", „Egy magyar" stb.)

A bibliográfiát küllemi szempontból csak dicséret illetheti. Sorozati keretben, *Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai* 18. számaként jelent meg a korábban kialakított hagyo-

mányos fedőlappal, nyomdatechnikailag igényesen, szedése áttekinthető, ugyanakkor helytakarékos.

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára a vállalkozás továbbfolytatását tűzi ki célul. Ennek helyességét az I. kötet sikeres megjelentetése alátámasztja. A jelenlegi hazai mezőgazdasági bibliográfiai tevékenység szerencsés munkamegosztással, jól egészíti ki egymást, egy-egy nagy mezőgazdasági könyvtár nem vállalkozhat valamennyi műfaj ápolására és az összes e téren jelentkező feladat önálló elvégzésére. Számításba kell venni azt a tényt is, hogy a közreadó könyvtár az agrárgazdaságtan és üzemszervezés területén számottevő szakirodalmi anyaggal rendelkezik és módjában áll azt a lehetőségekhez mérten a jövőben is fejleszteni.

GÁL ANDORNÉ

Geday Gusztáv: A bogyósgyümölcsűek hazai irodalma (1920—1966). Bp. 1968, Kertészeti Egyetem. 78 l. 24 cm. (Sokszorosítás.)

A magyar kertészeti irodalomkutatás szempontjából igen jelentős ez a Kertészeti Egyetem Kiadványai sorozatában megjelent bibliográfia, mert a gyümölcstermesztés viszonylag gazdag és differenciált szakirodalmának ezen részterülete aránylag szegényes.

A magyar mezőgazdasági és kertészeti szakirodalom rendszeres bibliográfiai feltárása hazánkban csak 1960-ban kezdődött meg, így a kiadvány nagy hiányt pótol a kertészeti szakoktatás, a kutatás művelőinek és gyakorlati szakembereinek, annál is inkább, mivel a legmodernebb kutatás szerint a bogyósgyümölcsűek rendkívül magas vitamintartalmuk miatt mind fontosabbá válnak.

A kiadvány feltárja a hazai könyvkiadás magyar és idegen nyelvű termékeit, az időszaki szaksajtó témába vágó szakcikkeit, szisztematikus rendszere növényfajok szerint csoportosítja, ezen belül pedig a gyakorlati élet és a kutató munka szempontjai szerint bontja az anyagot. A szerzői névmutató a tájékozódás megkönnyítése végett a szerzők betűrendjében utal a szakrenden belüli művek folyamatos tételszámára.

V. A-NÉ

Perkin, W. D.—Rödel, Klaus: Bibliografi Over Russisk Exlibrisliteratur 1902—1967. Frederikshavn 1968, Privattryk. 4°. 21 (1) l.

Az ex libris-irodalom szaporodása óhatatlanul szükségessé teszi az ex libris-bibliográfiák megjelentetését. Az utóbbi években láttak napvilágot a spanyol (VIDAL Y LOPEZ, MANUEL — LLOP X BONAL, José: *Bibliografia espanola sobre exlibris.* Barcelona (1966) 11 l.), a skandináv (RÖDEL, Klaus: *Bibliografi overs kandinavisk exlibrislitteratur.* Frederikshavn 1968. 61 l. — dán, norvég, svéd és finn anyag) és a német nyelvterületek (RÖDEL, Klaus: *Bibliografi over tyskproget exlibrislitteratur.* Frederikshavn 1968. 60 l. — osztrák, német és svájci anyag) ex libris-bibliográfiák; ezek azonban csak az önállóan megjelent munkákat dolgozták fel, és a folyóirat- és újságcikkanyag kihagyásával értékes és hatalmas anyagról mondottak le. E tény oka elsősorban az, hogy a szerzők gyűjtők, bibliofilek és nem bibliográfusok; a könyvanyagot a nemzeti könyvtárak katalógusai alapján szinte fáradság nélkül gyűjthették össze, de a cikkanyag összegyűjtésének sok időt és hozzáértést kívánó munkájára már nem vállalkoztak.

Sajnos, hasonló módszert követ az orosz ex libris-irodalom bibliográfiája is. A szerzők közül a gyűjtés és feldolgozás munkáját végző W. D. PERKIN bányamérnök, ismert bibliofil, Klaus RÖDEL pedig, aki a munka névmutatóját készítette, ugyancsak nem bibliográfus. A munka azonban így is hasznos, annál is inkább, mert az utóbbi évtizedekben az orosz ex libris-irodalom úgy mennyiségileg, mint minőségileg erősen gazdagodott, s ma Európában a lengyel ex libris-irodalom után a leggazdagabbnak mondható.

A munka az 1902—1967 közötti évekből 133 tételt sorol fel (könyvek, mappák, katalógusok, folyóiratok); az első orosz nyelvű ex libris-könyv elég későn: 1902-ben látott napvilágot. Érdekes a munkák megjelenésének időbeli megoszlása is; míg a cári Oroszországban mindössze 13 önálló, ex libris-sel foglalkozó mű jelent meg, addig a szovjethatalom évei alatt megjelent munkák száma 1967-ig 120 kötet! Ha figyelembe vesszük a két korszak műveltségi állapotában meglevő óriási különbséget, az arányon egyáltalán nem csodálkozhatunk. A hajdani, nagyrészt analfabéta oroszország a Szovjetunió megalakulása után nemcsak könyvolvasó, de könyvgyűjtő néppé is változott, és ez maga után vonta úgy az ex libris, mint az ex libris-irodalom hatalmas méretű fejlődését.

A bibliográfia tanúsága szerint az orosz ex libris-irodalomnak S. A. SZILVANSZKIJ (6 mű) és U. G. IVANSZK (5 mű) voltak a legszorgalmasabb munkásai, az egyes ex libris-művészek közül pedig A. I. JUPATOV munkásságával foglalkoztak a legtöbbet (7 mű). A régi orosz ex librisek monográfiáját U. G. IVASZK adta ki három kötetben (Moszkva 1905—1918); ugyancsak az ő nevéhez fűződik az első orosz ex libris-bibliográfia (1918) összeállítása is. A művészmappák kiadása csak a Szovjetunió megalakulása után indult meg, és 1919-ben rendezték meg az első orosz ex libris-kiállítást is Petrográdban.

A könyv a címleírásokat kizárólag német nyelven adja, pedig a kétnyelvű (orosz—német) címleírás nemcsak hasznosabb, de logikusabb is lett volna! Bár a címleírások nem felelnek meg a nemzetközi előírásoknak, a kiadványok így is azonosíthatók. A kiadványok legnagyobb része bibliofil jelleggel, számozott példányokban jelent meg; a bibliográfia a példányszámot és sok esetben az illusztrációk számát is megadja, ami külön érdeme.

GALAMBOS FERENC

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki szerkesztő: Merkly László
A kézirat nyomdába érkezett: 1970. V. 9. — Terjedelem: 10,85 (A/5) ív
69684 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Szigeti Kilián: Két középkori erdélyi Graduale eredetének kérdése — Die Ursprungsfrage zwei mittelalterlicher Gradualien aus Siebenbürgen 165
Donáth Regina: Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez — Neuere Beiträge zur Geschichte der Zensur in den Regierungsjahren der Maria Theresia 173
Bényei Miklós: Eötvös József könyvtára — La bibliothèque de József Eötvös 182
S. Vincze Edit: A „magyarországi munkáspárt központi közlönye" — Zur hundertsten Wiederkehr der Gründung der Allgemeinen Arbeiter-Zeitung 193

KÖZLEMÉNYEK

Györffy György: Egy Mohács előtti magyar búcsús ima 209
Károly Karner—Jenő Sólyom: Ein wiedergefundenes Melanchton-Autograph 214
Gál István: Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyianában 218
Batári Gyula: A pozsonyi Slovenskje Narodňje Novini történetéhez 221
Magyar András: Hírlapolvasás egy régi munkáskönyvtárban 222
Kozocsa Sándor: Vörösmarty, Szabó Lőrinc és egy rejtélyes Shakespeare-szonett 224
Györgyi Markovits: Le poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922—1945) 226
Lisztes László—Palotás Gyuláné: A szegedi Széphalom, Zolnai Béla folyóirata 230
Scheiber Sándor: Zsidó könyvek sorsa Magyarországon a német megszállás idején 233
Tiszay Andor: A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének első kiadványai hazánkban 236
Radó György: Az első magyar nyelvű szovjet verses kötet 237
Markovits Györgyi: Két elsüllyedt folyóirat a felszabadulást követő évekből 243

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter: Szenczi Molnár Albert V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált könyvei a Vatikáni Könyvtárban 249

FIGYELŐ

Büky Béla: A nyelv kommunikatív szerepe 253
Hodinka László: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai 258
Kálmán Lászlóné: A Párttörténeti Intézet Könyvtárának bibliográfiai munkái 262
A Bibliotheca Corviniana 262
Da.: Eseménynapló és újságindex 263
Takács József: A tudományos kutatások állami irányítása 264
Wix Györgyné: Ányos Pál nevében 265
Wix Györgyné: Horst Kunze 60 éves 265
D. B.: Emil Dovifat (1890—1969) 266
Herendiné Lakatos Éva: Csatkai Endre (1896—1970) 267
Munkácsi Piroska: Stettner Béla ex libris-kiállítása 268

SZEMLE

Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez *(Holl Béla)* 269
S. Lengyel Márta: Reformer sors Metternich Ausztriájában *(Vörös Károly)*..... 270
Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből *(Holl Béla)* 272
Mikes Lajos levelesládájából *(D. B.)* 273
Móra László: Varga József élete és munkássága (1891—1956) *(Héberger Károly)* 274
A magyar kultúra 50 éve Kelet-Szlovákiában *(Takács Menyhért)* 275
Bikácsi Lászlóné: Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében *(K. I.)* 275
Lipót József: Public relations a gyakorlatban *(Takács Menyhért)* 276
Halmai Istvánné: A korszerűség néhány tartalmi jegyének vizsgálata a 37. sz. könyvtárban *(Dér Mária)* 277
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek üzemi kézikönyvtárai *(Tiszay Andorné)* ... 278
Schmitt, F. A.: Stoff- und Motivgeschichte der deutschen Literatur *(Vízkelety András)* 278
Nestler, F.: Friedrich Adolf Ebert und seine Stellung im nationalen Erbe der Bibliothekswissenschaft *(Siegfred Seifert)* 279
Die Deutsche Bücherei im Bild *(Faragó Lászlóné)* 279
University and Research Libraries Studies *(Tóth András)* 280
Carmilly-Weinberger, M.: Book and Sword *(Scheiber Sándor)* 281
Dima-Dragan, C.: Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacusino stolnicul *(Jakó Zsigmond)* 282

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

BIBLIOGRÁFIÁK

Wo sind welche? Zeitschriften der Medizin ... *(Bugyi Balázs)* 283
Czigány Lóránd: The László Waltherr Collection *(Wix Györgyné)* 283
National Library of Scotland. Catalog of Manuscripts Acquired since 1925. Vol III. *(Vízkelety András)* 284
Az 1918—19-es forradalmak hódmezővásárhelyi sajtójának repertóriuma *(Herendiné Lakatos Éva)* 284
A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1960—66 *(Kőhegyi Mihály)* 285
A mezőgazdasági üzemtan magyar szakirodalma 1786—1900 *(Gál Andorné)* 285
Geday Gusztáv: A bogyósgyümölcsűek hazai irodalma *(V. A.-né)* 287
Perkin-Rödel: Bibliografi over Russisk Exlibrisliteratur 1902—67 *(Galambos Ferenc)* 287

TABLE DES MATIÈRES

K. Szigeti: Deux graduels du moyen âge dans des bibliothèques Transsylvaines Avec résumé en allemand 165
R. Donáth: Nouvelles données à l'histoire de la censure de l'époque de la reine Marie Thérèse — Avec résumé en allemand 173
M. Bényei: La bibliothèque de József Eötvös — Avec résumé en français 182
E. S. Vincze: Le Journal Central du Parti des Ouvriers de Hongrie — Avec résumé en allemand 193

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Gy. Győrffy: Une prière hongroise d'indulgence avant 1526 209
K. Karner—J. Sólyom: Une lettre autographe retrouvée de Melanchton (Texte entier en allemand) 214
I. Gál: Le portrait de Gábor Bethlen par Richardson dans un hungaricum de la Bibliotheca Apponyiana 218
Gy. Batári: Contribution à l'histoire du journal Slovenskje Narodnje Novini 221
A. Magyar: La lecture des journaux dans une bibliothèque des ouvriers hongroise 222
S. Kozocsa: Vörösmarty, Lőrinc Szabó et un sonnet mystérieux de Shakespeare 224
Gy. M.: La poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés (1922—1945) (Texte entier en français) 226
L. Lisztes—Gy. Palotás: La revue de Béla Zolnai: Széphalom éditée à Szeged 230
S. Scheiber: Le sort des livres juifs en Hongrie pendant l'occupation allemande 233
A. Tiszay: Les premières éditions de l'Histoire du Parti Communiste de l'Union Soviétique en Hongrie 236
Gy. Radó: Le premier livre de poésies soviétique en langue hongroise 237
Gy. Markovits: Deux revues oubliées des années au lendemain de la Libération..... 243

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

S. I. Kovács—P. Kulcsár: Les livres d'Albert Szenczi Molnár dédicacés à Frédéric V, électeur palatin conservés dans la Bibliothèque Vaticane 249

CHRONIQUE

B. Büky: Le rôle communicatif de la langue 253
L. Hodinka: Les publications du Musée et Bibliothèque Nationale de Pédagogie 258
L. Kálmán: Les ouvrages bibliographiques de la bibliothèque de l'Institut de l'Histoire du Parti 262
Bibliothèque Corviniana 262
Da.: Journal des événements et index des journaux 263
J. Takács: Organisation nationale de la recherche scientifique 264
B. Wix: Au nom de Pál Ányos 265
B. Wix: Horst Kunze est âgé de 60 ans 265
B. D.: Emil Dovifat 266
E. H. Lakatos: Endre Csatkay 267
P. Munkácsi: L'exposition des ex-libris de Béla Stettner 268

COMPTES RENDUS CRITIQUES

BIBLIOGRAPHIES